

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Det er tilladt at dele PDF-filen med andre, da der ikke er ophavsret til titlen.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine flere tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

BIDRAG TIL

HADS
HERREDS
HISTORIE

== VED ==
LANDINSPEKTØR
A. ERIKSEN

BIDRAG TIL HADS HERREDS HISTORIE

BIDRAG
TIL
HADS HERREDS
HISTORIE

VED
LANDINSPEKTØR A. ERIKSEN

SÆRTRYK AF
ODDER AVIS
— 1928 —

Forord.

o o o o

DA denne Bog muligvis vil finde Læsere, som ikke allerede har fulgt dens Tilblivelse i *ODDER AVIS*, skal vi give nogle Oplysninger derom.

I Sommeren 1927 henvendte vi os til Landinspektør A. Eriksen i Odder og foreslog ham, som den kyn- digste Lokal- og Personalhistoriker i denne Egn, at skrive en Serie Artikler i ODDER AVIS til eventuel senere Udgivelse i Bogform. Landinspektøren ind- vilgede heri og sendte os først følgende Forord, som fandtes i ODDER AVIS den 20. Juni 1927:

„Redaktionen af ODDER AVIS har henvendt sig til mig om at skrive Artikler i Bladet vedrørende historiske Begivenheder i Egnen knyttet til Perso- nalhistorien.

Jeg har i flere Aar syslet med Fortidens Historie for denne Egn, dels gennem flere trykte Stamtav- ler, dels ved Studier i gamle Dokumenter.

Jeg har saaledes ved Imødekommenhed fra de respektive Ejeres Side gennemgaaet og foretaget Uddrag af alle Fæsteprotokoller fra Aakjær, Rath- lousdal og Rodstenseje Godser, har noteret mig

Uddrag af Jordebøger, Hoverifortegnelser og Folketællingslister for en stor Del af Egnen vedrørende ældre Tid, Uddrag af Kirkebøger, Skifteprotokoller, Matrikulen, gl. Matrikulskort, Udskiftningskort, Tyendefortegnelser, Justitsprotokoller, Pantebøger og en Mængde private Dokumenter.

Jeg har i det væsentligste holdt mig til Gaardenes Besiddere, dels af den Grund, at Gaardbesiddere havde en noget varigere Opholdsplads end Husmænd, dels fordi der først henimod Aar 1800 eksisterede en Husmandsstand, som havde nogen Varighed — bestod tildels af Krøblinge — dels mente jeg, at Arbejdet burde begrænses.

Naar jeg nu imødekommer den til mig rettede Opfordring om at give skriftlige Bidrag til Egnens Historie, maa man jo erindre, at det kun er Bidrag og ikke hele Historien, som rimeligvis vil lade vente længe paa sig. Men jeg haaber, at mine Artikler vil kunne danne Grundlaget for fremtidig Forskning, ligesom jeg haaber, de vil bidrage til, at flere faar Interesse for Egnens Historie, idet jeg formoder, at alle Personer, der lever nu og stammer her fra Egnen, vil finde deres Forfædre omtalt og ved Søgning nogenlunde let kan danne en Slægtstavle til Brug for deres Slægt.

Paa den anden Side er det af Vigtighed, at disse Oplysninger bliver baade rigtige og alsidige, hvorfor jeg opfordrer Publikum til i nogen Grad at være Medarbejdere og sende mig skriftlige Meddelelser om deres eventuelle Viden (med Navn og Underskrift) til Brug for disse Artikler, ligesom mulige Fejltagelser ved Publikums Hjælp kunde rettes.

Det kunde f. Eks. tænkes, at en bestemt Mand mig uafvidende har været gift anden Gang, og at

det er hans sidste Kone og ikke den første, der har Børn, saaledes at disse af mig er fejl anført.

Ligeledes vil jo mange fjernere boende Folk, der har haft Slægt her, mulig kunne faa deres Viden forøget paa en nem Maade. Paa den anden Side maa det forstaas af Publikum, at jeg kun kortere omtaler, hvad tidligere findes trykt om Egnen.

A. Eriksen."

Derefter fremkom første Artikel af Landinspektørens „Bidrag til Hads Herreds Historie“ i ODDER AVIS for den 1. Juli 1927, og Offentliggørelsen fortsattes periodisk indtil 6. November 1928, da vi bragte den sidste Artikel.

Landinspektør Eriksen døde den 8. August 1928, men var, inden Sygdommen tog hans sidste Kræfter, naaet saa vidt med Bearbejdelsen af sit store Materiale, at det, der var tænkt som første Halvdel af „Bidrag til Hads Herreds Historie“, naaede at komme med, og det er det, der her præsenteres som en Helhed.

Tilbage staar et Afsnit, som hovedsagelig vedrører de enkelte Sognes Personalhistorie gennem Tiderne. Landinspektøren hentyder til det i sit foran citerede Forord, men det bestaar endnu af ubearbejdet Materiale, som dog temmelig sikkert ad Aare vil blive behandlet af en lokalt set kompetent Mand, hvorefter Offentliggørelsen muligvis vil ske paa samme Maade som for første Dels Vedkommende.

Nu udsendes altsaa „Bidrag til Hads Herreds Hi-

VIII

storie", den fyldigste historiske Beskrivelse fra Hads Herred, der findes, og det er vort Haab, at Bogen maa bidrage til Bevarelsen af Mindet om sin fortjenstfulde Forfatter, Landinspektør A. Eriksen, Odder.

ODDER AVIS.

Jordbundsforhold.

Efter at Danmarks Jordbund havde dannet sig i Havet, som Videnskabsmændene mener og Jordlagene ogsaa antyder, maa der sandsynligvis være sket en ret pludselig Hævning af Jordmonnet, saaledes at store Dele af Landet til Stadighed har været højere end Vandet, medens store Dele af det nordlige Jylland, Vendsyssel endnu i en længere Aarrække, f. Eks. 1000 Aar, har dannet Grunde og Øer i det daværende Hav, som tydelig kan spores paa højere liggende Bakker i Nordjylland. Denne store Hævning af Jordbunden har vel fundet Sted for mindst 4 à 5000 Aar siden, og paa dette Tidspunkt er altsaa ogsaa Hads Herred begyndt som Land.

At der andre Steder er sket Sænkninger i Jordmonnet, har man længe vidst, og det saas mest tydelig ved Udgravning af Frihavnen ved København, hvor man langt under Vandfladen opdagede en Skov med Træer og deres Rødder, ligesom man andre Steder har fundet Tørvemasser under Vandets Overflade, en Dannelse, der som bekendt ikke kan skabes i Havet.

Denne Sænkning, hvorved muligvis Øresund er blevet til, er maaske sket samtidig med forannævnte Hævning, muligvis ogsaa senere.

Efter at denne store, pludselige Hævning af Jordmonnet er sket, har der fundet en langsom Hævning Sted af det nordlige og østlige Jylland.

Ved Aarhus Domkirke, der ligger ca. 5 m over Havfladen, vides det, at Jorden har været sandet Strandbred et Par Meter ned, der altsaa er paafyldt. (Hofmeyer „Aarhus“).

Man kan da forudsætte, at Havet har staaet ca. 3 Meter højere ogsaa her i Hads Herred for mindst 1000 Aar siden. Denne Formodning støttes ved at se Stranden ved Saxild Badehotel, som sikkert er gammel Strandbred og Sandet opkastet i Tidens Løb af Havet.

Ligeledes ser man paa Endelave og Hesselø gammel Strandbred, ca. 3 Meter høj.

Før Aarhus Domkirke blev bygget, ca. 1100, laa der paa samme Sted en Trækirke, bygget ved Stranden, saa det maa mindst være 1000 Aar siden, Havet havde denne Højde. Hævningen af Jordbunden mener man foregaar endnu, men er umærkelig for Lægmand, derimod mener man, at Vestjylland sænker sig. En Kendsgerning er det, at Vesterhavet æder sig ind paa Jyllands Kyst (Høfderne).

Hvorledes saa nu Hads Herred ud efter den omtalte store, pludselige Hævning?

Under Forudsætning af, at der ingen voldsomme Omforandringer er sket i Naturen, hvad der ikke synes at være Tegn til, kan man jo let danne sig en Mening derom ved at følge Generalstabskurverne i Eggen for at se, hvor der har været Vand.

Det store Engdrag fra Kysing Fjord ind mod Odder har da været under Vand næsten lige til Odder By, der ligger 6—7 Meter højere end nuværende Vandstand (Kirken).

Syd for Odder By med Engene og Mosen ad Aakær til Horsens Fjord har været dybt Vand, Mosens Bund er under den nuværende Vandstand, men har ikke været Hav, som mange formoder, men en Sø med højere Vandspejl end Havet og Afløb til samme

ved Aaen, idet Jordsmonnet baade mod Syd ved Vads Mølle og Bilsbæk, 10 Meter, mod Nord ved Rævsaa, Rodstenseje, 8 Meter, har været for høj for Havet. Strandpartierne ved Saxild og Kalvsmade i Gylling har dannet sig.

Det er ikke sandsynligt, at der har levet Mennesker her i Landet straks efter den store Hævning, og saa vidt mig bekendt er der aldrig fundet Rester af Baade i Mosen fra den Tid, da den dannede den store Sø.

Hvornaar er Mosen dannet?

Mosens Bund er lavere end Havfladen, men paa Grund af de en Del højere Delē ved Bilsbæk og Odder, mulig udskyllet Jord fra Bakkerne (man mærke sig Sandjorden ved Odder Kirke og Kildegaardsmarken), har Havet været forhindret i paa dette Tidspunkt at trænge længere ind. Der har dannet sig en stor Sø med et Vandspejl højere end Havet, og Vandet har været ret stillestaaende og fersk, hvilke to Egenskaber er nødvendige for Tørvedannelse.

Jeg har i det kgl. Bibliotek fundet et gammelt haandtegnet Kort over Egnen, som viste Vand i Stedet for Mosen, beklageligt nok var der ingen Aarstal paa Kortet — forresten som alle gamle Kort meget unøjagtigt —, men da der paa samme fandtes Bynavne Lemmestrup, Højby og Hovedstrup, der forsvandt ca. 1680, kunde man formode, at Kortet var tegnet noget før den Tid, og at Mosen paa dette Tidspunkt var Vand. Biblioteket anslog Kortets Ælde uden min Medvirkning til denne Alder. Jeg har ligeledes set et Kort — tysk — hos Hr. Observator Køhl, Odder, der viste Vand, hvor Mosen er, ligeledes uden Aarstal, og da man ikke kan formode, at de to Kort

har nogen Forbindelse med hinanden, maatte jeg formode, at Mosen var Vand omkring Aar 1550.

Imidlertid fandt jeg senere i Rigsarkivet, at der 22. Maj 1584 udgik kgl. Befaling til Lensmanden paa Aakær, Claus Glambæk: „Han skulde tilholde Kronens Bønder og Tjenere, hvis Ejendomme støder til Trosse-mose og Ullemose, hvor Vandet opstoppes og gør Engen Skade, at kaste en 3 Alen bred og 3 Alen dyb Grøft gennem Trosse-mose, Ullemose og Sandenge (nu Svendenge) ad Hovedstrup Vad (vel nu Brohuset) og ned ad Reffsaa, først mellem Ondrup og Ørting, mellem Morsholt, Smederup og Randlev, mellem Fillerup (Sandengene) og Hovedstrupgaard (nu Rodstenseje), mellem Hovedstrup og Loverstrup (nu Rathlousdal), mellem Odder og Hovedstrup. Skulde der opstaa Tvist om Skellet, skal han straks kalde Herredsfoged og Landmænd derpaa og ikke lade Arbejdet standse derved, da det skal være fuldendt til St. Hansdag eller snarest muligt“. (Conc. top. Samling Trosse-mose I).

Det er efter Skrivelsens Ordlyd nogen Tvivl om Mosens Identitet med Skrivelsen.

Naar Kong Frederik 2. imidlertid kalder Arealet en Eng, der er blevet sur, maa man antage, at Mosen har set ud omtrent som nu, altsaa at Tørvedannelsen var fuldendt, ellers vilde Kongen ikke kalde det en Eng, langt mindre hvis det var aabent Vand; der har naturligvis været et mindre Løb, svarende til den nuværende Aa, som Afløb for det fra Bakkerne udstrømmende Vand; man vil jo næppe nu 300 Aar efter kalde det en Eng. Hvis Tørvedannelsen er afsluttet for mere end 300 Aar siden, hvad man af foranstaaende tør formode, tabes Tidspunktet i den mørke Fortid, og de 2 Kort maa være falske og rimeligvis udarbejdede efter ældre, nu ukendte Kort.

En Mand, som stolede paa sine Kilder — ældre Betegnelser — uden personlig at have set Stedet, har udarbejdet nævnte Kort; maaske paa et meget senere Tidspunkt end af mig formodet, thi saa kan Bynavnene endnu lettere være falske.

Den kgl. Ordre var ikke til at misforstaa. Arbejdet skulde være færdigt inden 1 Maaned, men da Aaen gentagne Gange er uddybet, sidst for ca. 10 Aar siden, og vel næppe er 3 Alen dyb endnu, har den kgl. Ordre været ret omsonst, som saa mange andre kgl. Befalinger.

Umiddelbart inde ved Odder er Mosens Bund betydelig højere end ved Morsholt, hvor den er over 8 Meter dyb flere Steder.

Omtrent 1874 fik nu afdøde Købmand Raupach den saakaldte Eskes Gaard i Odder i Forpagtning, hvortil hørte Mosearealet syd for Torvet.

Som den dygtige Landmand han var, lod han i Mosen grave store, brede og dybe Grøfter — som til Dels endnu findes der.

Ved den Lejlighed fandt man sænket i Mosen 2 Kister af udhulede Træstammer, hver med Rester af et Lig, det ene, hvor nu Gasværksboligen ligger, det andet ca. 200 Meter vest for Slagteriet; en Mængde Mennesker var ude at se Mærkværdighederne, men hvad der ellers skete, husker jeg ikke.

Disse Kister, der dog var en Del medtagne af Tiden, men til Dels konserveret af Mosejorden, er altsaa i sin Tid sænket ned i Dyndet i Mosen, ligesom langt senere Kong Abel nede ved Slien, men Tidspunktet vides intet om. Man har ogsaa her i Mosen fundet Horn af Uroksen og Hjorte som i andre Moser.

Jordbundslagene

agter jeg ikke at omtale, da det hører hjemme i en Beskrivelse og ikke i Historien, men undlader dog ikke at bemærke, at de store Mergellejer ved Ajstrup og Rodstenseje er Dybvandsaflejringer ligesom Møens Klint.

Egnens Bebyggelse

ved man ligesom andre Steder i Landet kun lidt om. Men at Stenalderfolket ogsaa har beboet denne Egn, ved man fra Køkkenmøddinger (Norsminde) og fra de talrige Fund af Stenredskaber.

Senere er Befolkningen blevet Agerdyrkere og blevet bosat i Landsbyer, men om disse er opstaaet ved Bebyggelse af en Familie med senere talrigere Afkom, eller det er sket ved tilfældige Indflytninger, ved man grumme lidt om.

Rimeligvis er Byerne opstaaet ved, at flere Mennesker har opslaaet deres simple Boliger nær hinanden for at være hinanden behjælpelige med Sikkerhed for Liv og Lemmer og mulig ogsaa for den daglige Bedrift. Visse Retsbegreber har efterhaanden fæstnet sig for en Landsbys Beboere, udvidet i Tidens Løb efter de forskellige Tidens Krav om Jordens Dyrkning, Vogtning af Kvæget, Hegn, m. m. og endt tilsidst i skrevne Love for hver Landsby og gældende indenfor dennes Omraade, saaledes som man kender dem fra „Vide og Vedtægter“ i Byer. Byerne har i mange Hundreder af Aar ikke skiftet væsentlig Udseende.

Byerne indeholdt et større eller mindre Antal Gaarde, byggede ret tæt sammen; omkring Bygningerne laa en mindre Have, som hørte til Bopladsen, og som Ejeren raadede fuldstændig over, uden at andre havde noget deri at sige.

Flere Steder havde man paa lignende Maader en Toft ved hver Gaard til sin Raadighed, men Resten omkring paa Byens Mark var fælles for alle Bymændene, dog ikke med lige Andel, den dyrkede Vang, Overdrevet længere borte fra Byen og endelig Skov og Mose. Grænserne for Byerne indbyrdes var ubestemte langt ned i Tiden, man havde Jord nok alle, selv langt ned i Tiden; i 1780 var der endnu ikke bestemte Grænser for Byerne Amstrup, Aalstrup og Falling, og de 3 Byer havde fælles Drift i Uldrup for løsgaaende Kvæg.

De Tid efter anden mundtlig vedtagne Regler for Byfællesskabet blev i det mindre i det 16. Aarhundrede vedtaget skriftlig, underskrevet af samtlige Bymænd, Præst og Godsejer, og ved Grandstævnet ledede Oldermaanden — hvilken Værdighed gik paa Omgang — Forhandlingerne med alle Gaardmænd — Husmænd var ikke repræsenteret eller stemmeberettiget — om Byens Vel.

Et af de vigtigste Punkter var altid Brandfaren for den tæt sammenbyggede By, men Bestemmelse om Saa- og Høsttid og Kvægets Røgt og Pleje, Bytyr og Byorne samt Regler for Gilderne drøftedes stadig — saaledes Pligt til Ligfølge for alle Bymænd.

Betegnende for de fleste Vedtægter er ogsaa, at Mændene ikke maatte møde bevæbnede og „ikke spy i Gildeshus“ under Mulkt.

I Malling var Gmd. Øvle Pedersen dømt ved Gdestævne til Mulkt 4 Sk., fordi han havde høstet Sæd i sin Toft, uden at Bymændene havde sanktioneret; hans Svigerfader, gamle R. Pedersen, ligesaa.

Øvle Pedersen appellerede til Birketinget, hvor Birkedommeren var Ole Christensen, Fløjstrup; der indkaldtes Vidner, som erklærede, at det var Skik her som andre Steder, at hver Mand høstede i sin Toft,

naar han lystede. Men nu var Anders Andersen og unge R. Pedersen blevet mulkterede for Rughøst i Byvangen uden Grandernes Samtykke og havde til Gengæld meldt Øvle Pedersen, som de mente ogsaa havde forset sig, men han blev frikendt ved Birkeretten.

Byens dyrkede Jord var næsten altid delt i 3 Dele og disse atter delt i et stort Antal Dele efter Jordens Beskaffenhed i Aase med hver sit Navn. I hver Aas havde hver Gaardmand sin Ager, ogsaa Præsten, i indtil 80 forskellige Agre. Bredden kunde variere efter Gaardenes Størrelse, der ikke var ens. Grænserne for Agrene var udyrkede Strimler, bevoksede med Ukrudt, Tjørn, m. m., som kaldtes en Ren; man pløjede altid Ageren sammen for at faa den høj paa Midten af Hensyn til Vandet — Jorden var jo udrænet. — Man har et gammelt Mundheld: Man sagde om en Mand, at han var saa bange for at pløje en Ren (Skel) for nær, som om hans Bedstemoder laa begravet der.

Skete det alligevel, at nogle Lodsejere blev utilfredse, kunde Bymændene selv ordne Sagen ved „Rebning“, idet enhver vidste f. Eks. om han i Forhold til Gaardens Størrelse skulde have $5\frac{1}{2}$ eller 6 Reb, og Grænsen afsattes saa paany, mest i buede Linjer, man skulde jo uden om Kær, Tjørne og Stene.

Som en Følge af denne Ordning blev Byens Gaardspladser og Tofter temmelig uforandrede i Tidernes Løb; idet denne Grænse var Skel, hvis Flytning forurettede nogen; og Gærde til Hegn fornyedes hvert Aar af Ejeren.

Den dyrkede Jord kunde vel forandres noget i forskellige Aar, men det var først Udskiftningen omkring 1790, der forandrede Byens Udseende ved Samling af en Gaards mange Agre og ved Udflytning.

De adelige Gaarde i Byen adskilte sig meget lidt

fra de andre i Størrelse og havde som de andre Agre i mange forskellige Aase. Jorden var i Størrelse ikke meget forskellige fra Bøndernes, undertiden dog det dobbelte.

Biskop Absalons Fødegaard var en saadan jævn Bondegaard, men Slægten ejede jo mange andre Gaarde, dog intet sammenhængende Gods.

De adelige Besiddere var nærmest Smaaamænd, Lavadel, som sluttede sig til de øvrige Bymænd; endog i Grevens Fejde, hvor man brændte Højadelens Gaarde af, var Lavadelen som oftest Fører for Bønderne.

Ved Aar 1100 regner man med, at ca. $\frac{2}{3}$ af Landet var øde som Følge af Vendernes Hærgning og Plyndring; idet Befolkningen mulig under Indflydelse af Kristendommens Principper havde tabt sine krigeriske Tilbøjeligheder, maaske forblødt sig under de mange Vikingetog og ved Udvandring til Pladser i England, Normandiet og flere Steder, hvor man ved, Nordboerne oprettede nye Stater.

Mulig har Indbyggerne ogsaa haft ondt ved at indordne sig til et arbejdende Samfund efter i mange Aar at have levet af Røveri.

Det hed sig, at Jyllands Østkyst, hvortil Hads Herred jo hører, var lagt øde af Venderne endog i den Grad, at Aarhus Bys Indbyggere maatte flytte til Lisbjerg, og det varede omtrent 2 Menneskealdre, inden Valdemar den 1. med sine Stormænd slog Venderne saa eftertrykkeligt, at der blev Fred paa Kysterne.

I Valdemar Atterdags Tid regnede man med, at Kongen til sin og Statens Velfærd havde 25 % af al Jord, Kirken 35 %, Adelen 25 % og Selvejrbønder 15 %.

Ved Reformationen var Forholdet ændret noget, saa Kronen havde 50 %, Adelen 40 % og Selvejrbønder 10 %.

Grunden til, at Selvejrbøndernes Part blev ringere, hidrører navnlig fra Grevens Fejde, hvor Bønderne holdt paa den gl. Kong Kristian den 2. sammen med Skipper Clement.

Efter at Landet var undertvunget af Chr. 3., lod han sine to Adelsmænd Axel Juel til Villestrup og Peder Ebbesen Galt berejste Jylland, og hvilken Selvejrbonde, der ikke havde sit Alibi i Orden blev dømt fra Livet, men benaadet mod at afstaa Selvejretten og nogle Stude til Kronen; de blev Fæstebønder paa deres tidligere Selvejrgaarde.

Bønderne, der havde lidt meget i Forvejen ved Kri-gen, blev meget forarmede ved den Behandling; derimod mener man, at de to Adelsmænd blev meget velstaaende. Peder Ebbesen Galt blev efter sin Død anklaget for at have snydt Kongen, saa han har vel forstaaet at handle med de gamle Selvejere, naar de først var dømt fra Livet.

Peder Galt nedbrød med Kongens Samtykke de overflødige Kirker her i Hads Herred og har vel anvendt Materialerne til eget Behov. Man maa formode, at det er paa dette Tidspunkt, at Ulv, Sødrup, Kysinge og vel ogsaa Dyngby Kirker er forsvundet.

Det ser ikke ud til, at Skipper Clements Oprør har strakt sig til denne Egn, han naaede jo ikke længere sydpaa end til Randers, saa man maa formode, at denne Fejde er gaaet nogenlunde uskadt over denne Egn, derimod havde Kongen og Adelen, knyttede til den holstenske Hertug, haft vældige Fordele som Sejrherrer og siden ved Reformationen ved at dele Gejstlighedens Gods imellem sig.

Hads Herred i den første Periode til Reformationen.

Bønderne i Landsbyerne, Selvejerne og Lavadelen boede i usle Hytter med jordgravede Stolper (uden Stenunderlag) og lerklinede Vægge, Gulv, Arne af Ler, et Hul i Taget til Røgen — og Varmen — at trække ud af.

Det viser sig i Nutiden, at opmærksomme Iagttagere ved Gravning finder et saadant gammelt Bosted, oftest nedbrændt, stærkt kendeligt ved Forkulning af Træ og Lergulvet. Hvor man brugte Grundsten-Underlag af Granit, Stenbro uden for, der ikke ødelagdes ved en Brand, kan man naturligvis endnu bedre danne sig et Begreb om Bopladsen.

Man erindrer dog, at Historisk Samfund for Aarhus Stift for nogle Aar siden havde megen Møje med at finde Ruiner af det gamle Emborg Kloster, skønt Grunden var lagt af store Grundsten af Granit og bygget af Mursten, og man saa temmelig vidste, hvor det havde ligget og var nedbrændt ca. 1570. Der var endog bygget andre Gaarde oven paa Ruinerne og Brøndene fyldt. Først efter at mange Tusinde Læs Fyld var bortført, fandt man Grundstenene ca. 3 Alen nede.

Bønderne Kaar var omtrent ens til Landboreformer-nes Tid og til Pengekrisen var overstaaet, kun noget forskellig, eftersom Godsejerne, Bisp, Konge eller Adelsmand var fornuftige Styreere af deres Godser.

Egnen i Hads Herred oplivedes dog noget ved Tilstedeværelsen af en stor Del Adel, der til Tider var ret velhavende.

I Højby, der laa paa Hovmarksgaarden og hvis Jorder senere hørte under Gersdorfslund, men ved Udskiftningen ca. 1800 udlagdes til en Bonde mod, at Hovedgaarden tog Jord andet Steds, boede Thyge

Puder, en svensk Adelsmand af berømt Slægt, der tilgittede sig Gaarden med sin Hustru Fru Ingeborg, men havde desuden Gods i Sverrig.

Højby Botomt spores endnu nær en Mose. Fru Ingeborg havde af første Ægteskab en Søn, Niels Knudsen til „Howby“, og en Datter, Fru Marine Knudsdatter, første Gang gift med Peder Ribbing og anden Gang med Iver Munk. Da Niels Knudsen døde, var hendes Mand, Thyge Puder, ogsaa død, og Fru Ingeborg, der synes at have været en myndig Dame, arvede da hans Gods sammen med Datteren Marine. Forinden var Thyge Puder tildømt det Gods i „Ylvedorph“ (Oldrup) og „Illerup“ (Fillerup) i „Arts“ (Hads) Herred, som var tilfaldet ham med sin Hustru Fru Ingeborg.

Med Thyge Puder havde Fru Ingeborg 2 Børn, Abel Thygesdatter, der blev gift med Naboen paa Bjørnkær (Ruin i Vandmosen), og en Søn Bent Puder.

Da Fru Ingeborg Puder arvede sin Søn Niels Knudsen sammen med Datteren Marine af første Ægteskab, tildømte Kong Oluf hende alt det Gods i „Arts“ (Hads) Herred, som hun arvede efter Sønnen Niels Knudsen paa „Howby“, men samtidig (1388) faar Marine, Peder Ribbings Hustru, som Erstatning for Arv efter Broderen, alt det Gods i „Ylvedorph“ (Oldrup), „Arts“ Herred, og det Gods i Sverrig, som Ingeborg havde efter sin Mand Thyge Puder som Erstatning for Arv efter Broderen.

Fru Ingeborg var nu saa vel situeret, at hun skænkede Øen Vorsø i Horsens Fjord til Klosteret i Horsens og skiftede rimeligvis samtidig med sine 2 Børn af andet Ægteskab, til Sønnen Bent Puder skødedes Halvdelen af Højby, samt en Broderlod i den anden Halvdel til Aarhus Domkirke, den ene Halvdel er vel Fædrearv og Resten Mødrearv, thi den anden

Halvdel er da arvet efter Moderen, og da Sønner arvede dobbelt mod Døtre, har Domkirken altsaa faaet $\frac{5}{6}$ af Højby og Søsteren Abel Thygesdatter $\frac{1}{6}$. Bent Puder døde 1408, vist nok uden Børn, har muligvis været svagelig, da han gav saa meget til Kirken for sin Sjæls Frelse af Skærsilden.

Fru Abel Thygesdatter blev altsaa gift med Niels Kalv paa Bjørnkær, men hun havde tillige en Part i Højby efter Moderen, antagelig $\frac{1}{6}$, de har da boet, hvor nu det gamle Voldsted findes i Vandmosen og har mulig været de sidste Beboere, thi deres Svigersøn David Saxesen skriver sig til Højby; da han vel kun ejede $\frac{1}{6}$, har han vel ikke kunnet bo paa Bjørnkær, Hustruens Fødegaard, der maaske allerede paa denne Tid var ødelagt, thi allerede 1509 toges der Lovhævd paa Husby Skov og „Bjørnkær Vold“, hvilket vel vil sige Voldstedet, ikke Gaarden, der 1427 af Fru Abel Thygesdatter var overladt Aarhus Domkapitel; hun pantsatte yderligere Husby Skov og en Gaard i Halling til samme. David Saxesen har senere arvet Svigermoderen sammen med sin Hustru Niels Kalvs Datter Mette Nielsen, thi 1442 skøder han til Domkirken sin Ejendomsret til den pantsatte Husby Skov, og Hustruen skøder Kirken i Godset i Illerup (Fillerup) m. v. Højby kom senere til Kronen tillige med Porsborg (Gersdorfslund), der overlod til en Fændrik den Gaard i Højby, som Peder Rasmussen paaboer; den adelige Rede er altsaa nu blevet Bopæl for Bønder. Porsborg deltes i to Dele til Brug for Officerer.

Slægten Kalv var ret udbredt i Hads Herred. I 1492 boede Thyge Kalv i Tvenstrup; han var vel en Søn af Niels Kalv i Bjørnekær og Dattersøn af Thyge Puder i Højby.

Paa Aakær boede Biskoppens Hovedsmand, Ridder

Niels Gundersen, der 1482 førte 12 Mand som Vidne i Hads Herreds Ret paa, at der ikke var ført Klage over hans Færd mod nogle Bøndergaarde, deriblandt en Gaard i Randlev med et øde Møllested, som formodentlig er Solgaard, da jeg ikke kan tænke mig et Møllested i Randlev andet Steds end i denne Gaards Eng.

Ved denne Undersøgelse mindes man om, at Kong Abel aflagde Ed selv 24. paa, at han var uskyldig i sin Broder Erik Plovpenning's Mord. Niels Gundersen paa Aakær har da ført et efter Datidens Fordringer gældende Bevis i lignende Retning. Før Niels Gundersen var Faderen Gunder Nielsen Høvedsmand paa Aakær, og var 1470 sammen med Abbed Niels i Øm Kloster, Æggert Westeni, Fensten Hovedgaard, da kaldet Lindgaard, Ankel Bjørnsen i Pederstrup, der ejede Jord i Tvenstrup, Jes Pedersen, Malling, der var Væbner, Erik Christoffersen i Silkeborg og Peder Poulsen, Foged i Brabrand, Medlemmer af en Kommission, der skulde dømme i en Strid mellem Biskop Jens i Aarhus og Borgmester og Raad om Jord paa Aarhus By-mark, hvorved det Sandemænds Tog, som blev gjort af Hasle Herreds Sandemænd, blev kendt ugyldig (Hüberts Akt III).

1488 nævnes Thyge Jensen som Forstander paa Aakær ved at tage Lovhævd — endelig Dom for Besidelsen af Jord — paa Gærdet mellem Astruplund og Mark, og 1506 føres Tingsvidne paa Gærdet mellem Astruplund (nu Lundhoff) og Fillerup til „Uld Kirke“.

1444 boede Væbner Jens Mikkelsen paa Præstholm som Nabo til Højby, han var tillige med Herredsfo-geden i Hads Herred og en Kannik fra Aarhus vel en fungerende Præst i Gosmer, Provsten i Hads Herred m. fl. bosatte Adelsmænd Vidner angaaende Arv

til Markvard Rostrups Børn, der ejede de nuværende Jorder til Aakær, Svinballe og Kjærsgaard; hans Bopæl har rimeligvis været paa Kjærsgaard, hvor Højen nu ligger umiddelbart nord for Landevejen.

1454 føres Vidne om Jord i Tvenstrup Mark, Mikkel Bjørnsen har paaboet antagelig Gaarden Tærup, der ligger lidt fra Byen som Adelsmænds Gaarde sædvanlig laa; han har vel været Slægting af Ankel Bjørnsen i Pederstrup.

Slægten Kalv træffer man flere Steder i den Tid. 1365 gav Lydher Kalv, antagelig Slægting til Niels Kalv, Bjørnekær, Thyge Kalv i Tvenstrup og Jep Kalv i Gylling, Skøde til Valdemar Atterdag paa hele „Oderetts Sogn“, saa det maa formodes, at nævnte meget omtalte Herre har fundet Behag i Egnens Natur, ligesom det vides, at han lejlighedsvis har boet paa „Rudegaard“.

Paa Hovedstrup (Rodbenseje) boede ca. 1400 Jens Allæsen, gift med Else Markvardsdatter Rostrup, en Datterdatter af den rige Ridder Laurids Truidsen i Gylling; senere (1444) hans Søn Laurids Jensen; 1457 er Jens Pallesen Foged paa Aakær, men Aaret efter er Chr. Sten Foged paa Aakær og tillige Ejer af Hovedstrup, og 1470 er det Gunnar Nichelsen, saa man maa antage, at Chr. Sten boede paa Hovedstrup; han efterfølges 1494 af sin Søn Henrik Sten og 1550 atter hans Søn Chr. Sten, der maa indrømme, at Odder Kirke har Ret til Afgiften af et Stykke Jord paa Hovedstrupgaard ned til Hovedstrup Vad; det gik senere over til hans Svigersøn Brokkenhus. 1509 nævnes Jep Krumpen til Stede paa Hads Herreds Ting, da „Uld Skov blev rebet“, samme Aar tages Lovhævd paa 4 Skifter i Uld Skov og 3 Skifter i Uld Mose.

Ulv Sogn, der havde sin Kirke paa Fillerup Mark noget nordøst for Lundhoff, omfattede Byerne Fille-

rup, Ondrup og Morsholt. Kirkens Jord laa spredt mellem Bøndernes Jorder over de 3 Bymarker, og Fillerup-Jorden indehavdes ca. 1700 af Boelsmand Chr. Jensen, Fillerup, der boede ved den daværende Hovedvej til Skanderborg i Byen lige før den krydsede Aaen ved Grænsen af Matr. Nr. 6 a, flyttedes antagelig efter Udskiftningen ud paa den til Kirken udlagte Lod, der ikke før var bebygget.

I Ørting Østergaard boede 1435 Magnus Nielsen, Uhrkok, der da skødede Gaarden til Biskop Ulrich, som 1440 tager Stokkenævn paa en Gaard i Ørting, kaldet Østergaard. Domkapitlet har dog to Gange før været Ejer af Ørting Østergaard, idet Niels Eskesen 1354 skøder Ørting og Ørting Østergaard til Biskop „Poffuel“; den maa atter have været handlet med, thi 1390 skøder Væbner Erik Andersen, Østergaard til Biskop Peder.

1409 skøder Thomas Westeni Gods i Falling, Aalstrup og Sondrup til Kirken. Æggert Westeni er tidligere omtalt som Medlem af den Kommission, som skulde dømme mellem Biskop Jens i Aars og By-mændene om det Skel, som Hasle „Hæretz“ Landmænd gjorde St. Olav Dag. 1436 skøder Jep Kalvs Enke, Mette, Kronen i Gods i Gylling, og 1453 skøder Peder Krabbe hele Gosmer Sogn til Biskop Jens.

1404: Erland Kalv og hans Søn Jakob Kalv, Skøde til Bispestolen paa Gods i Gylling og anden Steds.

1381 udstedes Skøde fra Jens Pors til Ofue Krabbe paa Skougaard i Søby, en Enemærkelund og en øde Gaard samt $\frac{1}{4}$ af Søby Mark og Skov, sigter rimeligvis til nuværende Jørgen Madsens Gaard. 1560 har Erik Westeni i Søbygaard udstedt Skøde, vel identisk med foregaaende.

1372 stadfæster Kong Valdemar Thomas Westeni i „Lyngartti“ i Fensten (Lindgaard — Fensten Hov-

gaard), der 1401 sælger den til Domkapitlet. Jens Pallesen boede paa Rudegaard 1470, og 1464 er der en Adtzer Storm i Rude, der er udenfor Bondeæt.

De rigeste blandt Adelen var dog Ridder Laurs Truidsen i Gylling, der menes at have boet, hvor nuværende „Sams“ er, idet man ved, at han havde Udsigt over Gylling Kirkegaard, og Nicolaus Rostrup, der ejede Jorden, nu tilhørende Aakær samt Kjærsgaard og Svinballe. Hans Søn Markvar Rostrup blev gift med Cæcilia Laursdatter, Datter af Laurs Truidsen; de har rimeligvis boet paa Borgen Kjærsgaard — Højen ved Landevejen — hvor man i Aar har fundet Stengærder, rimeligvis omkring Gaardspladsen muligvis ogsaa tjenlig til Forsvar.

Nævnte Markvar Rostrup var i den lovløse Tid 1332—1340, da Grev Gert var den raadende i Jylland, de holstenske Grevers Befalingsmand paa Skanderborg Slot og sad der endnu 1340, da Niels Ebbesen løb Storm paa det stærke Skanderborg Slot med sine Mænd og selv faldt.

Paa dette Tidspunkt var Holstenernes Magt brudt i Jylland, og naar Markvar Rostrup maa taale Belejring af Skanderborg, har han rimeligvis ikke kunnet væрге sin egen Borg Kjærsgaard, der vel var mindre godt befæstet end Skanderborg; den er vel da blevet indtaget og afbrændt af Niels Ebbesens Folk.

At Markvar Rostrup har boet paa Kjærsgaard og ikke paa Aakær, som almindelig formodet, skønner jeg af, at han lod føre Tingsvidner om sin Arv, der omfatter Svinballe, Kjærsgaard og den Grund paa Aakær, som Aarhusbispens har bygget sin Borg paa, hvilket jo kunde tyde paa, at han aldrig har ejet Aakær Slot, der med sine tykke Mure, ca. 3 Alen tykke, nok var værd at nævne, naar man skulde føre Vidner om sit Arvegods.

Det forekommer mig sikkert, at Markvar Rostrups Borg, Kjærsgaard (den gl. Voldplads), er blevet ødelagt i den Periode, og at han senere har afhændet alt sit Gods til Aarhusbispen, der allerede før Skødet har bygget paa Jorderne, Aakær Slot, hvilke Arealer vel saa har hørt under Borgen Kjærsgaard; han holdt under Krigen „paa den gale Hest“; man hører aldrig mere Tale om Kjærsgaard som adeligt Sæde.

1432 sælger Eske Jensen Broch sin Hovedgaard Sottrup i Falling Sogn til Biskop Ulrich. Den er maa-ske overgaaet samme Skæbne som Kjærsgaard, idet han formentlig ogsaa var med Grev Gerts Parti.

Hvor denne Hovedgaard har ligget kan ikke afgøres, men der er Rimelighed for at tro, at den har ligget i Kjærshaven ved Aaen, hvor der paa Generalstabskortene staar „Ruin af gl. Aakær“, og hvor der endnu findes Spor af Bebyggelse.

Endnu skal omtales Svend Feldings Borg, som Traditionen bestemmer ved Navnene Svend Feldings Bro, Svend Feldings Eng og Svend Feldings Eg.

Forrige Aar opdagede man Sökkelen til et stort Hus, 32×18 Alen, nær Svend Feldings Bro med Mure over 1 Meter tykke af Granit og Kalk, som man hidtil havde pløjet over. Enkelte tilhuggede Sten var nedfaldne i Kælderrummet (der var delt ved et Skillerum i to Dele), hvoraf enkelte var 3—4 Alen lange og blev bortført af en Huid i Ørting til hans Bopæl.

Om Svend Felding har eksisteret, vil vel være vanskeligt at bevise; jeg tror, han har boet der, og i en urolig Tid været Fører for Forsvaret af Hovedgaarden Sottrup, og at hans Styrke har været bekendt, men stærkt overdrevet af Efterslægten.

Naar man nu tilføjer, at der har boet Stormænd, sagtens adelige, paa Randlev Skousgaard, hvor et meget gammelt Hus med vældige Dimensioner af Tøm-

mer blev nedbrudt for en halv Snes Aar siden, som en Rest af Fortids Herlighed, paa de saakaldte Hovgaarder Saxild, Nølev, Bjerager, Randlev, Dybvad, Brandbyge, Tendrup og Oudrup, isprængt Mænd, hvis Navne ikke er bevarede, forskellige Steder og som Supplement en ret mægtig Gejstlighed og militære Personer, ser man, at der uden for Bondestanden har levet et rigt Liv her i Hads Herred, selv om de mægtigste Herrer i Landet ikke har resideret her.

I denne Periode rejste Egnens Kirker sig, vel efter Paaskyndelse af Biskopperne i Aarhus, der ved deres Rigdom paa Jordegods nok var i Stand til denne uhyre Kraftanspændelse at bygge saa mange Kirker, at Peter Galt ser sig foranlediget til at nedbryde Sødrup, Ulv, Dyngby og Kysinge Kirker. Bisperne har vel haft særegne Haandværkere til disse Bygningers Opførelse, men det maa anses som rimeligt, at Egnens Bønder har udrettet meget Arbejde ved Tilvejebringelse af Sten, Kalk og Tømmer.

Hads Herred i den anden Periode fra Reformationen til Enevælden.

Man har i det foregaaende bemærket, hvorledes Aarhus Domkapitel opkøbte store Arealer i Hads Herred, dels som Sjølebod ved Gaver erhvervede det meste af Hads Herred foruden Ning Herred m. v., der lagdes under Hovedgaarden Aakær.

Hvad Kronen ejede endnu i Hads Herred, var mest Selvejerbøndergaarde, som oven i Købet var pantsatte til Domkirken; de var jo mindre værd som Skatteobjekter end almindelige Kronbønder.

Den sidste Pantsættelse fandt Sted 1520 til Biskop Clausen, Skade for 60 rinske Gylden, og omfattede:

Fillerup 6 Gaarde, Loverstrup 1 Gaard, Morsholt 2 Gaarde + 1 Boel, Ondrup 3 Gaarde, Odder 4 Gaarde, Sander 2 Gaarde, Hvilsted 2 Gaarde + 1 Boel, Kane 1 Gaard, Tvenstrup 3 Gaarde, Sorteback 1 Gaard, Adserdrup 9 Gaarde + 1 Boel, Nøddelev 3 Gaarde, Rude 2 Gaarde, Saxild 4 Gaarde + 1 øde Boel, Bjerager 4 Gaarde, Boulstrup 3 Gaarde, Rørth 2 Gaarde, Randlev 5 Gaarde, Trustrup 1 Gaard og Oldrup 1 Gaard + 3 Møller, hvilket altsaa var Kongemagtens sidste Rester af Jordegods. Domkirken var næsten Enehersker i Hads Herred.

Ved Reformationen gled Gejstlighedens Gods over til Kronen, der derved paa en bekvem Maade fik sin Gæld dækket og fik Midler til at lønne sine aftakede Stridsmænd og belønne de Stormænd, som havde medvirket.

Kongen udnævnte nu Lensmænd paa Aakær, der i hans Navn styrede Godset i Hads Herred, som nu hed Aakær Amt. De første Lensmænd var som før omtalt Peder Ebbesen Galt til Tyrrestrup fra 1536—1548 († paa Palsgaard 1548), Evert Bild til Raunholdt til 1553, Jørgen Barnekov til Krenkerup til 1557, Jens Juul til 1560, atter Jørgen Barnekov til 1562 († paa Aakær 1567), blev Livgeding for Enkedronning Dorthea med Lensmænd; Folmer Rosenkrands 1568, Claus Hvitfeld 1570 og Birgitte Gjø, Herluf Trolles Enke, 1571. Chr. Munk til Tobberup 1572, Chresten Skel til Fusingø 1595 († paa Aakær 1595), hans Enke Fru Margrethe Brahe 1596, Valdemar Parsberg 1607, Laurids Ebbesen 1637, Henrik Rantzau 1650 og Niels Baner 1660.

Hads Herreds Beboeres Vel var altsaa lagt i Hænderne paa disse Mænd.

Man har fra den Tid bevaret et stort Antal Regnskaber (Rigsarkivet). Det ældste, mig bekendt, er fra 1571; der nævnes Bønderne byvis og Mændenes

Navne, som skulde betale Afgifter og disses Størrelse. Da denne Lodsejerfortegnelse har stor Værdi for Personalhistorien, fremsættes den nedenfor. Hvor der i enkelte Byer øjensynlig mangler i Antallet af Beboere, maa Grunden være, at Kronen ikke ejede disse Arealer, og Beboerne altsaa var skattepligtige til andre.

Trustrup: Jørgen Mikkelsen og Rasmus Jørgensen (2 Mænd i en Gaard, antagelig Fader og Søn), Villum Rasmussen, Peder Sørensen, Laurs Jensen og Rasmus Sørensen, Hans Jensen (en øde Gaard), Mikkil Stampe, Søren Rasmussen og Søren Stysen.

Skablund: N. Matzen, Frands Rasmussen og Niels Sørensen.

Tendrup: Mogens Simonsen og Magnus Ovesen (en øde Gaard).

Sondrup: Anders Jessen, Steffen Jensen, Peder Jensen, Clemens Andersen, Knud Mikkelsen og Peder Jensen, Jens Jensen, Anders Clementsen, Jens Pedersen (Boelsm.), Søren Suder (Skomager) og Søren Mikkelsen.

Elkjær: Peder Friis.

Torup: Rasmus Hansen, Jørgen Sørensen, Jens Rasmussen og Niels Jensen.

Oudrup: Villads Mogensen og Christoffer Nielsen.

Hundslund: Peder Ovesen, Jens Skrædder, Søren Nielsen.

Svinballe: Jørgen Espensen, Jens Smed, Peder Degn, Jørgen Jespersen og Knud Tømmermand i Boelet.

Kjærsgaard: Jørgen Sørensen, Mikkil Mikkelsen.

Oldrup: Jens Hierresen, (antagelig Eriksen, jydsk Udtale), Niels Jørgensen, Søren Nielsen, Mikkil Hansen, Chresten Rasmussen, Magnus Thomsen, Jørgen Lauridsen og Søren Smed.

Hadrup: Eske Jensen, Erik Pedersen, ung Knud

Mikkelsen, Rasmus Knudsen og Christen Rasmussen.

Torrild: Jens Christensen, Lambert Rasmussen, Thomas Andersen, Søren Simonsen, Rasmus Smed, Thomas Mortensen, Thorkild Jørgensen og Søren Pedersen, Peter Svendsen.

Krogstrup: Jens Jensen og Christen Kjeldsen, Rasmus Mortensen og Søren Mikkelsen.

Fensholt: Søren Jessen, Jeppe Mikkelsen, Peder Kjeldsen og Rasmus Kjeldsen.

Kjærsgaard (senere under Rantzausgave, laa mellem Rantzausgave og Hvilsted): Peder Steffensen.

Kane: Hans Mikkelsen (havde Proces om Jorden).

Ulv Sogn.

Fillerup: Søren Pedersen (boede i Ondrup), Ove Mikkelsen, Peder Nielsen, Ebbe Pedersen, Jens Mikkelsen, Søren Pedersen, Ove Sørensen og Mikkel Sørensen, Rasmus Outzen, Mikkel Mikkelsen, Peder Maansen.

Ondrup: Rasmus Nielsen, Søren Rasmussen, Søren Pedersen, Rasmus Outzen, Rasmus Mikkelsen.

Morsholt: Jørgen Knudsen, Jørgen Ibsen, Søren Jensen og Jørgen Nielsen, Jørgen Jensen.

Odder Sogn.

Balle: Thomas Nielsen, Eske Rasmussen (det var ham, som førte Proces med Hans Mikkelsen, Kane), Rasmus Sørensen, Niels Sørensen, Jens Mortensen, Jens Jensen.

Snærild: Las Jensen og Hans Jørgensen, Hans Mikkelsen, Martin Skriver, Clemens Jensen, Jens Sørensen.

Sander: Oluf Andersen, Ove Poulsen, Niels Jensen.

Odder: Peder Pedersen, Jørgen Rasmussen, Mikkel Knudsen, Knud Ibsen, Mikkel Jensen.

Odder Bisgaard: Mads Svendsen, Peder Nielsen,

Rasmus Nielsen, Jens Andersen, Søren Simonsen, Anders Jensen, Clemens Andersen, Poul Fisker, Rasmus Mikkelsen.

Tvenstrup Sogn.

Tvenstrup: Jens Pedersen af „Skovgardt“ vel Tærup, Rasmus Sørensen, Rasmus Mikkelsen.

Svorbæk: Søren Nielsen.

Nølev Sogn.

Johan Jensen, Aakær.

Assedrup: Søren Poulsen, en øde Boel, Jørgen Knudsen, Thomas Pedersen, Peder Jørgensen, Jens Nielsen, Søren Pedersen, Christen Jensen, Peter Lang, Jørgen Sørensen.

Nølev: Rasmus Andersen, Niels Tysk, Mikkel Madsen og Jens Jensen, Peder Eriksen og Mads Mikkelsen, Niels Jensen.

Saxild: Maren Sørensdatter (+ 1 øde Boel), Jørgen Simonsen, Mads Sørensen, Søren Knudsen, Søren Kjeldsen, Jens Mikkelsen Hjorth, Peder Ouesen, Mikkel Jensen, Søren Lassen, Mogens Madsen.

Rude: Peder Ovesen og Søren Sørensen, Jens Tysk, Søren Jensen.

Bjerager: Stampes Bügge, Ove Pirsen, Krabes Bügge, Jens Madsen, Jep Mikkelsen i Sweigardt.

Bolstrup: Peder Ovesen, Knud Jespersen, Oluf Johansen, Niels Jensen og Knud Lauridsen.

Rørth: Knud Andersen, Chresten Jørgensen, Rasmus Sørensen, Knud Jensen, Anders Ovesen, Søren Jensen.

Randlev: Søren Mikkelsen, Knud Thygesen og Rasmus Thygesen, Niels Andersen, Erik Matzen, Søren Ovesen, Peder Thygesen, Niels Simonsen, Rasmus Mikkelsen.

Dyngby: Jørgen Smed, Rasmus Jensen, Anders Juel, Peder Jensen og Jens Andersen, Rasmus Snedker, Mads Sørensen, Bendik Sørensen.

Husby Mark (senere under Gersdorfslund): Mads Sørensen, Anders Jensen, Søren Mogensen, Jørgen Simonsen, Jens Sørensen, Christen Johansen.

Halling: Mads Sørensen og Morten Ouesen, Anders og Peder Jensen, Jørgen Simonsen, Jens Sørensen, Mikkel Storm (en Familie i København, der stammer fra Halling, har antaget Navnet Stormgaard), Søren Mogensen og Jørgen Ouesen.

Spøtrup: Jens Lund, Rasmus Jensen, Jens Eskildsen.

Gosmer: Præstholt, Rasmus Pedersen, Jens Pedersen.

Lemmestrup (nu opstaaet som Højby paa Gersdorfslund Mark): Mogens Skrædder, Søren Steffensen, Rasmus Mogensen, Peder Sørensen + 1 Boel, Rasmus Pedersen + 1 Boel.

Smederup: Jørgen Pedersen, atter Jørgen Pedersen, Ane Hierriksen og Søren Henriksen, Jens Pedersen, Jens Jørgensen.

Dybvad: Christoffer Skriver.

Fensten: Anders Budde, Jens Jørgensen og Niels Henriksen, store Søren Andersen, Rasmus Andersen, lille Rasmus Bertelsen, Mikkel Nielsen, Peder Poulsen, Peder Eskesen, Villum Ouesen, store Rasmus Bertelsen, Søren Ouesen, Mads Jørgensen, Niels Nørgaard, Søren Andersen, Bertel Eskesen, Jens Smed, Søren Jensen, Jens Hierresen. Af Kirkejorden: Christoffer Skriver.

Lerdrup: Jarup Skrædder (senere Poul Pedersen), Rasmus Christensen, Jesper Eskesen (senere Jørgen Jespersen), Søren Mikkelsen, Winther Smetzen, Morten Eskesen, Søren Eriksen (senere Thomas Sørensen), Jens Emmertzen.

Gylling: Poul Andersen (senere Mads Ibsen), Jens Poulsen, Jens Justesen (senere Mads Olufsen), Søren Ju-

stesen (senere Jens Sørensen), Anders Sørensen (senere Jens Pedersen), Peder Paaske, Niels Mikkelsen, Kirsten Mikkelsen (senere Clemen Mikkelsen), Jens Nørgaard (senere Jens Madsen), Jens Poulsen Suder (Skomager), Hans Pallesen, Anders Poulsen (senere Peder Andersen), Jens Steffensen, Jep Pedersen, Bødker, Søren Poulsen, Jens Pedersen Dreng, Johan Laursen (senere Eske Jørgensen), Jørgen Hierksen (senere Bertel Jensen), Niels Rasmussen, Søren Møller, Jens Skriver (har vel givet Navn til Skrivergaarden), (senere Søren Mortensen), Kirsten Sørensen, Rasmus Jensen, Marcus Pedersen, (tre sidstnævnte er Boel), Niels Poulsen (senere Mikkel Jørgensen), Mikkel Sørensen (senere Jens Sørensen ved Broen), Christen Andersen, Rasmus Pallesen (senere Anders Sørensen, Søren Jensen (Boel).

Aalstrup: Rasmus Bertelsen (senere Simon Jørgensen), Niels Pedersen Bager (+ 1 øde Boel, senere Jørgen Mogensen), Gertrud Jensdatter (senere Oluf Jensen), Peder Nielsen, Clemen Jensen (senere Espen Jensen), Mads Bertelsen, Niels Rasmussen og Søren Jensen (senere Kirsten Nielsen), Søren Pedersen og Søren Thomsen (senere Rasmus Sørensen), Rasmus Mouritzen (senere Jens Christensen Smed), Rasmus Jørgensen (senere Jørgen Tysk), Jens Mouritzen.

Halkjær: Niels Andersen (senere Laurits Nielsen), Jens Mikkelsen af en øde Gaard, Laurits Brun og Søren Smed.

Brandbyge: Clement Rasmussen (senere Rasmus Jensen), i 1650 Rasmus Olufsen, 1652 Laurs Madsen.

Falling: Mikkel Jensen (senere Rasmus Olesen), Jens Buck (senere Ane Jensdatter), Peder Lauridsen, Kirsten Olufsdatter (senere Jens Olufsen), Jørgen Nielsen, Rasmus Jensen (senere Jens Villumsen), Eske Sørensen (senere Søren Madsen), Rasmus Sørensen, Jesper Rab (senere Rasmus Pedersen), Bodil Matzdatter.

Amstrup: Rasmus Smed (senere Rasmus Jensen og Peder Sørensen), Niels Sørensen (senere Rasmus Jensen), Jørgen Rasmussen (senere Rasmus Jørgensen), Jens Jensen, Søren Olufsen (senere Albert Jensen), Jens Pedersen (senere Søren Christensen), Niels Jensen, Mads Poulsen (senere Poul Madsen).

Boel: Niels Knudsen, Anders Morten, Peder Rasmussen, Clemens Olufsen, Jens Markussen.

Alrø: Met Matzen (senere Søren Madsen), Anders Matzen, Tyge (?) Jensen, Poul Pedersen (senere Anders Mogensen Glibing), Søren Pedersen (senere Mikkel Sørensen), Søren Pedersen Bager, Frands Andersen, Frands Sørensen, Knud Sørensen (senere Jens Knudsen), Jens Jensen, Ane Andersdatter (senere Søren Andersen og Peder Andersen), Jens Pedersen (senere Peder Jensen), Frands Jensen, Søren Andersen, Niels Bildsing (senere Mikkel Bildsing og Hans Pedersen), Ane Jørgensdatter (senere Mikkel Nielsen), Jep Nielsen (senere Niels Ibsen), Anders Nielsen, Søren Ibsen.

I Regnskabet kommer et Tillæg formeret i Knud Billes Tid.

Lemmestrup: Oluf Rasmussen og Søren Knudsen (købt af Bønderne).

Boulstrup: Peder Olufsen (mageskittet med Holger Rosenkrands).

Hølken: Søren Mikkelsen.

Hoffby: Simon Simonsen.

Schousgaard: Erik Simonsen.

Torrild: Jesper Nielsen.

Odder: Villads Hansen.

Dyngby: Anders Pedersen og Las Pedersen.

Halling: Peder Ekesen.

Oldrup: Johan Olesen (+ 1 øde Bygge og 2 Møller).

Det fremgaar tydeligt af Antallet af Gaarde, samt

de sidste Tilføjelser, at Fortegnelsen er ikke fuldstændig, men omfatter kun Kronens Bønder.

Der affattedes hvert Aar en ny Fortegnelse for at følge Regnskabet med Bøndernes Navne i samme Rækkefølge, hvorved det bliver muligt, da de er mange Regnskaber, nogenlunde sikkert at fastslaa, hvad Tid en Bondegaard skifter Besidder, og hvad den ny Mand hedder, saa at man ved en bestemt Gaards Mænd igennem Tiderne, og ved ihærdigt Arbejde, ved at følge Mand efter Mand, komme ned til Nutidens Beboere og derved kan bestemme, hvilken Gaard en bestemt Mand beboede i 1571.

Jeg undlader ikke at tilføje, at næsten alle Lister, der forefindes over Bønderne i en By, følger samme Orden næsten i alle Tilfælde. Skulde der findes et mindre Antal Mænd i en Liste, altsaa Spring i Listen, hidrører det fra øde Gaarde, solgte Gaarde eller maa-ske i en Hoverifortegnelse, at en enkelt Mand, f. Eks. Budfogden, er fri for Arbejde.

I den anførte Række af Mænd kan nulevende gamle Hads Herreds Slægter finde deres Forfædre, og hvis man vidste hvilke, da rimeligvis en 10 à 12 Stk. Var det ikke lige saa værdigt at finde sine Forfædre i denne Fortegnelse som at løse en Kryds og Tværsopgave?

Sammenligner man saaledes Fortegnelsen over Trustrups Mænd 1582, der bestaar af følgende Navne: a. Rasmus Jensen og Rasmus Jørgenseu, b. Willum Rasmussen, c. Peder Sørensen, d. Laurids Jørgensen og Rasmus Sørensen, e. unge Rasmus Jørgensen, f. Mikkell Stampe, g. Søren Rasmussen, h. Søren Nielsen, med den tilsvarende 11 Aar ældre finder man let a. Rasmus Jensen har afløst Jørgen Mikkelsen, d. Laurids Jørgensen har afløst Laurids Jensen (er antagelig en Læsefejl), e. unge Rasmus Jørgensen har

faaet Hans Jensens øde Gaard, h. Søren Nielsen har afløst Søren Stisen.

Foruden Bøndernes direkte Afgifter indeholder Lensregnskaberne ogsaa andre Indtægter, nemlig Jordegodets Herlighed.

I. Indtægt af Skove, der ikke var stor. Bønderne tog vist uden videre, hvad de havde Brug for, og det betragtedes ikke af Bønderne for Tyveri.

II. Drift — Forvagsods — forvildet Kvæg, der fremlystes til Tinge, Sognestævne ved Kirken; blev det ikke hentet, tilfaldt det Optageren, naturligvis ikke Bonden, men hans Godsejer, her Kongen; det var meget hyppigt, da Kvæget gik ude en stor Del af Vinteren, men da det var lille og magert, gav det kun ringe Indtægt.

III. Forlov- og Arveafgift, naar Arv bortførtes uden for Lenet skulde afgives $\frac{1}{6}$, det var i Regelen kun faa Daler.

Maaske har Menneskene smuglet lidt over Lensgrænsen, ligesom i den sidste store Krig.

IV. Forbrudt Rømningsgods.

En Rømningsmand havde forbrudt sit Gods, herunder faldt ogsaa Arv efter Selvmordere, hvorved Kongen et Aar fik en Egekiste takseret til $1\frac{1}{2}$ Sletdaler, 1 Klædning, noget Sengetøj, Halvparten af en Hoppe og et halvt Svin. 1648 fik han 10 Sletdaler for en Hoppe, som havde slaaet sin Ejer ihjel.

V. Afgift til Vedligeholdelse af Broer.

Bønder i Hads Herred skulde hvert 3. Aar give 1 Sk. Havre til Hansted Bro.

VI. Oldengæld, dels i Penge, dels i levende Svin var derimod meget betydelig. 1599 var den 712 Rdl. og 1235 Svin. 1641 var den 704 Rdl. og 138 Svin, men enkelte Aar kun 8 Rdl.

Præsterne havde ifl. Frd. af 1. Februar 1575 fri

Olden for deres hjemmefødte Svin, ligeledes Herredsfogeder, Delefogeder, Ridefogeder Tingskrivere og Dyrevogtere. Bønderne gav en Afgift eller hver 6. Svin.

VII. Gaardfæstning og Husbondhold for Selvejere var betydelig. 700—1000 Rdl. aarlig. 1581 1433 „enkende Daler“ og 50 Sk. samt 363 Øksne. Indfæstning til en Gaard 15—30 Rdl. Husbondhold 1 Daler og 1 Okse. Sagefald-Bøder fra 150 til 1000 Rdl. aarlig.

Usædelighedsbøder udgjorde over Halvdelen. Aar 1619 89 af 134 Bøder og 1639 33 af 38 Bøder. I Frederik d. 2.s Tid idømtes ikke Bøder for Usædelighed, man anvendte kun offentlig Skriftemaal i Kirken under Gudstjenester, Gabestokken udenfor og sjældnere skrappere Midler; men Christian d. 4. indførte Bøderne og forhøjede stadig Afgiften, der dog kunde nedsættes, naar Parterne ægtede hinanden.

Lensmanden skulde sørge for, at Bøderne kom ind, men da de ofte var uerholdige, maatte han bevise det ved Tingsvidne, at Beløbet ikke kunde inddrives og fik saa en Liste over Overtræderne med Navn som Bilag til Lensregnskabet, hvilken Liste ikke fandt Naade for det kgl. Blik.

Skænden og Banden paa Tinget kostede 1630 1 Okse. 1617 maatte tre Mænd paa Hads Herreds Ting bøde 100 Rdl. og 6 Øksne, fordi de havde nægtet et 16 Mands Vidne.

1637 maatte Herredsfogeden bøde 50 Rdl. for Hads Herreds Ret for et Tingsvidne, han havde ladet sin Søn skrive hjemme i sit Hus, og som slet ikke fandtes i Tingbogen.

1616 maatte en Bonde i Fillerup bøde 10 Rdl. og 2 Øksne; han havde huset Kæltringer og andet Skarnsfolk og ladet dem holde et slemt Hus.

1619 maatte en Mand i Falling bøde 2 Øksne, fordi han havde været til Nadver uden foregaaende

Skriftemaal; en anden Mand 20 Rdl.; han havde drukket Brændevin om Morgenen, før han skulde til Alters.

1633 dømtes 10 Mænd paa Alrø til Bøde hver 4 Øksne, fordi de var gaaet fra Strandvagt.

1640 maatte en Mand bøde 10 Rdl., hans Hustru havde anden Gang lagt sit Barn ihjel.

Saaledes skifter Indholdet af Listen over Bønderne.

Aar 1610 indeholdt Aakær Len: 62 jordegne Bønder (Selvejere), 2 jordegne Bønder, der var Ugedagsmænd, 308 Landbobønder (Fæstere), 58 Ugedagstjenere til Aakær (Hmd.), 184 Boelsmænd, Inderster og Gadehmd., 24 Embedsmænd uden Avl (Haandværkere), 136 Dreng med fuld Løn (Karle) og 123 Dreng med halv Løn. Ialt 917 Personer.

Skønt Fortegnelserne over Skatteydere stadig svinger noget, er de dog nogenlunde konstante.

En særegen Klasse er stadig Selvejerbønderne, som Modgang og strenge Herrer ikke helt kunde kue.

Jeg fremsætter derfor en Liste over Selvejerbønder i Hads Herred 1652.

Hvilsted: Erik Pillgaard.

Kærgaard: Erik Sørensen.

Torrild: Rasmus Rasmussen, Jørgen Pedersen.

Fensholt: Rasmus Rasmussen.

Trustrup: Knud Andersen, Rasmus Rasmussen, Villum Jørgensen.

Schaabling: Jørgen Jørgensen.

Sondrup: Søren Sørensen.

Tendrup: Magnus Rasmussen.

Ondrup: Jens Rasmussen, Jørgen Mikkelsen.

Hundslund: Ove Jørgensen.

Elkjær: Rasmus Pedersen.

Torup: Just Jensen.

Oldrup: Jens Rasmussen, Mogens Jørgensen, Jørgen Jensen, Eske Rasmussen, Peder Lassen.

- Sødrup: Jørgen Rasmussen.
- Hadrup: Jens Mikkelsen og Anders Rasmussen, Søren Nielsen, Just Sørensen, Mikkel Rasmussen (Herredsfoged).
- Fillerup: Niels Madsen, Jens Jensen, Anders Sørensen, Jacob Mikkelsen.
- Ondrup: Søren Andersen (holder Officer), Jens Pedersen, Jørgen Rasmussen.
- Morsholt: Oufve Jørgensen, Niels Olufsen.
- Balle: Rasmus Nielsen, Martin Knudsen, Rasmus Pedersen, Søren Rasmussen (holder Officer).
- Snærild: Rasmus Rasmussen.
- Sander: Knud Oufsen, Jens Nielsen.
- Odder: Niels Rasmussen, Mikkel Knudsen, Jørgen Pedersen.
- Svorbæk: Jens Jørgensen.
- Tvenstrup: Rasmus Rasmussen (holder Officer), Jens Jørgensen Niels Jensen.
- Nølev: Niels Knudsen.
- Saxild: Søren Andersen.
- Rude: Niels Rasmussen, Jens Mikkelsen.
- Bjerager: Mons Jensen.
- Rørth: Oluf Knudsen.
- Randlev: Rasmus Olufsen, Søren Sparre, Niels Hansen, Peder Mikkelsen, Søren Andersen.
- Falling: Laurs Simonsen.
- Aalstrup: Søren Ougesen. Ialt 62; det samme som Aar 1610.
- Bønderne i Hads Herred var saaledes kommet direkte under Kronen. Som ved enhver Forandring opstaar der Ulemper. Bønderne i Aalstrup havde ikke gjort Hoveri til Aakær Ladegaard i Biskoppernes Tid og nægtede at udføre Arbejdet; der anlagdes Sag, men Hads Herreds Ret frikendte dem.
- Peder Ebbesen Galt, Lensmanden paa Aakær, appel-

lerede Sagen, og ved Kongens Retterting 1552 dømtes Bønderne til at gøre Hoveri „som andre Kronens Bønder“.

I den første Del af Perioden synes der at oprinde bedre Tider for Egnens Bondestand, som bedst viste sig i deres økonomiske Evne og Vilje til at betale Indfæstning i Gaardene, aarlig 700—1000 Rdl., medens Aakær Gods, da det senere kom til at tilhøre private Godsejere, kun lejlighedsvis kan betale Indfæstning. Da man vel ikke tør gaa ud fra, at den lave Indfæstningssum støttede sig paa Godsejernes Liberalitet, maa man formode, at Tiden fra 1536 til 1620 var en gunstig Tid for Hads Herreds Bondestand.

Efter at Kong Christian den 4. havde blandet sig i 30 Aars Krigen, blev Jylland besat af Fjender i aarevis, først Kejsserens i Tyskland, dernæst to Gange af svenske Tropper, der udsugede Landet forskrækkeligt. Tiden var saa forvirret, at Retten ikke i aarevis blev sat paa Tinget. Jorden blev daarlig tilsaaet, Bønderne flere Steder bortjagede og deres Gaarde brændte. Øde Gaarde fandtes overalt, det unge Mandskab var faldet i Krigen eller bortført af den svenske Konge for at indrulleres i den svenske Hær i Polen.

Bønderne i Hads Herred var 1660, da Krigen endte, i en sørgelig økonomisk Forfatning; der skulde mange Aar til at vinde frem igen.

Efterretning fra selve Krigen findes der meget lidt af, men det vides dog, at Oluf Brochenhus, Ejer af Bjerager Hovgaard, indtog Wallensteins Skanse i Aarhus fra de kejserlige, og han har antagelig dertil benyttet Hads Herreds Bønder. Kaptajn Rokstrach meddeler i historisk Tidsskrift for Aarhus Stift, at svenske Tropper i 1559 blev overfaldet og totalt nedhugget syd for Aarhus af „Snaphaner“, det almindeligste Udtryk for irregulært Mandskab; det er da sandsynligt, at Hads

Herreds Mænd har deltaget i den Ekspedition og taget Hævn over deres Plageaander, de fjendtlige Tropper.

Mærkelig nok finder man intet herom i de danske Arkiver, men Efterretningen hidrører fra en Indberetning til Karl Gustav, nu beroende i Sverrigs Rigsarkiv.

Agerbrug og Kvægavl stod paa dette Tidspunkt saare lavt trods Kongernes Bestræbelser for at faa Forbedringer indført. Frederik den 2. valgte derfor som en Forbedring at sammenlægge to Gaarde til en paa Frederiksborg Gods „da de udelukkende ernærede sig af at brænde Kul“.

Hvorledes Bøndernes Avl stod, vides ikke bestemt, men Herregaardenes ved man bedre Besked med, takket være Lensregnskaberne. Aar 1598 saaedes paa Aakær Hovedgaard: Rug 84 Tdr., men avlede kun 64 Tdr., Byg 100 Tdr., og avlede 144 Tdr., Havre 328 Tdr., og avledes 337 Tdr.; man har ogsaa Udsæd og Avl for Aar 1609 og 1619 med kummerlige Resultater.

Udsædens Størrelse peger her paa, at Gaarden var af samme Størrelse som nu, men Beretninger fra 1662 viser, at der kun er saaet 40 Tdr. Rug, 50 Tdr. Byg, og 150 Tdr. Havre, hvilket jo kun er det halve.

Man maa da formode, at Aakær Avlsbrug har lidt saa meget under Krigen, at der kun saaedes i det halve Areal, og det er vel gaaet Bøndernes Afgrøder paa lignende Maade.

I 1662 saaede Moesgaard kun 34 Tdr. Sæd ialt, men man maa erindre, at Gaarden kun var ca. $\frac{1}{3}$, idet den siden opslugte Byen Storefulden. Østergaard saaede derimod 74 Tdr. Sæd, Dybvad 70 Tdr. Sæd, men den var ogsaa kun halvt saa stor, idet Arealet ved Udskiftningen af Ørting By fik to Gaarde under sig og siden en halv Gaard til.

Afgrøden paa Aakær 1598 var som ovenfor omtalt saa ringe, at den bragte Kong Christian den 4. i Harnisk, idet han formodede Snyderi; han var en god Revisor, i alt Fald for sine egne Regnskaber, og Lensmanden maatte føre Tingsvidner paa, at Afgrøden dette Aar var saa ringe, som den ikke har været den Stund, de kunde mindes; det normale var 3 á 4 Fold, men 1 Fold var dog den pengekære Konge for skrap.

Bemærkningerne findes paa Regnskaberne med Blyant, „det var en lille Pris for Smør“, „der var ikke meget Uld paa disse Faar“, ud for de respektive Poster i Regnskabet, „offentlig Skriftemaal, de gav kun lidt“.

Hovedstrupgaard saaede 1581 103 Tdr. Sæd, Løverstrup 109 Tdr. Sæd og Bjerager Hovgaard 63 Tdr. Sæd.

Naar man nu erindrer, at Aakær Hovedgaard dreves ved Hoveri af Herredets Bønder, altsaa havde gratis Drivkraft, kunde det nok irritere Kong Christian den 4., at Gaarden alligevel gav Underskud, og efter mange Bestræbelser forpagtede han Agerbruget ud til Egnens Bønder for 153 $\frac{1}{2}$ Rdl.; det var jo da Overskud.

Bønderne beholdt Gaarden til den Pris i flere Aar, men dyrkede alligevel ikke Gaarden, de har altsaa haft Jord nok selv. Hoveriet var de da fri for, og det kunde vel svare til Forpagtningssummen. Christian den 4. var dog saa fornuftig Agrar, at han trods Forpagtningen græssede Stude paa Aakær.

Lensregnskaberne indeholder selvfølgelig ogsaa Bemærkninger om det ydede Hoveri. Aar 1610 har efterskrevne (ialt 54) slaaet Græs den 22. Juni i „Hommelhaven, Hestehaven og schiden Lykke,“ og der er Ørting og Falling Bønder, som ogsaa slaar den 23. Juni.

Den 27. Juni er der 56 ude at slaa Græs udi „Buoldes' Made“, det er Hundslund Kommune; samme

Dag har ialt 110 Personer hvervet og aget Hø ind, og den 28. Juni har 104 Personer slaet Græs udi „den røde Eng ved Vandstedet“, paa Heden ved Thorseng og ved Billsbæk.

Det maa have været et livligt Landskab i Aakær Enge, naar der arbejdede 150 á 200 Personer der paa en Dag.

Selv om de enkelte Personer ikke arbejdede haardt, hvad de vist ikke gjorde, var der jo en lang Vej, Morgen og Aften, fra Balle, Saxild, Svorbæk, Ky-singe m. fl. Byer, saa det har vel alligevel været en anstrengende Dag; jeg maa dog formode, at de unge Mennesker ikke var kede af at komme i Engen, hver med sin Pige til at „græsse ud“ for sig.

29. Juni 1610 noteres: 128 Mand slaet Græs ved Svend Feldings Vandsted og ved Thorseng; det var Gosmer og Halling Kommune, der mødte. I mange Tilfælde blev Hovfolkene paa Pladsen om Natten, hvilket maaske var en indvirkende Grund til de forholdsvis mange Lejermaalsbøder Aar 1610.

I de fleste Tilfælde nævnes kun Mændene i Lensregnskabet, de slipper med 2 Daler eller 3 Sk., vel sagtens efter Formue og Lejlighed. Mærkværdig nok nævnes dette Aar en berygtet Kvinde Jomfru Kronholm i Forbindelse med en Del af Mændene. Hvem denne Jomfru Kronholm har været, kan jeg ikke oplyse. Navnet Kronholm i Hundslund Sogn synes først at opstaa ca. 200 Aar senere.

Hovfolkene fik frit Øl til deres medbragte Mad, og da en Person i den Tid drak 5—10 Potter Øl daglig, har man haft travlt med Ølbrygning paa Aakær.

Paa Aakær havde Kongen Stutteri af Heste, der dog, ligesom Bøndernes, gik ude Sommer og Vinter, kun i den haardeste Tid med Tilskud af noget Hø, hvilket ogsaa fandt Sted paa mange andre Hovedgaarde; endog

Spellerup Kirke havde et Hestestad, som aldrig kom hjem, inden Opføddingerne solgtes. Paa Hesselø havdes vildt Stad helt ned til ca. 1800.

Man indførte fremmede Hingste (frisiske), som vel var større end de indfødte. Christian d. 3. befalede saaledes 1547, at der skulde købes frisiske Hingste til Stad paa Aakær, Hesselø og Æbelø m. fl. „retsin-dige gode friisze Hingste, ther skøne og aldeles ufordærvet er — ehvad samme Heste skulde koste“.

Paa Aakær var der 10 gamle og to 2-aarige Hesteføl, samt 3 fra Østrup, som Genetterne gik med.

Til Ring Kloster, hvor der ligeledes var Stad, indførtes Hingste fra Spanien, ligeledes paa Skanderborg Ladegaard.

En Kyrasserhest skulde være 10 Kvarter, medens Bøndernes kun var 7—8 Kvarter.

Kørerne var faa og af smaa Dimensioner; det var navnlig Stude der udførtes, men disse skulde være 4—5 Aar gamle og staldfodres den sidste Vinter.

En Krop Kød regnedes for 8—9 Lispund. Frederik den 1. befalede, at ingen Præst, Foged eller Bonde maatte købe Øksne at stalde flere end de kunde føde med deres eget Foder, og de skulde sælges til Rigets Indbyggere — Adelen — som altsaa var privilegeret berettiget til Studehandel og Udførsel, der efter 1500 væsentlig var Hollændere med Udførsel over Ribe.

Man fik paa den Tid 2 Rdl. mere for en fed end for en mager Stud.

Malkekøer holdtes for Mælkens og for Tillæggets Skyld. Herregaardene holdt en Snes. Bønderne fra 1—4. Klostrene dog flere.

Man anvendte ikke saa meget Smør til Maden, endog for militære Personer regnede man ikke med Smør, men med Sul, hvorved det bliver mere forstaaeligt, at et adeligt eller et kongeligt Bryllup behøvede saa enorme Mængder af Kød og Fisk.

Paa Aakær tilvirkede man 1582 6 Tdr. Smør, 1598 10¹/₂ Td. Smør, 1609 1¹/₄ Td. Smør og 1619 1 Td. Smør.

Svin var der til Tider mange af. 1619 var der i Skanderborg og Aakær Len 11,000 Svin paa Olden, hvoraf de fleste var 1, 2 eller 3 Aar, altsaa ofte Gengangere. Et Svin gav ca. 80 Pund slagtet, men skulde det være rigtig fed, maatte hvert Svin ovenpaa sin Færd i Skoven have 1 Td. Korn. Paa Emborgs magre Jorder var der stort Faarestutteri. Bønderne havde kun faa Faar.

Angaaende Fæsteforholdet bestemte Frederik den 2. 1565, at en indgaaet Fæstekontrakt gjaldt baade Manden og hans Kone, sidste dog kun til hun giftede sig paany, hvilket næsten altid skete mærkværdig hurtigt.

Naar Skifte holdtes, 30 Dage efter at en Mand var død (som Loven bød), havde Enken gerne en ny Mand til Stede, som hun agtede at gifte sig med, og som saadledes kunde varetage hendes Tarv i Boet og give Løfter for Fremtiden, f. Eks. over for myndige Børn.

Selvejerbønder var mere regnede end Fæstebønder, oprindelig lig den lavere Gejstlighed. Af deres Stand var saavidt muligt Herredsfogederne, som i Løn havde den største Gaard i Byen.

Naar Bondestanden skulde repræsenteres, f. Eks. ved Kalmarunionen, toges som en Selvfølge Selvejerbønder, ligesaa til Sandemænd og langt ned i Tiden, naar der benyttedes Meddomsmænd af Dommerne, navnlig i Misgerningssager, udtoges de blandt Selvejerne. Selvejergaarden regnedes dog ikke helt for Besidderens egen, men for Slægtens.

Naar en Selvejerbonde døde, overtog et af Børnene Gaarden ved Samfrændeskifte og under Tilsyn af Lensmanden, som afgjorde, om Gaarden kunde taale mere

Udgift end Skatterne, og altsaa om noget kunde komme til Indtægt for de andre Arvinger, men Gaarden maatte ikke deles mellem Arvingerne, hvilket dog hyppigt skete saaledes, at der var 2—3, ja 4—5 Mænd i samme Gaard.

Paadrog en Selvejerbonde sig Skatterestancer eller forhuggede sin Skov, kunde Godsejeren sætte en anden Mand af Slægten — en Broder — ind i Gaarden.

Vilde en Mand sælge sin Gaard, selvfølgelig efter at have klaret med sine Medarvinger, kunde han dog ikke lige straks sælge, men maatte lovbyde den tre Tingdage i Rad om nogen af Slægten vilde give den Sum, som var ham nærmest — den saakaldte Odel. Havde et Ægtepar ingen Børn, delte Godset ogsaa Gaarden i to Dele. Fædrenes Frænder arver fædrene Jord og mødrene Frænder mødrene Jord.

Ægteskabet var almindelig Fælleseje, og da man nu vidste et eventuelt Slutningsresultat, blev et Ægteskab i Regelen indledet med, at den Ægtefælle, der kom til Gaarden, f. Eks. giftede sig med en Enke, forud for Ægteskabet købte Halvdelen af Gaarden, hvilket blev bekendtgjort til Tinge, og hvis Ægteskabet var barnløst, havde den efterlevende dog den halve Gaard.

Skatterne til Staten var smaa som ordinære Skatter, men indeholdt dog den Regel, at Selvejere gav dobbelt Skat mod Fæstere.

Christian d. 4. lagde en fast Skat af 2 Rdl. for Selvejere og 1 Rdl. for Fæstere, endvidere en Kvægskat af 4 Sk. for hver Hest og hver Ko.

1628, da Krigen mod de kejsertlige var for Døren, udskreves seksdobbel Skat og i 1645 femdobbel.

1657 en Rigsort ugentlig af hver Gaard og en Daler maanedlig af hver Præst. Lensmændene skulde give Halvdelen af deres Indtægt, men foruden de

ordinære Skatter kom de ekstraordinære, som var meget vekslende og lignedes paa forskellige Objekter, hver Plov, hvert Ildsted, hver Gaard, der havde Tyende, som Kopskat og senere paa Karosser, Parykker m. v., saa man ser, at Kongerne ligesaa vel som Nutidens Styretere kunde finde passende Skatteobjekter.

Selvfølgelig var Bønderne pligtige at møde ved Krig, og i Freden at forpleje Soldater, der dog mest lagdes i Byerne.

Aar 1650 var der følgende Møller i Lenet:

Wadtz Mølle: Morten Mikkelsen. Skou Mølle: Peder Hansen (antagelig Stampemøllen). Loverstrup Mølle: Chr. Olesen (eksisterer ikke mere, maa have ligget, hvor nu Rathlousdal er). Neder Loverstrup Mølle: Jørgen Mortensen (nu Skægs Mølle). Tuis Mølle: Jørgen Knudsen (nu Sandagers Mølle). Neder Odder Mølle: Niels Jensen (nedlagt for ca. 20 Aar siden). Over Fillerup Mølle: Las Møller. Neder Fillerup Mølle: Mikkell Jensen. Gliben Mølle: Laurs Sørensen. Fensholt Mølle: Rasmus Skrædder.

Husmænd var der kun faa af, dog har Gylling 13, Odder 11, Torrild 10, Oldrup 9, Fillerup 6, men Skablund, Tvenstrup, Svorbæk, Saxild, Lerdrup, Kysinge kun en hver.

Efter Reformationen var Styrelsens Øje navnlig vendt mod den aandelige Fjende, den katolske Kirke, der var styrtet saa voldsomt og berøvet sine Livsbetingelser og sit uhyre Jordegods; samtidig med, at man søgte at styrke den af Regeringen nye ansatte gejstlige.

1598 fik Jens Jensen, Præst i Elbæk, Gangsted Sogn, Sognets Kongetiende for to Aar og Tømmer udvist i Skoven, da hans Præstegaard var brændt.

1606 fik en Lensmand Ordre til at nedtage et katolsk Billede i en Kirke paa Grund af Bøndernes papistiske Afguderi.

1615: Den som gav sig af med „Papisme“ (Katolik) skulde være arveløs.

Sædedegn skulde afgive $\frac{1}{5}$ af Indtægten til Latin-skolen.

1617 udkom Forordning om Troldfolk og om Mænnen (vise igen).

Samme Aar skriver Christian d. 4.: Da Skjorlevnet og Letfærdighed daglig forøges, skal foruden aabenbart Skriftemaal, Straffen forhøjes fra 6 til 12 Rdl. Som foran anført kunde de fleste ikke betale.

1624 forordnes Bededage, da man havde sporet papistiske Anslag.

Præster skal holde sig til Sandhed i Ligprædikener. Mon de da ikke havde gjort det?

Præsterne maa ikke drikke sig drukken under deres Kalds Fortabelse.

1. September 1661 faar Helsingør Hospital Ret til Tavlepenge i Kirkerne, til Erstatning for tabt Gods i Sverrig, som svaredes til Nutiden (ingen vidste hvorfor).

Christian d. 4. var meget overtroisk og forfulgte Hekse og Trolddom med blindt Raseri, gamle Koner, mest, brændtes i Flokke; ogsaa her i Hads Herred fandtes mange Troldkarle og Hekse, som siden skal omtales under Dommernes Virksomhed. Den arme Mand synes at fortvivle over Anslagene af de mange Trolddomssager; selvfølgelig blev den Slags Ting ogsaa regnet med som Arvefjenden, Pavens og Djævelens Kunster, hvorfor ingen Straf var for stor for slige Afskum.

Derimod maatte Præsterne i 1611 i Kirkerne gøre Forbøn for Tropperne, ligesom 1914 i Tyskland, i Anledning af Udbrud af Kalmarkrigen, og senere forrette Takkebøn for Kalmars Erobring.

Enevoldsmagtens Indførelse.

Kong Christian d. 4. havde ved sin Deltagelse i 30 Aars Krigen og sin senere Holdning over for Sverrig bevirket, at Jylland i Løbet af nogle faa Aar efterhaanden besattes af kejserlige, polske og svenske Tropper, der udsugede Landet forfærdeligt.

Efterretninger om Tilstanden paa den Tid har man i Rasmus Pedersens, Thestrup, efterladte Levnedsskrivelse (f. 28. Juni 1558 i Thestrup). 1605 tog han Borgerskab i Aarhus og betalte herfor 6 Rdl., samtidig havde han flere Bøndergaarde syd for Aarhus, i Malling, Hørret og Thestrup.

20. September 1627 blev Aarhus plyndret af Kongens Ryttere (det var den danske Konges tyske Hær).

5. Oktober 1627 kom de kejserlige, skriver han, og 1629 siger han, at Kejserens Krigsfolk har været der siden Pinsedag 1628, næsten i $1\frac{3}{4}$ Aar, og holdt sælsomt Hus, saa det svier til det Barn i Vuggen ligger.

1644 skriver han, at svenske Tropper var faldet ind i Holsten og kom 16. Januar til Aarhus. Thestrup fik i Indkvartering en Ritmester af Adel med 27 Personer og 31 Heste, hvilket kostede ham næsten 4000 Rdl., blandt andet ødelagdes der for ham en Gaard i Kannikegade og fire Boder.

Det er givet, at Egnen har lidt forfærdeligt ved de fremmede Troppers Ophold, og de arme Fæstebønder blottedes for Kvæg og Afgrøder.

Efter at Kong Frederik den 3. i 1658 havde erklæret Sverrig Krig i Haab om at faa de svenske Provinser tilbage, gik det først rigtig galt. Svenske Tropper huserede i aarevis over hele Landet og ødelagde atter Bøndernes mulig opsparede Smuler.

En Forfatter udtaler, at $\frac{1}{3}$ af Landet var øde, men det var vist vel haardt.

Her paa Egnen fandtes vel flere øde Gaarde, hvor

Husene var nedbrudte eller afbrændte, og Beboerne var borte, selv en Selvejergaard i Fillerup var øde i 18 Aar, men der synes dog ikke at være saa galt her som mange andre Steder, hvilket nærmere fremgaar af et Syn af Erik Grabbe og Erik Rantzau, som Kongen lod foretage over hver enkelt Gaard til Fastsættelse af, om Ejeren kunde betale sin Skat helt eller delvis.

Hads Herred var medtaget, flere Steder manglede Bygninger, Kreaturer og Folk, men gennemgaaende synes Bønderne at kunne svare halv Skat. Kongen, Adelen, Riget og de enkelte Skatteydere var forarmede, og Raseriet over Ulykken rettedes mod det herskende Parti, Adelen.

Paa en Rigsdag i København efter Krigens Slutning gav en repræsentativ Forsamling — Adelen dog nødvendigheden — Kong Frederik d. 3. den enevældige Kongemagt, som aldrig nogen dansk Konge før havde ejet.

Den nye lutherske Gejstlighed gav her Adelen „Tak for sidst“, da de i Forening med Kongemagten røvede den katolske Kirkes Ejendom. Københavnske Borgere, der saa tappert havde forsvaret deres By og deres Konge, var ivrige Hjælpere, og Kong Frederik modtog noget nølende den uhyre Magt over det ødelagte Rige.

I Følge Fredstraktraten med Sverrig skulde de skaanske adelige Godser tilfalde den svenske Konge, og den danske Krone maatte derfor erstatte disse Godser andet Steds, hvilket havde til Følge, at Kong Frederik d. 3.s tro Mand, Righshovmester Joachim Gersdorf, fik næsten hele Hads Herred for sit tabte Gods i Skaane.

Joachim Gersdorf var født 1612, g. m. Øllegaard Hvitfeldt, født 16. Maj 1622, som var Datter af Henrik Hvitfeldt til Lillø og Hustru Frederikke Margrethe Rosenkrands.

Navnet Øllegaard holdt sig længe i Slægten og blev senere ogsaa almindeligt blandt Egnens Bønder.

Frederik den 3.s Skøde til Joachim Gersdorf 4. August 1661 omfatter:

Hovedgaarden Aakær tillige med Ladegaardens Eng, underliggende Enemærke med Bygninger og Skov, af Hartkorn 80 Tdr. 6. Sk. 2. Fdk. 2 Alb. samt Bøndergaarde som følger:

Aalstrup By: Gmd. Søren Augesen (der var Selvejer, den eneste, og svarede Landgilde 3 Tdr. 2 Sk. 1 $\frac{1}{2}$ Fdk., nu Matr. Nr. 3, Jens Madsens), Søren Jørgensen, Jørgen Simonsen, Jens Buch, Jep Nielsen og Søren Mikkelsen (to Mænd i en Gaard), Jens Nielsen og Søren Mikkelsen, Rasmus Rasmussen, Peder Sørensen, Niels Jensen Smed, P. Jespersen, Niels Knudsen. — Gadehuse: Peder Sørensen Skrædder, Laurs Sørensen, Peder Rasmussen, Peder Jensen, Chr. Frandsen, Skomager.

Halkjær: Chr. Bertelsen, Hartkorn 11 Tdr. 2 Sk., N. Simonsen, Hartkorn 2 $\frac{1}{2}$ Td. 3 Sk., Rasmus Jensen, Hartkorn 5 $\frac{1}{2}$ Td. 1 Fdk. 1 Alb.

Brandbyge: Laurs Madsen, Hartkorn 11 Tdr. 2 Sk.

Falling: Hans Christensen, Jørgen Rasmussen, Laurs Simonsen, Jørgen Christensen, Morten Jensen, Rasmus Olufsen, Jens Jensen Buch, Peder Rasmussen og Rasmus Jensen, Jesper Rasmussen, Niels Christensen, samme for en øde Gaard, Boelsmand Søren Madsen.

Amstrup: Offue Sørensen, Søren Christensen, Peder Jensen, Søren Jensen og Peder Olufsen, Jens Pedersen, Rasmus Mikkelsen, Offue Jensen, Ramus Pedersen, Peder Johansen, Chr. Mikkelsen. — Boelsmænd: Jens Offuesen og Jens Nielsen, Søren Rasmussen, Frands Eriksen, Søren Jensen, Hans Pedersen. — Gadehuse: Søren Jensen, Jørgen Olufsen, Oluf Poulsen, Peder Sørensen.

Amstrup-Skov Hartkorn 1 Td. 2 Sk.

Uads Mølle: Morten Mikkelsen + en øde Ejendom kaldet Fuglsang.

Ørting: Unge Oluf Pedersen og Niels Thomsen, Hans Christensen og Jørgen Hansen, Oluf Pedersen, Jens Sørensen Svensker, unge Rasmus Rasmussen, Jens Enevoldsen, Peder Pedersen, Jørgen Nielsen, gl. Rasmus Rasmussen og S. Sørensen, Jens Thomsen, Laurs Thomsen, unge Søren Rasmussen (mageskiftet fra Domkirken), Laurids Jensen (mageskiftet fra Mogens Stygge), Hans Hansen (mageskiftet fra Ane Kaasdatter), Peder Jensen, Rasmus Pedersen, Boelsmand Rasmus Rasmussen. Gadehus: Søren Jensen, Mageskift fra Oluf Brochenhus 1 G. Jens Pedersen + et Ene-mærke omkring Westergaard af Hartkorn 2¹/₂ Td. 2 Sk. Annexgaarden, som Præsten i Ørting før havde Herligheden af, nu under Kronen.

Endvidere forøget med Gadehuse: Niels Emmersen, Jens Pedersen, Rasmus Emmersen.

Gylling: Søren Ibsen, R. Rasmussen Hovmand, Niels Steffensen og Jens Sørensen, Søren Sørensen, Snedker, Jørgen Ibsen, Jep Jensen, Chr. Mortensen, Peder Pedersen, Rasmus Rasmussen Meldballe, Niels Christensen, Jens Pedersen, Søren Pallesen, Chr. Justsen Boed, Søren Sørensen, Claus Sørensen og Rasmus Jakobsen, Peder Jensen, Rasmus Mortensen, Niels Sørensen, Morten Rasmussen, Hans Pallesen og unge Jens Pedersen, Søren Mikkelsen, Jørgen Pedersen, Jep Christensen, Hans Bertelsen, Christen Nielsen, Jens Jensen, Jens Rasmussen, Peder Jensen Saugmand, Steffen Madsen, Jakob Rasmussen, Rasmus Olufsen, Peder Sørensen, Niels Pedersen og R. Holm, Henrik Sørensen, Peder Jørgensen, Rasmus Emersen, Rasmus Jensen.

Hans Clementsen betaler af et Hus, S. Sørensen

Snedker af Eng i Bjørnekærsgig, Mikkell Hansen Huid, Jep Bertelsen i Boelet.

Gadehuse: R. Rasmussen Hofmand, Niels Rasmussen, Peder Eskesen, R. Rasmussen Emerlaug (mulig Endeløve), Frands Sørensen, Søren Jørgensen.

Gylling Skov: 12¹/₂ Tdr. Hartkorn.

Lerdrup: Rasmus Poulsen, Offue Poulsen, Søren Jørgensen, Anders Pedersen, Rasmus Jørgensen, Jens Eskesen, Anders Frederiksen, Jørgen Nielsen, Niels Christensen. — Gadehus Jens Jørgensen.

Lemmestrup (senere nedlagt By under Gersdorfslund): Rasmus Nielsen og Niels Rasmussen, Peder Bertelsen, Søren Therkelsen, Jens Pedersen hver 11¹/₂ Td. Hartkorn. Boel Thomas Rasmussen 3¹/₂ Td. Hartkorn, Gmd. Jens Rasmussen ca. 16 Tdr. Hartkorn, Jørgen Jensen 11¹/₂ Td. Hartkorn, Mads Rasmussen 6 Tdr. Hartkorn, Erik Rasmussen, 6 Tdr. Hartkorn, Rasmus Rasmussen 6 Tdr. Hartkorn, Søren Christensen 6 Tdr. Hartkorn, Jens Pedersen og Søren Sørensen 12 Tdr. 2 Sk. (tilhørte tidligere Ring Kloster).

Gosmer: Niels Ommertsen, Niels Steffensen, Mikkell Steffensen, Rasmus Jakobsen, Knud Pedersen, Eske Christensen Degn 2¹/₂ Sk.

Højby (senere nedlagt under Gersdorfslund): Peder Rasmussen 20 Td. Hartkorn, Peder Jørgensen, 20 Tdr. Hartkorn.

Præstholm: Niels Mortensen 5 Tdr. Hartkorn, et Bundgarnsstade ved Halling Strand vurderet til 1 Td. Hartkorn.

Halling Sogn.

Husby (spredte Boelssteder, senere nedlagt under Gersdorfslund): Jens Hansen og Eske Hansen, Niels Pedersen og Rasmus Jensen, Jens Rasmussen, Jens Knudsen og Anders Jensen, Christen Jørgensen, Rasmus Rasmussen, Rasmus Sørensen, Peder Mikkelsen.

Smederup: Jens Sørensen, Jens Jensen, Oluf Rasmussen, Søren Hansen og Oluf Andersen, hver $10\frac{7}{8}$ Td Hartkorn.

Fensten: Søren Mikkelsen $11\frac{1}{2}$ Td., Rasmus Pedersen 6 Tdr., R. Rasmussen, Endelaug, 6 Tdr., Søren Pedersen 6 Tdr., Rasmus Eriksen 6 Tdr., Rasmus Pedersen, Jens Hansen, 6 Tdr., Jens Knudsen og Knud Jensen 6 Tdr., Jens Rasmussen 6 Tdr., Søren Jensen 6 Tdr., Jens Andersen 6 Tdr., Søren Albrektsen og R. P. Nørgaard 6 Tdr., af Kirkejorden Steffen Andersen 2 Tdr.

Halling By: Eske Hansen og Jens Hansen, Niels Pedersen og Rasmus Jensen, Rasmus Rasmussen og Rasmus Sørensen, Jens Knudsen og Anders Jensen, Peder Mikkelsen Storm, Jens Rasmussen, Rasmus Sørensen, — Boelsm. Jens Sørensen, — Gadehuse: Rasmus Offuesen, Thøger Sørensen, Søren Andersen, Mads Sørensen, samt Halling Skov.

(Det bemærkes, at der i København lever Familier ved Navn Stormgaard, der stammer fra Halling, og sandsynligvis er Efterkommere af Peder Storm).

Randlev: Erik Jakobsen og Jakob Lauritsen, Magnus Pedersen.

Tvenstrup: Jens Rasmussen Kærisingaard, Jens Jørgensen, Niels Jensen, Peder Hansen, Rasmus Jensen.

Kirkegaarden: Søren Jørgensen, Annexbonde, Erik Christensen $15\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn.

Tærup: Peder Andersen, Gadehus: Jens Nielsen.

Fensholt: Rasmus Rasmussen ca. $4\frac{1}{2}$ Td. Hartk. Jens Pedersen ca. 8 Td., Anders Sørensen ca. 9 Td. Uld Sogn.

Fillerup: Niels Madsen, Søren Andersen og Jens Jensen, Søren Andersen og Jens Jensen, Søren Rasmussen, Jens Pedersen og Erik Nielsen 10 Td. Hartkorn, Anders Svensk, Mikkel Rasmussen, Jesper Ras-

mussen 5¹/₂ Td. Hartkorn, Jørgen Rasmussen, Boel: Laurs Christensen, Jakob Mikkelsen.

(Det bemærkes, at J. Pedersen og Erik Niensens Gaarde, som er meget større end de andre, antagelig er den endnu store Gaard Matr. Nr. 3, og Jesper Rasmussen er Tingskriveren, der har et Epitafium i Kirken. Tingskriveren har altsaa beboet en Kronens Gaard, som Kong Fr. d. 3. i sin Armod maatte afstaa til sin Kreditor).

Endvidere i Fillerup: J. Jensen Smed, Niels Nielsen, Erik Jensen Smed, Rasmus Olufsen.

Fillerup (Over) Mølle: R. Mikkelsen.

Fillerup (Neder) Mølle: Mikkel Jensen, samt Uldskov.

Ondrup: Søren Jensen, Søren Andersen og Hans Rasmussen, Jens Pedersen og Rasmus Sørensen, Jørgen Rasmussen. Skov ¹/₂ Td. Hartkorn.

Morsholt: Offue Jørgensen, Knud Emersen, Niels Olufsen, Rasmus Andersen og Christoffer Jensen.

Skoven 1 Skp. 1 Fdk. 1 Alb.

Odder Sogn.

Sander: Knud Ouffuesen og Ouffe Pedersen, Jens Nielsen.

Odder: Niels Rasmussen, Niels Svendsen, Mikkel Knudsen, Jørgen Smed, gl. Ole Sørensen, Hans Sørensen, Mogens Andersen, Jens Jensen. — Boel: Rasmus Jørgensen, Christoffer Dyrevogter, Niels Villumsen.

Odder Bisgaard: Jens Ougsen, Morten Nielsen, Peder Andersen og Poul Olufsen. Nortrædningslægdet: 25 Td. 1¹/₂ Sk. Hartkorn. — Boelsm.: Oluf Sørensen, Niels Sørensen, Chr. Nielsen, Jens Mortensen, Niels Pedersen, Rasmus Svendsen. — Gmd.: Ofue Gregersen 14¹/₂ Td. Hartk. (før fra Ring Kloster). — Gadehuse: Rasmus Sørensen, Søren Nielsen, Jørgen Rasmussen.

Odder Mølle: Niels Jensen 12 Td. Hartkorn + det øde Møllested 1 Td.

Egholm: Clemens Hansen og Søren Jensen 14 $\frac{1}{2}$ Td. (tidligere tilhørt Oluf Brochenhus.) — Boel: Peder Emersen. — Hmd.: Poul Pedersen, Anders Mikkelsen. Gmd.: Otto Mortensen 4 $\frac{1}{2}$ Td. (før fra Fr. Kragh). — Gadehuse: Søren Jensen, Peder Jensen, Jacob Mikkelsen, Jens Knudsen.

Odder Skov: Lange Vejlskov og Thuis Enemærke 9 Td., Thuis Mølle 12 Td. (Sandagers).

Neder Laugstrup Mølle 10 Td. Hartkorn, Laugstrup 7 $\frac{1}{2}$ Td. Laugstrupgaard (Rathlousdal) 18 $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, Laugstrup Skov 1 $\frac{1}{2}$ Td.

Snærild: Niels Rasmussen, Jens Jensen, Søren Jensen, Morten Jensen, Jens Pedersen Smed, Morten Andersen, Søren Pedersen, Skoven 1 Td. Hartkorn.

Skaabling: R. Mikkelsen Storm, Jørgen Jørgensen.

Skaablinggaard: Frands Jensen 12 Td. Hartkorn.

Svinballe: Bertel Jensen, Hans Rasmussen, Espen Jensen, Jørgen Rasmussen.

Kjærsgaard: Rasmus Madsen, Jørgen Knudsen, endvidere jus patroni til fem Kirker: Odder, Gylling, Bjerager, Saxild og Halling.

I Aaret 1664 afstaar Kong Fr. d. 3. til samme Kreditor:

Gylling og Søby: Rasmus Pedersen Juel, Anders Thygesen, Morten Ougesen, Jens Pedersen. — Hmd.: Knud Kjeldsen, Skov 5 Td. Hartkorn.

Dybvad, som velbaarne Valdemar Lykke har paa-boet, 14 $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn.

Gosmer, Søby: Ove Bertelsen, Jens Emersen, Rasmus Rasmussen.

Porsborg (nu Gersdorflund): Rasmus Thøgersen 12 $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, Skov 7 Sk. og i Aaret 1674 til samme Hovedstrupgaard ca. 25 Td. Hartkorn (nu Rodstenseje).

Hovedstrup: R. Sørensen, Rasmus Pedersen, Jens Frandsen, Jens Ingvadsen, Knud Poulsen, Niels Mogenssen. — Huse: Anders Pedersen, Jens Skomager, Jens Christensen, Hans Hansen.

Det østligste af Hads Herred ejedes af andre Privatmænd som Wejerslev og er mulig afstaaet paa lignende Maade. En Mand, der hed Rolluf i Hamborg, ejede Dyngby m. m.

Jeg har citeret omhandlede Skøde saa udførligt med Hensyn til Beboernes Navne, dels af personal-historiske Grunde, dels af den Grund, at dette Dokument blev Anledning til en langvarig Proces om Ejendomsretten til Bøndergaardene mellem Gmd. Mikkel Ovesen af Morsholt og Jens Nielsen af Tvenstrup paa den ene Side, paa Selvejerbøndernes Vegne, mod Godsejeren Oberst Rantzau til Rodstenseje paa den anden Side i Aarene efter 1700. Sagen endte med Højesteretsdom for, at Bønderne ingen Selvejerrettighed havde ud over Navnet, og som nærmere er beskrevet af mig i Historisk Aarbog for 1927.

Rigshovmester Joackim Gersdorf var forresten død allerede 19. April 1661, og da hans Hustru var død 11. Marts 1655, gik det overdragne Gods straks over til hans Arvinger; han havde ialt otte Børn.

Af disse maa nævnes her:

Frederik Gersdorf der fik Aakær Gods som sin Del af Arven, men da han tillige havde Raunholdt Gods paa Fyn har han rimeligvis aldrig boet paa Aakær, tilmed da Hovedbygningen maa antages at have været brøstfældig.

Søsteren Margrethe Gersdorf, gift med Hofmester Gregorius Rathlou (født 30. Juni 1636 † 30. Juni 1681) fik saa meget Bøndergods — men modtaget af Kongen som frit Jordegods — at han deraf dannede Rathlousdal og Gersdorflund Godser, og da der in-

gen Hovedgaardsbygning fandtes paa disse Arealer, byggede han Hovedgaarden Gersdorflund, som i hans Dage var Sædet for Godsejeren. Da denne Gaard ligger i Gosmer Sogn, blev den ret ubetydelige Kirke hans Hovedkirke og paa forskellig Vis begunstiget, dels med Taarnur og Ligkapel, dels paa andre Maader f. Eks. med Hospital og Skole.

En anden Søster, Sofie Amalie, var gift med Admiral Jens Rodsten og fik de Jorder, hvoraf Rodstens-eje Gods dannede sig.

Hads Herred under Godsejeres Styrelse.

Egnens Befolkning, der før 1660 havde været Kronens Gods, i alt Fald i det væsentligste, isprængt enkelte Selvejrbønder, gled ved uheldige Dispositioner fra Kronen over i private Godsejeres Hænder og blev i høj Grad afhængig af disses Administration og For-godtbefindende.

Aakær Gods omfattede de nærmeste Byer udelt:

Ørting, Falling, Amstrup, Halkjær, Lerdrup, Gylling, Kjærsgaard, Svinballe, samt enkelte Gaarde i Saxild, Nølev, Oldrup og Sødrup.

Rathlousdal og Gersdorflund Gods omfattede:

Halling, Søby, Fensten, Gosmer, Porsborg, Husby, Højby, Lemmestrup, Løverstrup, Fillerup, Torrild, Kragstrup, tildels Oldrup og Hadrup samt enkelte Gaarde i Saxild.

Godset forøgedes senere ved Salg af det skanderborske Rytterdistrikt med Rindelevgaard, Virring, Svinsager og Fruering.

Rodstenseje Gods omfattede:

Hovedstrupgaard, Hovedstrup, der nedlagdes som By, Odder, Tvenstrup, Svorbæk, Morsholt, Ondrup, en Del af Randlev og indtil videre de Arealer, som endnu dannede Kane Gods (Rantzausgave). Endvidere:

Byerne Snærild, Balle, Fensholt, Kanegaard, Kjær-
gaard, Hvilsted, Ousted og tildels Solbjerg og Randlev.

Dybvad Gods, der det meste af Tiden var forenet
med Aakær, men dog til Tider selvstændigt, udgjorde
vist kun de $\frac{2}{3}$ af Randlev By.

Serritslevgaard Gods omfattede den vestlige Del af
Hundslund Sogn.

Østergaard Gods omfattede: Kysinge i Regelen sam-
men med Mosgaard.

Rolluf i Hamborg ejede Dyngby m. v., Ulejerslev
ejede Nølev og Assedrup, Aarhus Hospital og tilsidst
Rude.

For Kongen maatte Tabet af saa store Godser være
ret føleligt; han var jo nok blevet Enevoldskonge, og
den danske Adel, som regerende Stand, sat paa Porten,
men Adelen bevarede som saadan Skattefrihed for Ho-
vedgaardene, naar de havde et vist Antal Tønder Hart-
kort Bøndergods under sig i en Afstand under 2 Mil,
mod til Gengæld at indestaa for Bøndernes Skatter;
denne for Nutiden mærkværdige Ordning var dog for
den Tid vistnok en Del berettiget.

I Stedet for de forrige kongelige Lensmænd, deltes
Landet nu i Amter med hver sin Amtmand, der be-
styrede Amtet efter den kongelige Vilje, men Godseje-
rens Administration af sit Gods og hans Behandling
af Godsets Beboere havde dog saa stor Indflydelse
paa Folkets Velbefindende, at jeg mener, det er for-
maalstjenligt paa dette Tidspunkt at dele Egnen efter
Godserne, skønt jeg indrømmer, at der ikke var ud-
præget Forskel paa nogen af dem, saa vidt jeg ved.

Efter at have omtalt kortelig de store Sædegaardes
Besiddere mener jeg, det vil være mest betimetigt for
Forstaaelsen at omtale de enkelte Byer og Gaarde,
uden Hensyn til deres Ejere.

En Ting synes mig paafaldende, at Bøndernes Ind-

fæstningssum ikke eller kun sjældent nævnes i Fæstebrevene, medens de dog i Kongens Tid paa Lensregnskaberne optræder som en antagelig Post.

For Aakær Gods' Vedkommende, saa vidt jeg husker, kun to Gange i 100 Aar med saa beskedne Beløb som 4 Rdl.

Paa den anden Side nævnes mange Gange, hvad Godsejeren skal yde til den ny Fæster i Tømmer, Korn og Kvæg.

Endelig har jeg lagt Mærke til den lange Række Restancer med Afgifterne, som undertiden fremkommer.

Jeg maa paa Grundlag af disse Oplysninger formode, at Bøndernes Velstand har været mindre i Godsejernes Regeringstid end i Kongens. Paa den anden Side optræder de øde Gaarde ikke saa hyppigt som i Kongens Tid, hvilket muligt har sin Grund i Folkmængdens Stigning.

Saaledes lægger man Mærke til, at medens de enkelte Bøndergaarde i den kgl. Tid kun sjældent har mere end en Bruger, bliver det nu i Modsætning hertil hyppigt, at der er to Mænd i en saadan, hyppigt endog flere. Man taler om Halvgaarde, de senere Tvillinggaarde i ret stort Omfang, særlig i Gylling, Fensten og Oldrup, saa man tør formode, at ingen er blevet tvunget til at være Gaardmand, som man læser om fra andre Steder, hvilket trods Fattigdommen kunde tyde paa et vist efter Datidens Forhold socialt Velvære paa Egnen.

I Aaret 1719 oprettedes Fæsteprotokoller paa Godserne Aakær, Rathlousdal og Rodstenseje, hvori Bøndernes Fæstebreve indførtes. Læsningen af dem er forøvrigt uden Interesse, da de saa godt som alle er skaaret over en Læst og væsentlig indskærper Fæsterne Hørighed og Lydighed mod deres Foresatte og nævner, at de skal svare de sædvanlige Landgilder

og kgl. Skatter. For den Tid affattedes ogsaa Fæstebreve, ved man bestemt, men de er i Reglen forsvundet, saa man kun finder Protokollen; denne, antager jeg, stammer fra et kongeligt Paabud, men jeg har ikke set et saadant.

Ingen af Godserne har haft Domsret over deres Bønder, saa vidt skønnes, hvorimod Vilhelmsborg har haft en saadan Ret med beskikket Birkedommer langt ned i Tiden.

Længere tilbage i Tiden har Aakær haft Birkeret, der afskaffedes ved Forordning af 12. November 1579, altsaa nogle Aar efter Reformationen. Birkeretten har altsaa været benyttet at Biskopperne, som Ejere af Aakær Gods, og er blevet afskaffet nogen Tid efter, at Godset er overtaget af Kongen.

Stedet, hvor dette Birk havde sit Sæde, ved jeg ikke, men man maa formode, at den biskoppelige Foged, som var Adelsmand, næppe har holdt det under aaben Himmel, men hjemme i sin Gaard, saaledes som man ved, at Vilhelmsborg Birk holdtes hjemme i Birkedommerens Gaard i Fløjstrup, hvor R. Nielsens Enke i den ældgamle Gaard endnu bevarer Tingbordet, Tingstuen og Birkedommerens Lænestol.

Den gamle Birkedommergaard med Aarstal paa hvert Hus; Gaardsplads og Have, der synes at være uforandret fra gamle Dage, burde nøjere beskrives.

Aakær Gods efter Enevælden.

Efter at Joachim Gersdorfs Arvinger, som foran meddelt, havde faaet Aakær Gods m. v. 1661, synes forskellige af denne Slægt at have optraadt som Ejere med faa Aars Mellemrum, indtil Chr. Gersdorf 1678 afstod Godset til sin Svoger, Otto Krabbe til Holme-

gaard og Bækkeskov, der rimeligvis ikke boede der. Det var først 1697, da Godset overdroges til Etatsraad Bendix Lassen, g. m. Hedevig Margrethe Bornemann, Datter af Sjællands Biskop, at Godset fik et mere stabilt Præg over sig.

1708 inddæmmede han i Følge kgl. Bevilling Kalsømade Æng i Gylling.

Efter at den svenske General Stenbock i Aaret 1713 havde overgivet sig i Fæstningen Tønningen med over 10,000 Mand, blev disse i Følge kgl. Befaling af 15. April 1715 fordelt omkring i Landet saaledes, at hver to Præster skulde tage en Mand, Købstæderne hver en Del og Landets Hovedgaarde en Fange for hver 50 Tdr. Hartkorn Hovedgaardsjord. Aakær Gods har da maattet modtage mindst to, hvoraf den ene var min Tipoldefar Anders Eriksen Schnøchol, rimeligvis fra Skaane, der blev gift med Gmd. Mikkel Christensens Datter i Aalstrup og blev selv Husmand i Amstrup med aarlige Huspenge til Godset af 12 Sk., som han betalte ret meget af.

Husmand Niels Jensen, Oldrup, klager over den Behandling, som Justitsraad Bendix Lassen, Aakær, havde øvet mod ham (Hübert), idet han havde ladet ham slaa og ilde mishandle om Natten ved hans Tjenere, der havde ført ham til Aakær og sat ham i Hundehullet som en Tyv, og siden havde givet ham Afsked og Pas, hvorpaa han var flyttet til et Hus paa Oldrup Mark, som han havde fæstet af en Selvejrbonde for en Sum af to Sletdaler.

Den nævnte bortfæstede Ejendom er formentlig det Hus, der indtil nu laa i Krattet ved Aakær Skov, da der ikke synes at have været flere Huse paa Oldrup Mark, og to Selvejrbønder ejede Jord ved Lunbjerg. Bendix Lassen forfulgte ham dog vedblivende, og havde afkrævet af ham et Beløb paa 3 Sk. for et Læs

Hø, som hans Moder havde købt af en af Aakærs Bønder. Herredsfogden, Chr. Jensen i Odder, dømte Husmanden, efter hans Skøn uforskyldt, og Husmand Niels Jensen vilde derfor have Dommen appelleret og skulde i den Anledning have en Udskrift af Dommen til Brug ved Appellen, men uagtet Udskriften var betalt, havde han endnu, 64 Dage efter, ikke modtaget samme. En Henvendelse til Kongen i Aarhus desangaaende virkede saa godt, at Udskriften kom, og Sagen appelleredes til Landsting, der frikendte Niels Jensen og idømte Justitsraad Lassen en Bøde af 10 Rdl. og Herredsfogeden en paa 6 Rdl.

Husmand Niels Jensen havde imidlertid flere Besværligheder at gennemgaa, idet Godejer paa Rathlousdal Frederik Rathlous Skovfogeder havde pryglet ham i hans Hus og taget hans Klæder og Boskab. Om Natten var de kommet igen, havde brudt Døren op og ransaget i Huset efter ham, og vilde, siger han, have slaaet ham fordærvet eller ført ham hen — og solgt ham, paa det de kunde tage Livet af ham. — Selvejrbønderne tog Husmandens Parti, men hvad det blev til, har jeg ikke fundet.

Vi ser her det mærkværdige, at Bendix Lassen giver Niels Jensen Frihed og Pas, vel at mærke efter at Niels havde faaet Klø og siddet i „Spjeldet“, hvorfor oplyses ikke, men Niels har nok heller ikke været noget Englebarn, siden Herskabet ikke vil have ham paa sit Gods, hvilket nærmest kan sammenlignes i Nutiden med, at en Mand jog sin Besætning bort; thi Godsejerens Vel afgang i højeste Grad af Bøndernes Arbejdskraft.

Naar Niels atter faar Stryg i sit eget Hus af Tjenestemænd fra Rathlousdal — Skovfogeder — kunde man formode, at Niels ernærede sig hæderligt som Krybskytte og havde visse Evner i den Retning.

Bendix Lassen, der døde 1717, var Søn af Assessor Jens Lassen og Karen Bendixdatter, som havde en Søster Anna, f. 1665, der var gift med Mads Nielsen Rosenlund til Dybvad, højagtbar og velfornemme Mand, som der staar paa hans Gravsten, f. 1637, død 13. September 1696; han havde fire Døtre og en Søn.

Som Godsejer til Dybvad Gods blev han begravet paa Gosmer Kirkegaard; der staar rigtignok i Ørting Sogns Kirkebog, at han er begravet i Ørting, men det er vist en Skrivefejl af Præsten, som, da Ørting og Gosmer var eet Pastorat paa den Tid, derved maaske har brugt en fejl Kirkebog. Hans Ligsten førtes for nogle Aar siden til Rathlousdal Have (ved Bjørnegrotten), og der staar paa den: „Det i Livet forenet og i Graven forsamlede Ægtepar“ — — „med sin kære Hustru, den dydedle og godelskende Matrone Anna Lassen, som døde i sit Alders Aar“. — Aarene er ikke sat paa Ligstenen, der rimeligvis er sat af Hustruen ved Mandens Død; saa kunde Efterkommerne nemt sætte Aaret til for Konens Død, hvilket ofte var Tilfældet og ofte blev glemt.

Hvis man nu venter at finde det velfornemme Ægtepar samlet i Graven, ikke under Stenen i Rathlousdals Have, men paa Gosmer Kirkegaard, vil man blive slemt skuffet, thi den dydedle Matrone Anna Lassen snød sin afdøde Mand Mads Rosenlund og giftede sig to Aar efter med Peder Thygesen de Lassen til Rødslet, f. 1667, † 1737, og hun selv døde først 1747, 82 Aar gammel.

Hendes Æt kom senere ved Giftermaal til Aakær. Bendix Lassen havde tre Børn:

1. Henrik Lassen, f. 1701, død 1732, 80 Aar gl., g. m. Chistiane Dorthea v. Rhedern, død 1782, 80 Aar gl., Datter af Wentzel Georg v. Rhedern, der atter havde Børnene Bendix Lassen, † 1725, og Wentzel Fr.

- de Lassen, f. 1726, † 1755, Generaladjutant Kaptein (Slægtens sidste Mand), g. m. Frederikke Maria v. Heinen.
2. Karen Lassen, g. 1721 m. Admiral Michael Bille, f. 1680, † 1757.
 3. Anna, f. 1705, † 1736, g. 1721 m. Major Chr. Carl Møller, Tyrrestrup.

Man ser, at det var en meget anset Slægt. Bendix Lassen døde 1717 og hans, som det synes, meget mandhaftige Hustru var da kun 38 Aar. Det var jo ikke Skik hverken blandt Bønder eller velfornemme Folk at sidde Enke ret længe, og hun giftede sig ogsaa Aaret efter med hans kgl. Majestæts velbestaltede Oberstløjtnant „til Hest“ Mathias Rosenørn til Damsgaard (paa Mors), der var Enkemand og som Aakærs Ejer indrettede den ældste bevarede Fæsteprotokol for Aakær Gods.

Rosenørn ombyggede det gamle Aakær Gods ifl. en af ham med hans adelige Vaaben forsynet Tavle, anbragt ved Slottets Hovedindgang, hvilken Ombygning sikkert kun omfattede Etagen og ikke Kælderrummene, der sikkert er meget ældre; selv en Del af Gulvene maa antages at være ældre, endog saa gamle, at Gulvbrædderne synes at være huggede og ikke savede.

Oberstløjtnant Rosenørn havde en Søn af første Ægteskab, der blev Stamfader til Stiftamtmand Rosenørn i Aarhus. I sit andet Ægteskab havde han en Datter, Bendendikte Antoinette Rosenørn. Oberstløjtnant Rosenørn døde 1725, og hans mandhaftige Enke, der i Falling Kirke lod indrette Kapel til sig og sin Mand, drev derefter Godset i nogle Aar, til hun afstod det til Sønnen af første Ægteskab, Major Henrik Lassen, der allerede 1726 optræder i Fæsteprotokollen, første Gang 24. Juli, medens Moderen tidligere havde underskrevet Fæstebrevene. Major Lassen døde dog allerede

1732, og Moderen Hedevig Margrethe, der tidligere i Fæstebrevene har skrevet sig til Damsgaard, Rosenørns Fædrenegaard, og altsaa maa være flyttet dertil, da Majoren fik Aakær Gods, træder nu atter til som Ejer, skønt Majoren jo var gift og havde Børn. Mulig er dog hans Hustru ogsaa død paa dette Tidspunkt fra de smaa Børn, saa Bedstemoderen maa tage sig af Gaard og Gods og de umyndige Børn.

1747 har Fru Bornemann sal. Rosenørns — hun kaldes ved sit Pigenavn, skønt hun er Enke anden Gang og nu stærkt til Aars — ladet et Ægtepar, to urolige Personer, ved Provsteret dømme til Arbejde i Tugthuset i nogen Tid og søger om Stiftets Approbation herpaa og tilføjer: „Det er vist, at Konens Drukenskab og haarde Sind har ophidset Manden, thi før den Tid hørtes intet“. Om Ægteparret kom i Tugthus for deres Strid, vides ikke, men det synes at være en skrap Kur, og den gamle Frue paa Aakær, der døde to Aar efter, har kunnet lukke sine Øjne i Bevidstheden om efter Evne at have bidraget en Del til Bøndernes huslige Lykke. Hun kunde hvile rolig i sit Gravkapel i Falling Kirke, som hun blandt al sin Uro kun havde tænkt paa sin sidste Ro, staa der.

Paa et gammelt Klæde paa Fruens Kiste i Kapellet staar: „Herunder hviler velbaarne Mathias Rosenørn, Herre til Aakær og Damsgaard, hans kgl. Majestæt til Danmark og Norges velbestaltede Oberst, f. April 1676“.

Fru Bornemanns Datter af andet Ægteskab, Benedikte Antoinette, f. 6. August 1720, † 13. Maj 1783, var nogle Aar før blevet gift med Etatsraad Thøger Lassen paa Dybvad, f. 1706, † 1772.

Ægteparret boede paa Dybvad, men nu var den gamle Frues Hersketid forbi paa Aakær, hvor det unge Par flyttede ind.

Etatsraad Thøger Lassen var Søn af Bendix Lassens

Søster, Anne, der i andet Ægteskab med Peder Thygesen de Lassen til Rødslet havde denne Søn, der altsaa havde den gamle Fru Bornemann til Tante, nemlig Morbroders Hustru (første Ægteskab), og nu giftede sig med Benedikte, hendes Datter, altsaa uegentlige Søskenbørn. Parret havde tre Døtre:

1. Hedevig Margrethe, opkaldt efter Bedstemoderen.
2. Anna Margrethe, opkaldt efter Bedstemoderen.
3. Maria Henriette, senere g. m. Gehejmerraad Bülow.

Etatsraad Thøger Lassen døde allerede 1772, 66 Aar gammel, og nu faar Aakær i hans Frue Benedikte Antoinette atter en kvindelig Hersker, der dog ikke var saa urolig som Moderen Fru Bornemann; hun bestyrede Godset til sin Død 1783.

1773 udnævntes Herredsfoged Nic. Holmer, Odder, og Fuldmægtig Woetmann til at brandforsikre Aakærs Bygninger.

Den næstældste Datter Anna var forinden blevet gift med Kammerherre Frederik Chr. Tønne v. Lüttichau fra Tjele, og denne daadkraftige, meget stridige Mand har sikkert døjet en Del under Svigermoders Kommando efter hans senere Færd at dømme.

Fru Lassens Bestyrelse af Godset synes at være præget af en vis Omhu for Beboerne.

1781 dør den gamle Rasmus Smed i Aalstrup, og hun overlader da Huset til Bymændene, fri for Afgift og Hoveri, saalænge det benyttes til Smedehus.

Hun ved, at Rasmus Jensen, Svinballe, der skal have en Gaard i Kjærsgaard, er utjenstdygtig til Soldat.

Hendes Forrider, Hans Nielsen, faar en Gaard i Hal-kær, efter sin Stedfader Anders Willumsen, og af Hensyn til hendes tro Forrider lover hun ham 1781, at han maa beholde den Ager, Eng, Græsning og Gærdsel, som findes i Indhegningerne omkring Gaarden, hvis Byen skal blive udskiftet af Fælleskab.

Laurs Mogensen er ogsaa utjenstdygtig til Soldat, og da han lover at ægte Gmd. i Falling Niels Jensens Datter, skal han skam ogsaa have hans Gaard.

Poul Nielsen i Amstrup er for lille til at være Soldat; han kan blive Gmd. i Amstrup. Mikkel Rasmussen faar en Gaard i Ørting, da Fæsteren Knud Pedersen ikke kan klare sine Udgifter; de tidligere Fæstere af Gaarden lever endnu og havde heller ikke kunnet klare sig. Den gamle Anders Nielsen skal beholde Stuen og det tidligere tillagte Korn, ligesom Niels Kusks Enke faar frit Hus og det halve af Landgilden; naar hun dør, maa Knud Pedersen flytte derind. Det er altsaa tre Hold Aftægt paa Gaarden.

Lüttichau underskriver det første Fæstebrev 1783 til Peder Sørensen i Gylling, der faar Skræder Mads Sørensens Hus i Amstrup, hvoraf fremgaar, at Enkefru Benedikte til sin Død bestyrede sit Gods selv; hun skulde ikke have Svigersønnen til Administrator, selv om han besad stor Dygtighed og tiltroede sig store administrative Evner.

Kammerherre Lüttichau til Aakær.

Slægten Lüttichau stammer fra Mecklenburg, men havde dog i flere Generationer opholdt sig i Danmark. Kammerherren var en yngre Søn fra Tjele, som endnu er i Slægtens Besiddelse; han havde i sin unge Alder studeret Jura i Oxford og Göttingen og forstod allerede som ung at skabe sig et vist Ry, idet han efter sin egen Mening var et Hoved højere end andre med Hensyn til Evner og dristigt stillede sin Mund og Pen til Raadighed for sin Opfattelse. Han levede jo desuden i en Brydningstid, hvor nye Ideer spirede frem — Bondestandens Frigørelse.

Lüttichau søgte i 1767 Stilling i Civiletaten og støt-

tedes heri af den mægtige Mand Schack Rathlou, senere til Rathlousdal.

Naar han søgte Optagelse — helst som Minister — i en Regering, hvori allerede Spørgsmaalet om Bondestandens Frigørelse og Landbostandens Trivsel var under stærk Debat, var det jo naturligt, at Lüttichau oplod sin Røst og meddelte Datiden, hvorledes et saadant Spørgsmaal skulde løses, men hans Ståndpunkt prægedes i høj Grad af hans Trang til at gøre sig populær til begge Sider, saaledes at det med nogen god Vilje kunde tages til Indtægt af begge de stridende Lejre samtidig med, at de tilbørlige Buk afleveredes for den enevældige Kongemagt, hvilket jo var absolut nødvendigt for en vordende Embedsjæger. 1769 udsendte han en Betænkning til Rentekammeret, hvori han gjorde sig til Talsmand for Frigørelse af Bondestanden; den fremlagdes senere i Generallandvæsenskommissionen — selvfølgelig paa Tysk — og foreslaar en Maade, hvorved Bønderne befries for det meste Hoveri, men dog saaledes, at „Herren“ ingen Skade lider, men meget mere faar en Fordel, og en Art Selvejendom indføres.

Han haaber, at Kongen og Medborgerne bliver tilfredse med hans Forslag, og han kunde godt have tilføjet; saa han faar en længe ventet Stilling.

1. Der skal træffes Foranstaltninger mod Godshandlere, der udsuger Godserne; de skal tvinges til at sælge Godset, inden Udsugelsen er foregaaet.

Disse Godshandlere opfører sig i det smaa overfor deres Bønder, som Paven i det store. (Disse borgerlige Godsopkøbere, som udstykker Hovedgaardene, særlig i Vestjylland, har været ham en Torn i Øjet).

2. Proprietærene skal kalde deres Bønder sammen og spørge dem enkeltvis, hvad de aarlig kan og

vil betale, naar de fries for Hoveri med Undtagelse af faa Dage i Høst, Slet og Købstadrejser.

3. Pløjning og Saaning bortfalder, da det ikke gøres med Omhu af Bønderne og skal afløses af Naturalydelse.
4. Det skal staa en Bonde frit for at afstaa sin Gaard til hvem han vil; dog skal Godsejeren undersøge om den ny a) er en dygtig Mand, b) om han er saa velhavende som den forrige, c) om han er gift, d) har en god og arbejdsom Kone, e) om han har saa mange Børn af begge Køn som den forrige; især ses paa Sønner.

Skulde Proprietæren være uvillig, har Danmark den store Lykke at have en souveræn Monark. (Personalh. Tidsskrift.)

Bonden tror sig lykkeligere, alle bliver flittige til Glæde for Landets Herre, Godsejeren og dem selv.

Øde Gaarde behøver man ikke at frygte, da Godsejeren stadig er Herre — kun med den Forskel, at han ingen Myndighed har over en dygtig Bonde, men i modsat Fald kan holde ham til hans Pligt.

1. Han opfylder paa en let Maade sin allernaadigste og durchlautigste Konges Villie, ser nogle Hundrede tilfredse Mennesker om sig, der alle betragter Jorden som deres Ejendom og bruger den med Fornuft.
2. Godset, der maaske er forarmet, vil om faa Aar blive rigt og veldyrket, og Kvægavlen vil faa en helt anden Skikkelse.
3. Proprietærer kan desuagtet købe og sælge deres Godser, som retskaffen Undersaat og Kristen.
4. Hans egne Marker bliver bedre dyrket, thi er en Karl ikke god, faar han let en ny. Bønderne maa han jo tage, som de er, med elendige Plove og Heste, hvad hjælper saadant slet Arbejde en Adels-

mand. Hoveritjenesten er dyr. Proprietæren vinder ved at kunne faa sit Arbejde udført, som han vil, og Bønderne taber ikke deres Tid.

Lüttichau var paa den Tid afskediget Sekond-Kapitajn, men blev 1769 Etatsraad. Har han opnaaet Værdigheden som Løn for sine skriftlige Fremstillinger, burde der vist her i Landet være mange flere Etatsraader.

Under Struenses Styrelse nogle Aar efter var den politiske Himmel overtrukket med Uvejrsskyer; hvem vidste, hvad den forløbne, elegante Tysker kunde finde paa, hvad han havde i Sinde, hvor længe kunde han holde sig, hvilket Parti skulde Lüttichau slaa sig paa for at vinde frem?

Han vælger derfor et andet Emne, den Landet over udbredte Kvægsyge (Mund- og Klovsyge). Kreaturerne døde jo i store Skarer, og Sygdommen kom atter og atter igen.

1745 optræder den her paa Egnen og vedvarede de næste to Aar. Da havde Marselisborg Gods mistet ialt 1202 Stk. Kvæg, Kjærsgaard Gods mistede 314 Stk. Kvæg og Bygholm mistede 1733 Stk. Kvæg.

Al Handel med Kreaturer blev forbudt, en Forordning, der sandsynligvis forøgede Lidelserne, og da Sygdommen af og til optræder i en halv Snes Aar, maa Lüttichau selvfølgelig producere sig igen, han ser jo, hvor afmægtig Landets Regering var over for den frygtelige Sygdom. Mon ingen endnu fandt Tiden passende til at afløse det Struense'ske Regimente med bedre Mænd for at skaane det ulykkelige Land? Lüttichau indsendte derfor 1771 en Pro-Memoria til det danske Kammer, hvori han udtaler:

Alle Anstalter til at ophjælpe Landbostanden er for-gæves, saalænge man ikke kan raade Bod paa Kvæg-sygen.

I denne Sætning var alle enige, man bør altid begynde med noget selvfølgeligt, noget man er enige om, for at vinde Gehør. Kammerherre Lüttichau foreslaar derefter at oprette en Kvægassurance, der kan give Godsejere og Bønder Erstatning for Sygdommen og støtte dem økonomisk i de besværlige Tider. Han paastaar, at en saadan Kvægassurance vil give Staten, den enevældige Konge, en aarlig Indtægt af 196,000 Rigsdaler.

Skam for den Idiot, som ikke vilde støtte den Idè, der gav Staten en saa stor Sum Penge aarlig og desuden havde tilstrækkelige Midler til at støtte det be- trængte Landbrug overfor Sygdommen.

Kamret ønskede nærmere Oplysninger om Forslaget, men Kammerherren vil kun meddele dem mundtlig og forlanger i den Anledning fri Rejse og 200 Rdl. Antages hans Forslag, vil han betinge sig at være „Præses“, antagelig Direktør, for den Anstalt; han har jo søgt længe, der maa da endelig være Bid.

Kvægforsikringen blev ikke til noget i 1771, men oprettedes som bekendt for faa Aar siden; muligvis har man ikke nu været kendt med Kammerherrens geniale Idè, for der var ret stor Misfornøjelse blandt Del- tagerne, og Staten tjente, saa vidt vides, intet derved.

Kammerherre Lüttichau vælger nu et andet Emne for sin Begavelse, og 1773 skriver han skrappt mod en kgl. Anordning om Brændevinsbrænding paa Lan- det, som blev strængt forbudt.

Man lægger Mærke til, at det Guldberg'ske Ministe- rium havde afløst Struenses, uden at man havde haft Brug for en Lüttichau.

Brændevinsbrænding var paa den Tid ret alminde- ligt over det hele og var tidligere et Privilegium for Sædegaardene og Anordningen saaledes et Indgreb i Adelens Friheder fra gamle Dage, men Staten trængte

til Penge og brugte Brændevinen som Skatteobjekt. Lüttichaus Skrivelse om Brændevinsbrænding var saa skrap mod Regeringen (enevældig Konge), at han maatte give 1000 Rdl. i Bøde for at undgaa Tiltale. Det var kedeligt nok, at de andre Godsejere ikke havde gjort sig skyldige i en lignende Forseelse, for det gav dog Penge i Kassen.

En saa vældig Kraft, som Kammerherre Lüttichau synes at have været, der endog satte den enevældige Konge i stærk Spænding ved sine Skrивerier og Paa-stande, har rimeligvis ogsaa været besværlig for den gamle Svigermoder, Fru Lassen paa Aakær; jeg véd dog intet bestemt derom; men den gamle Frue gav ikke op. Hun bestyrede Godset til sin Død 1783 og overlod nu endelig Godset til sin Svigersøn.

Kammerherren greb naturligvis straks Administrationen af det store Gods, som det synes med god Forstand paa Avlsbruget og uden at være særlig haard mod sine Bønder. 1785 ansøger Lüttichau om at opføre en Vandmølle, men det nægtedes.

Hans Hovedsprog synes at have været Tysk, idet han endog udfærdigede Fæstebreve i dette Sprog, bl. a. til Peder Madsen i Brandbyge. Gud ved, hvor meget Peder Madsen har forstaaet af dette Dokument.

Kammerherrens første Hustru var død inden 1787, og han indgik paany Ægteskab med Karen v. Bentsen, Datter af Kammerherre Bentsen, Tirstrup; hun var født 1740 og 5 Aar ældre end Kammerherren.

Det er naturligt at antage, at Kammerherrens Op-træden forandredes noget, efter at han var blevet stor Godsejer og rimeligvis ikke attraaede en Stilling som Embedsmand, men hans hidsige Sind og hans Trang til at reformere samt antagelig Bitterheden, de idømte Mulkter m. v. gjorde en meget kraftig Oppositionsmand af Kammerherren, og da han, som det hedder

paa Norsk, ikke var bange hverken for Fanden eller Trolddom, naar han mente at have Ret, maatte det vel ende galt; thi den enevældige Konge kunde nok sætte en Godsejer til Vægs, hvis det var nødvendigt.

Han optræder nu som den bitreste Fjende af Landboreformerne og skrev i den viborgske Samler under Mærket „Lykke“ mod Kornhandelens Frigivelse paa Norge. Det var jo rart for danske Godsejere at have dette Privilegium; han brugte stærke Grovheder og fik Grovheder igen, men jyske Godsejere bevidnede ham deres Tak.

Imidlertid ophævedes Stavnsbaandet 1788 trods Kammerherrens og mange andre Godsejeres Protest; der blæste en mild Luft over Landet i Retning af Frigørelse af Bondestanden, som synes ikke helt at forstaa Forholdene, men dog saa meget, at der nu var en Magt over Godsejerne, der var Bønderne gunstig, hvilket atter gav sig Udslag paa mange Maader, saa Bønderne ikke altid traf det rette og navnlig ikke var bange for at føre Proces, som Jens Sørensen i Lerdrup, om deres Ret overfor Godsejerne. Pligten til Hovveri debatteredes, og den stærke Kammerherre viger harmdirrende Skridt for Skridt. Kammerherren paastod, at Bønderne spillede Kort paa Hovmarken i Stedet for at arbejde for ham.

Det opdagedes, at Bønderkarlene dannede en Forening, hvis Medlemmer under Tvang af en Mulkt paa to Rdl. var forpligtede til at slaa igen, hvis nogen slog dem paa Hovmarken, selvfølgelig under forventet Assistance af de øvrige Karle, hvis det behøvedes, maa-ske 2—300 Mand.

En hoverigørende Bondekarl, der efter Forvalterens Mening pløjede daarligt, blev irettesat, og da det ikke hjalp, vilde Forvalteren tage Tømmen fra Kusken, men dette blev afvist eftertrykkeligt.

Kammerherrens iltre Sind har rimeligvis voldt ham daglig Plage, og han skriver: Bøndernes Opsætsighed er nu blevet saa stor, at Proprietærer næsten maa gaa i største Usikkerhed for Liv og Gods, og han, der betragtede sig som jydsk Godsejeres Fører, vidste ikke sine levende Raad, men give sig — aldrig.

1791 sender han til Rentekamret: Ærbødigst Pro-Memoria (fundet af mig i Rigsarkivet), saalydende:

Den daglige Uenighed, som hersker i Gylling By, her paa Landet, kommer tildels af dens Vidtløftighed. Byen bestaar af 40 Halvgaarde, 6 Boele og over 40 Huse. Gaardmændene vilde stedse betjene sig af Husmændene til deres Arbejde, men ved alt dette næppe tilstede dem at aande fri Luft i Byen. Mindre Rettighed til at græsse 1 Ko og 3 Faar med deres Yngel og et Svin som ellers i hele Landet er Skik.

Nogle i Byen, helst Husmændene, ønsker Marken delt, andre truer med Vold, om dette sker. Saaledes var ogsaa 1783 Sammenhængen med Ørting By, da den blev delt, og som siden efter 7 Aars Rolighed har gjort megen Ophævelse, der nu gaar saa vidt, at Rasmus Jensen i Ørting i disse Dage har faaet „Beneficium panpertater“ mod mig for denne Delings Skyld, med hvilken jeg aldrig har befattet mig, og som, hvad den sidste Aar til det højlovlige Rentekammer indsendte Forretning udviser, ene og alene er sket efter Landinspektør Daniel Wesenbergs Forslag, som fandt Amtmandens og Landvæsenskommissionens Bifald, og som nødvendig maatte finde deres Bifald efter Byens Situation.

Men dette uagtet, skal jeg dog have Proces med en Mand, der kan aftvinge mig nogle Hundrede Rdl, til ingen Nytte, og det for Ting mig aldeles uvedkommende, og som jeg ikke har blandet mig udi.

Den samme Skæbne kan jeg vente i Gylling, end-

skønt jeg ej heller agter at befatte mig med denne Bys Udskiftning, der maa afskrække mig og enhver, da man ser, hvad der kan ske.

Jeg vil altsaa herved forhøre:

1. Af hvem Bekostningerne skal tages, da jeg ikke agter at contribuere noget dertil.
2. Om hver Husmand i Følge Forordningen skal tillægges visse Tønder Land.
3. Hvem der skal besørge Landmaaleren, som jeg ikke tør raade at begynde sit Embede, uden ved militær Understøttelse.
4. Om jeg tør gøre mig Haab om, da jeg ikke agter at blande mig i denne Jorddeling, ligesaa lidt som jeg har gjort det i Ørting, at det højkongelige Kammer da vil holde mig befriet for al Korrespondance og Ulejlighed, som siden kunde flyde af denne Sag, der, som den forrige, ene grunder sig paa Opfyldelsen af Hans Majestæts Befalinger og Ønsker.

Ved den store Bys Deling vil og nogle Gaarde udflyttes, men jeg ser forud, at om ingen Tvangsmidler bliver brugt, assisterer den ene ikke den anden, endskønt Forordningen det saa befaler, og hvorpaa man i disse Dage har haft et kraftigt Bevis, da bemeldte Byens Karle har taget Vedtægt med hinanden af den Beskaffenhed, „a: den, som taalte et eneste Slag i Følge Forordningen af 25. Marts sidst, og ikke slaar igen, skal betale 1 Rdl. for hver Gang m. v.“

Denne Erklæring gjorde denne Bys Karle og Dreng, 80 i Tallet, den 17. hujus ved Bygsæden her paa Marken til Forpagteren, da han vilde afvise en, som plougedede saare slet, og greb hans Heste i Tømmen.

De erklærede videre „om han ikke vilde lade dem plouge, som han (de) vilde, vilde de straks drage hjem uden at plouge eller saa noget, hvilket alt den 27.

hujus ved Tingsvidner er bevist og af Herredsfoged Kjær i Hede Mølle kan erfares.

De mest skyldige er mulkterede, og Sagen saaledes afgjort, men jeg nødes til at anføre dette for at vise, hvad ventes kan af denne By, der desuden i hele Landet er bekendt for de virkeligere.

Aakær, d. 31. Maj 1791.

Lütticha u.“

Den 11. Juni 1791 svarer Amtmand Bülov den tvære og hidsige Godsejer, at det kommer an paa ham, om han vil have Fællesskabet hævet, da Fæsterne er ubeføjede saavel til at begære som modsætte sig Udskiftning, naar den foretages efter Anordningen; han skal selv betale for samme, med mindre Beboerne godvillig vil paatage sig nogen Omkostning.

1793 ønsker Landinspektør Wesenberg Betaling for sin Opmaaling og Beregning, 230 Rdl. 43 Sk., og da den ikke præsteres, trods Amtets Skrivelse desangaaende, faar Herredsfoged Kjær Ordre til at faa den inddreven. Fuldmægtig (Godsforvalter) Rosenmeyer erklærede 17. Juli 1793, at det var ham og Ejeren ubekendt, at Landinspektøren havde begæret Regningen betalt, og Ejeren var nu fraværende. (Det viste sig, at han var rømmet af Landet for Kongens Vrede.)

Den 21. Juli 1793 optræder en ny Ejer, Grev Mynster til Aakær, der ogsaa meget nødig vil betale. Ved en Undersøgelse i den Anledning viser det sig, at Landvæsenskommissionen den 26. Februar 1793 var mødt i Gylling angaaende Udskiftning mellem Aakær og Præsten (Ingerslev).

Rosenmeyer — Godsforvalteren — erklærede, at han denne Gang ingen almindelig Udskiftning vilde have, han antog, at Landinspektøren arbejdede for Præsten alene — der vilde ud af Fællesskabet — ikke for Godset. Lodderne var afsatte paa et Kort, men Ro-

senmeyer vilde have alt ved det gamle indtil næste Høst.

Præsten havde iøvrigt engang lovet Beboerne aldrig at begære Udstykning.

Landinspektør Wesenberg sagde, át Lüttichau 1792 havde begæret Gylling By opmaalt til Udstykning med Præstegaarden, og Forvalter Rosenmeyer havde begæret i September, at Delingen skete hurtigst muligt. Den 14. Februar skrev Forvalteren, at en Hofraad Neumann har købt Aakær og kommer om tre Uger.

Som det fremgaar af Skrivelsen, angiver Kammerherren Uvidenhed som Aarsag til Skrivelsen, men den sande Aarsag er rimeligvis hans Skrivelyst og Hang til at snerte Regeringen for dens Love.

Kammerherren havde jo studeret Jura, og han havde nylig udskiftet Ørting By, saa han vidste nok Besked derom, baade om Fremgangsmaade og Betaling derfor.

Den store Mand, der i sin Ungdom skrev saa meget om Landets Styrelse, Kvægpest, Hoveri og Brændevinsbrænding, synes efter sine Ord at være indifferent med Hensyn til egen Godsstyrelse, naar han bare maa være i Fred og alligevel snerte Kongens Love og Gaardmændene i Gylling, hans arge Modstandere, der ikke vil unde Byens Husmænd frisk Luft og Solskin; han maatte have Afløb for sin Vrede og bagefter vrøvle om Betalingen til Landinspektøren for Arbejdet, men paa dette Tidspunkt var Lüttichau allerede en slagen Mand, berøvet sin Kammerherretittel og sin Konges Naade, vandrende i Landflygtighed med sin Familië. Det blev længere jo værre med at begaa sig her i Verden.

Ved Snapstinget i Viborg 1790, hvor Renter og andre Pengeomsætninger foretoges, har jyske Godsejere drøftet deres sørgelige Stilling i Samfundet, og de vedtog en Adresse med Overskrift „Tillidsskrift“ til Sty-

relsen. Den indeholdt dog udelukkende Mistillid, var underskrevet af 103 jydsk Godsejere og rettedes til Prinsen af Hessen, Guvernør i Holsten, med Henstilling at komme det betrængte Landbrug til Hjælp. Skriftet affattedes af Kammerherre Lüttichau, selvfølgelig paa Tysk, og skulde af ham og Bænfeldt, Serritslevgaard, overrækkes Prinsen.

Man kom helt galt af Sted — naturligvis. Da Deputationen kom til Prinsen af Hessens Bopæl, viste det sig, at den regerende, Kronprins (senere Fr. d. 6.) opholdt sig der, efter nogle Dage i Forvejen at være blevet gift med Prinsessen af Hessen. Prinsen af Hessen var altsaa Frederik d. 6.s Svigerfader, men det gik vel ikke an, at en Deputation af jydsk Godsejere havde Foretræde hos den tyske Prins og forbigik Landets Konge i det samme Hjem, og oven i Købet uden at gratulere til Ægteskabet, naar Adressen egentlig angik ham. Hvad var derved at gøre? Man maatte have en ligelydende Adresse at fly den danske Konge, og da man af Erfaring viste, at Frederik d. 6. foretrak dansk Sprog i Andragender, kunde man ikke en Gang fly ham det originale Dokument og levere Prinsen af Hessen en Afskrift; man maatte bytte det om. Følgelig oversatte Lüttichau Dokumentet fra Tysk til Dansk, og uden at betegne det som Afskrift efterskrev han alle Navnene som originale, efterlignede endog det originale Dokuments Underskrifter, og hvad værre var: Oversættelsen til Dansk indeholdt værre Kritik mod Regeringen end den oprindelige.

Frederik den 6. blev meget opbragt over „Tillidskriftet“ og overgav det til sin Regering, Landbokommissionen, og Colbjørnsen offentliggjorde det sammen med en af ham udarbejdet meget hvas Betænkning. Nu var Krigen erklæret mellem de jydsk Godsejere og den regerende Konge, og da det begyndte at knibe,

erklærede Godsejerne, at de ikke havde underskrevet det af Kongen offentliggjorte „Tillidsskrift“, hvilket altsaa ogsaa var sandt. Det tyske „Tillidsskrift“, som Svigerfaderen havde faaet, brød Kong Frederik d. 6. sig ikke om; han holdt sig til det, han havde faaet med de falske Underskrifter, som Godsejerne nægtede at kendes ved.

Kongen lod dog de jyske Godsejere løbe med Skrækken, efter at de havde fragaaet Underskriften, men den frække Godsejer paa Aakær, som nu i saa mange Aar havde voldt Regeringen Besvær, fik Kærligheden at føle. Etatsraadtitlen, Kammerherrenøglen og sin Konges Naade maatte han miste, og han forlod derfor Landet af Frygt for endnu værre Medfart; det var kun altfor sandt, hvad Godsforvalter Rosenmeyer sagde, da Landinspektøren skulde have sine Penge for Opmåalingen af Gylling: „Godsejeren var fraværende“.

Efter 1790 har Lüttichau ikke underskrevet Fæstebreve. Godset var nærmest herreløst, men 1792 udsteder Godsforvalteren Fæstebreve for sin Husbond, der ikke er til Stede, men er blevet kejserlig romersk Rigs greve og hertugelig brunsvigsk virkelig Gehejme-etatsraad, Herre til Aakær og Dybvad. Den nye Rigs greve levede dog ikke mange Aar nede i Tyskland, han havde haft for megen Tillid til sig selv og for lidt til Kongen. Han havde en haard Skæbne.

1793 købte Rigs greve, Gehejmekonferentsraad Georg v. Münster Mejnhoel Aakær Gods, men solgte det 1794 til Gehejmekonferentsraad Frederik Otto v. d. Nath (død i Wismar 18. Januar 1805, 70 Aar gl.); denne raadede imidlertid ikke over tilstrækkelig Kapital og sattes under Administration af Kreditorerne, der snart begyndte at sælge Godsets Udenværker for at skaffe Penge. 1801 solgtes allerede Gyllingnæs og

Lundhof, derefter Bøndergaardene, indtil Godset 1802, berøvet en Del Bøndergaarde, gik over til Gehejmeraad, Grev Henrik Reventlov til Wittenberg-Kaltenhof i Holsten (g. med Anna Sofia v. Bandissin) samt som Kompagnon i nogen Tid Baron Andreas Hartvig Frederik Bernstorff.

Reventlov var en særlig dygtig Landmand; man mener, han har merglet Aakær Hovedgaard; han byggede Uldrupgaarden efter tysk Mønster og indrettede den til Faarehold. Han menes ogsaa at have brolagt den offentlige Vej til Falling og til Svend Feldings Bro.

v. d. Nath havde allerede 1797 klaget til Rente-kammeret over, at Opstemning af Vandet i Mølle-dammen gjorde Engene Skade; da Møllen var hans egen, kunde han jo ikke godt faa Erstatning.

Reventlovs Købesum for Aakær Gods 1802 var 133,000 Rdl. Der var af fast Gæld: Privat 3200 Rdl., Enkekassen 80,000 Rdl., Kammerraad, Agent Jacob Söhn i Brunsvig 40,000, altsaa ialt 123,200, saa Udbetalingen har været 9,800 Rdl. Den kontante Udbetaling var altsaa knap 8 0/0, saa man ser, at Gæld ogsaa eksisterede i svundne Dage.

Aakær Jordebog opgiver 1804 Arealerne saaledes: Ager 585 Tdr. Land, Eng 169 Tdr. Land, Skov 298 Tdr. Land, Bakker 23 Tdr. Land, Vandsteder 3 Tdr. Land, Hede og Sandbjerge 15 Tdr. Land, ialt 1093 Tdr. Land. En Eng, kaldet Brandseng, ca. 4½ Tdr. Land, er fæstet af en Bonde i Amstrup (Brandbyge).

Foruden Hovedgaarden var der nord for Gaarden 4 Bøndergaarde med store Arealer, hvoraf en stor Del senere tilplantedes (Granskoven ved Lundhof.)

- a. Espen Skovfoged: 50 Tdr. Ager, 15 Tdr. Eng, 36 Tdr. Skov, 7 Tdr. Mose, ialt 110 Tdr. Land.
- b. Kvinden: 53 Tdr. Ager, 11 Tdr. Eng, 24 Tdr. Skov, 9 Tdr. Mose, ialt 99 Tdr. Land.

- c. Mads Pedersen: 66 Tdr. Ager, 8 Tdr. Eng, 30 Tdr. Skov, 7 Tdr. Mose, ialt 110 Tdr. Land.
- d. Niels Nielsen: 52 Tdr. Ager, 19 Tdr. Eng, 14 Tdr. Skov, 4 Tdr. Mose, ialt 99 Tdr. Land.
- a. er det nuværende Felshøj, som Skovfoged Espen Cristensen nogle Aar i Forvejen havde overtaget af Fæsteren Niels Andersen i Stedet for Lundhuset, der var solgt.
- b. Niels Sjelles Enke. Man har vel ikke i Øjeblikket kunnet huske Navnet og derfor benævnt hende „Kvinden“. Det er den senere Ane Grethes Gaard syd i Skoven, forlængst nedbrudt; den erindres nu kun ved Avertering om Skovauktioner.
- c. Mads Petersens Gaard, senere Sønnen Niels Madsen, laa nærmere Lundhof, ved den nuværende Skovgrænse, hvor nogle vilde Kirkebærtræer endnu minder om den tidligere Beboelse, der er nedbrudt ca. 1800.
- d. det nuværende Damsgaard. Skellet mellem c og d eksisterer endnu i Marken, men c laa sidst i Tredserne hen mest med Lyng.

Disse sidstnævnte 4 Gaarde, kaldet de fire Aakær-gaarde, var opstaaet ved Udskiftningen af Ørting og Aalstrup Byer, idet 2 Bøndergaarde i Ørting nedlagdes; deres Jorder lagdes under Dybvad, og i Stedet for indlagdes b og c. Fra Aalstrup nedlagdes ligeledes 2 Gaarde, og deres tilsvarende Jord (omtrent de østligste af de nuværende Marker til Aakær nord for Landevejen) lagdes under Aakær Hovedgaard. Som en Følge af, at de 2 Gaarde tilhørte Ørting Sogn og de 2 andre Falling Sogn, blev Sogneskillet en værre Forvirring, som antagelig nu ingen kender, men da det er een Kommune, er en Ordning maaske ikke paa-krævet. Flytning skete 1795.

Aakær Hovedgaard opgives nu til 50 Tdr. 5 Skp. 7

Fdk. $\frac{1}{5}$ Alb. Hartkorn og 3 Tdr. 7 Skp. 3 Fdk. ^{115/153}
 Alb. Skøvskyld, og Møllen til 5 Tdr. 2 Skp. 5 Fdk.
 Mølleskyld og 1 Skp. 3 Fdk. 1 Alb. Hartkorn.

Af særlige Afgifter nævnes, at Præsten i Hundslund aarlig skal have $2\frac{1}{2}$ Td. Rug og 3 Tdr. Byg, Præsten i Ørting ligesaa, Præsten i Gylling skal have 5 Tdr. Rug og Amtstuen 3 Tdr. Byg og $1\frac{1}{4}$ Td. Havre.

Reventlov, den nye Ejer, giver straks Ordre: „Skovbetjent Møller skal opsiges“. Inspektør Pedersen paa Aakær sender den nye Købekontrakt med videre Ordre, men da den er tysk, kan han ikke læse den, og der er lang Vej til Holsten; han maa derfor have Jakob Weding Hejberg i Horsens til at oversætte den.

En Gaard paa Alrø, af Hartkorn 4 Td. 2 Skp. 3 Fdk. 2 Alb., beboes af Jens Jørgensen, som betaler 10 Rdl. aarlig; men Landgilden er ifl. Fundats af 8. Marts 1780 henlagt til Vedligeholdelse af Fru Bornemans Ligkapel i Falling Kirke, hvorom en Marmorplade i Kirken endnu fortæller.

Gaardens Beboere er Arvefæstere ifl. Dokument af 29. November 1787, og hver ny Ejer betaler Recognition 16 Rdl.

1838 køber Jøden Joseph Gerson Cohn Aakær Gods, men nu er alt Fæstegodset borte. Der vides ikke ret meget om Cohn. 1843 lader han sin lille Søn, Emil Vilhelm Cohn, født 12. Oktober 1842, døbe i Hjemmet den 14. Maj efter meddelt kgl. Bevilling af 27. April 1843, uden at Daaben stadfæstes i Kirken, skønt baade han og hans Hustru Birthe Emilie, f. Hahn, tilhørte den mosaiske Tro. Faddere var Sognepræstens Hustru, Md. Petrine Georgine Albertine Schou, Hr. Pastor Vogelius, Hundslund, og Skriver Landspech, Aakær.

1857 køber Jægermester P. Neergaard Aakær, han var en dygtig Landmand, † 1887. 1884 overgik God-

set til cand. jur. Neergaard, hans Søn, senere Hofjægermester og Ridder, der var et betydeligt Medlem af Aarhus Amsraad og Repræsentant i den alm. Brandforsikring m. v. Gift første Gang med en Kjørboe og gift anden Gang med Christence Bryske Dinesen, f. paa Katholm 1854.

1906 hans Søn, den nuværende Ejer, Hofjægermester Neergaard, der bor paa Tirsbæk og har Gaarden bortforpagtet til Nymann. Hovedgaarden har nu en Ejendomsskyld af 800,000 Kr. (1208 Tdr.), Damsgaard m. v. 56,700 Kr. (138 Tdr.), Felshøj og Skøven 297,000 Kr. (622 Tdr.).

Vads Mølle,

der indtil den nyere Tid har tilhørt Hovedgaarden Aakær og derfor omtales i Fortsættelse af Hovedgaarden, er en meget gammel Mølle; den stod 1571 for en Landgilde af 16 Orter Mel i den kgl. Tid. Navnet Vads Mølle kommer formodentligt af et Vadested ved Møllen. Kender man imidlertid Naturforholdene paa Stedet, er man dog stærkt i Tvivl om, hvorvidt der nogen Sinde har været et Vadested over Aaen før den gamle sydlige Horsens Landevej ad Sondrup og Gliben Mølle. Man maa snarere tro, at Vadet paa samme Tid, som Vandet er blevet opstemmet til Brug for Møllen, er forsvundet, da Møllen er bygget, og at der samtidig er lagt Bro.

1611 var Morten Møller der, 1662 var Morten Mikelsen Møller, 1668 hed han Jens Mortensen, antagelig en Søn af forrige, da Møllen saavidt mulig blev i Slægten. 1724 døde Ane Sørensdatter i Vads Mølle, 74 Aar, antagelig Enken efter Jens Mortensen. 1700 hed Mølleren Søren Sørensen, idet hans Hustru, Mette Jensdatter, antagelig Datter af Jens Mortensen,

da begravet med et dødt Barn, Maren, og 1698 var et andet Barn, Anna, død i Vads Mølle, Datter af Søren Sørensen.

I 1698 var Gmd. Peter Lauridsen i Brandbyge blevet gift med Margrethe Jensdatter i Vads Mølle, som sandsynligvis var en anden Datter af Møller Jens Mortensen; hun døde 1701. Møller Sørensen giftede sig efter sin første Hustrus Død med Ane Maria Alrø. De samlede sig en meget stor Formue. Ægteparret havde flere Børn, der alle døde unge, saa Parret var barnløst, da de var gamle. Søren Sørensen var født 1662, døde 1746 og havde da været svag og sengeliggende i 20 Aar. Hans Hustru døde samme Aar 15. April, han 21. Maj. Ægtefællerne havde Testamente angaaende Arven, der var kgl. konfirmeret.

Hans Arvinger paastod, at han ikke havde været normal, da Testamentet oprettedes; der blev stor Strid om den store Arv, og det endte med, at Testamentet blev kendt ugyldigt, dog vist særlig af den Grund, at det burde have været konfirmeret af den daværende Konge, som var kommet til Regeringen senere. For hans Arvinger mødte Prokurator Schmidt, Aalborg, der var Dattersønnesøn, og paa hendes Arvingers Vegne mødte Raadmand Frydensberg, Horsens, ved Mons: Bertel Fedder.

Kirkebogen gaar ikke saa langt tilbage, at man kan se, hvem der er S. Sørensens Forældre, men han er rimeligvis Søn af Søren Ougesen, Aalstrup, der havde den gamle Selvejergaard, senere Jens Madsens, Matr. No. 3.

Hans Arvinger var Søskende:

- A. Ove Sørensen, Skanderborg Ladegaard, der var død, saa hans Børn arvede:
 - a. Lisbeth Ovesdatter; g. m. Laurits Brorsen, Skanderborg.

- b. Clara Ovesdatter, g. m. Ernst Bergste, Skanderborg Ladegaard.
 - c. Maren Ovesdatter, der var død og efterlod en Datter, Ane Andersen, der var gift med Jens Poulsen, tjenende paa Ladegaarden.
- B. Kirstine Sørensen, g. I m. Rasmus Sørensen, Grumstrup, g. II m. Knud Bund i Grumstrup, hun var ligeledes død, saa Børnene arvede:
- a. Rasmus Rasmussen, Saxild, der havde en Datter Lisbeth, f. 1708, g. 1738 med Møller Knud Bisgaard, Nedre Mølle, Odder. (Fra denne Mand nedstammer Maltha Jakobsen, Odder.)
 - b. Anders Rasmussen, Rørth, der var død, g. m. Ane Andersen, der atter var g. m. R. Mikkel-sen, Rørth, de havde en Søn, Knud Andersen, der døde inden Arven naede ham.
 - c. Søren Rasmussen, Grumstrup, der var død og efterlod sig Døtrene Kirsten og Karen Sørensen.
 - d. Mette Rasmussen, g. m. Knud Jensen, Grumstrup; han var død, og Børnene arver: 1. Jens Knudsen, f. 1725, 2. Maren Knudsen, 3. Karen Knudsen, 4. Kirsten Knudsen.
 - e. af hendes andet Ægteskab: Rasmus Knudsen, Grumstrup, efterladende sig en Søn, Knud Rasmussen.
- C. Ane Sørensen, g. m. Jens Smed, Gmd., Aalstrup; hun var død, og Børnene arver:
- a. Niels Jensen Sund, Gmd., Matr. Nr. 5, Aalstrup, g. m. Kirsten Hansd. (Værge Mikkel Hansen; Grumstrup); han var død, og Børnene arver: 1. Kirsten Nielsen, f. 1705, g. m. Jørgen Andersen, Alrø. 2. Ane Nielsen, f. 1706, g. m. Jens Knudsen, Dyngby. (Fra Kirsten Hansdatters Ægteskab nedstammer Ladefogedslægten.)
 - b. Søren Jensen, Gmd., Alrø (kaldes Rosenmejer);

- han havde en Søn, Jens Sørensen, som senere fik Gaard i Aalstrup og forlod den i Armod.
- c. Maren Jensen, g. m. Mikkel Sørensen, Rørth; begge døde, og Børnene arver: 1. Jens Mikkelsen i Rørth, der var død og efterlod sig en Søn, Mikkel Jensen, f. 1746, 2. Søren Mikkelsen, Kysinge, 3. Ane M., g. m. Chr. Ibsen, Alrø, 4. Lisbeth M., g. m. Rasmus Rasmussen, Rørth, 5. Karen M., g. m. Gmd. Jens Fensten, Rørth,
- d. Karen Jensen, g. m. Gmd. Søren Hansen, Aalstrup.
- e. Ellen Jensen, der var død og efterlod sig en Søn, Peder Bertelsen, boede paa Alrø.
- D. Maren Sørensen, g. m. Jens Knudsen, Neder Mølle, Odder; de var døde, Børnene arvede:
- a. Søren Jensen Møller (død), hans Børn: 1. Peter Schmidt, Prokurator, Aalborg, 2. Jens Schmidt, Farver, Hobro, 3. Lisbeth Møller (ugift), 4. Ane Maria Møller, g. I m. Ole Borchard Skov, g. II m. Ulrich Chr. Wulf; hun havde 6 Børn.
- b. Jens Jensen, Møller, † i Jyderup ca. 1738; hans Enke g. m. Mads Andresen. 1. Lisbeth Jensen, 2. Søren Jensen, Skomagervend, Næstved.
- c. Maren Jensen, Enke, Neder Mølle, Odder, hun havde været gift I med Morten Nielsen, Odder, Børn: Søren Mortensen, f. 1710, og Jens Mortensen, f. 1712, II 1729 g. m. Niels Hansen fra Kysinge; ingen Børn.
- d. Elisabeth Jensdatter, g. m. Hyrekusk R. Jensen, København.
- E. Karen Sørensen, g. m. Gmd. Niels Sørensen, Aalstrup, der var døde; Børn arver Gaard Nr. 3.
- a. Søren Nielsen, Gmd., Aalstrup.
- b. Maren Nielsen, g. m. Gmd. Hans Pedersen, Tøndrup.

- c. Elisabeth Nielsen, g. m. Peder Udsen, Skablund.
- d. Anna Nielsen, g. m. Gmd. Morten Pedersen, Aalstrup.

Søren Nielsen var gift i Nr. 8, Aalstrup; fra ham nedstammer Rentier P. Thomsen, Lerdrup. Maren og Anna var gift med to Brødre fra Tendrup. Marens Ligsten, en stor Sandsten, findes endnu paa Hundslund Kirkegaard lidt nord for Kirken; hun var gift anden Gang med Hans Eriksen, Ballebo, der ogsaa er omtalt paa Ligstenen, men Stenhuggeren har ved en Fejltagelse kaldt begge Mænd Hans Eriksen, det viser sig altsaa, at der kan være Fejl i Inskriptionen paa en ca. 200 Aar gammel Ligsten.

Konens Søskende (Børn af Sognepræst Peder Simonsen, Alrø, død 1690) var:

- A. Simon Pedersen, Alrø, død, Børn arver:
 - a. Michel Alrø, Postmester i Nysted, der var død.
Børn: 1. Elle Alrø, 2. Ane Johanne Alrø.
 - b. Monsior Niels Glud, Klokker ved Frue Kirke.
- B. Maren Pedersen, g. m. Hr. Niels Simonsen, København. Barn: Hr. Peder Alrø, Præst i Skuldelev, Sjælland.
- C. Madam Ané Pedersen Bidstrup, Enke efter Magister Bidstrup, kaldet 1718 fra Alrø Præsteembede til Barrit, død 1730, boende i Ullev (Laugværgen Mons. R. Toxen, Horsens); hun var først gift med den forrige Præst paa Alrø, Espen Pedersen, død 1712, og hun var altsaa selv Datter af den næstforrige Sognepræst, Simon Pedersen, Alrø, der atter var Søn af forrige Sognepræst, Simon Pedersen, Alrø, død 1653, der atter var Søn af forrige Sognepræst, Peder Simonsen, Klakring.

Efter den gamle Møller Søren Sørensens Død overtoges Møllen af den daværende Godsforvalter paa Aakær Gods, Jakob Rind; han var 26. Marts 1732

blevet gift med Kathrine Hjersing, død 1744, Datter af Sognepræsten i Ørting, Jens Hjersing, der 2. Juni 1702 var blevet gift med Ane Dinesdatter af Aakær, død 1711.

En anden Datter af Præsten Jens Hjersing blev 22. Januar 1726 gift med den efterfølgende Præst i samme Embede, Jens Bergenhammer, saa Møllerfolkene var stadig i Slægt med Præstens i Ørting.

Jacob Rind begravedes 21. November 1752, og hans Søn, Christen Jakobsen Rind, overtog Møllen, som tidligere var ham lovet. Jakob Rind var 2. Gang gift med Edel Maria Møller fra Fillerup Neder Mølle (en Søster til Hans Møller, Skægs Mølle) og optræder 1747 ved Skifte.

Christen Rind var gift med Maren Luxdorph, en Datter af Erik Luxdorph og Hustru Helle Martinsdatter, der 1770 døde hos sin Datter i Vads Mølle.

En Broder til Konen i Vads Mølle, Jakob Eriksen Luxdorph, døde i Udlandet 1770, og der afholdtes Skifte 1773 efter ham i Vads Mølle, som antagelig havde været hans Tilholdssted her i Landet.

Slægten Luxdorph var ret udbredt i den nærmeste Omegn. Af Erik Luxdorfs Søskende nævnes:

1. Hans Luxdorph, g. m. Dorthe Gregersdatter, boede i Hoved (Hovedgaard).
2. Else L., g. m. Jens Madsen, Møballe.
3. Maren, g. m. Hans Pedersen, Røde Mølle.
4. Ane Kjerstine, g. m. Jens Nielsen, Rasborg.
5. Else Kathrine, g. m. Poul Nielsen, Jordbjerg ved Horsens.

En Tante, Else Luxdorph, g. m. Herredsfoged Mikkel Rasmussen Trige i Horsens.

En Fætter, Bolle Luxdorph, var Statens politiske Udsending til Sverrig og Medlem af danske Cancelli, saa man ser, at Møllerfolkene havde fine Slægtninge,

og Mølleren blev ogsaa kaldt Monsjør. Chr. Jakobsen Rind havde som Kurator en Mand ved Navn A. Flensborg.

Vads Mølle havde paa den Tid 3 Kværne, havde en Mølleskyld af 5 Tdr. 2 Skp. 2 Fdk. og havde en Englod med Hartkorn 1 Skp. 3 Fdk. 1 Alb., men han fik yderligere et Stykke Agerland, som en Mand, kaldet Søren Nielsen, Balle, tidligere benyttede, og fik yderligere noget Græsning i Uldrup. Afgiften var 20 Tdr. Rugmejl, 1 Mark 2 Skilling i Penge samt Skatten.

Chr. Rind døde 1794. 1801 er Maren Rind, f. Luxdorph, Enke i Vads Mølle, f. 1745, og har da ingen Børn i Møllen; hendes eneste Datter, Ane Cathrine Rind, var g. m. Peter Rasmussen Møller. Enkens Væрге var Provst Kaalund, Præstholm. Hun har da Jesper Bertelsen, 34 Aar, som Møllersvend og har tre Kvinder i Huset, hvoraf de to, Ane Jepsen, 19 Aar, og Dorthe Henningsdatter, 18 Aar, vel er Tyende. Forøvrigt synes det, at forholdsvis mange Piger er indtraadte i Ægteskabet fra Vads Mølle, men der kom jo ogsaa mange Møllegæster, og muligvis opvartede Pigerne disse, naar de inviteredes indenfor, medens Malingen af Posernes Indhold foregik.

Paa Aakær var der 1801 intet Herskab; den ejedes jo af v. d. Nath, der vel saa opholdt sig i Holsten; der anføres Jens, senere Kjær, 30 Aar, som vel er identisk med den senere Jens Kjær paa Lundhof, Søn af Herredsfoged i Hads Herreds Anders Kjær, Hede Mølle, endvidere Anders Kjær, 21 Aar, som Skriver, der vel er Broder til Jens Kjær.

Forresten anføres for Aakær Johan Conrad Hintz, 49 Aar, med Hustru Margrethe Magdalene, 46 Aar, og 4 Børn; han var vel Bestyrer eller Forpagter, medens Jens Kjær var Godsforvalter. Mejersken hed Margrethe Louis, er 47 Aar og er gift, men Manden er

i Holsten. Husholdersken Madi Løfler, 60 Aar, født Modthorst.

Vads Mølle brændte 29. April 1813, og det er da troligt, at Enkemadam Rind har frasagt sig Fæstet af Møllen. 1816 faar Joachim Diderik Bevense Vads Mølle; han synes at have været en meget gemytlig Herre og optræder hyppigt som Fadder ved Bøndernes Barne-daab; blandt andet var han Fadder ved min egen Faders Baarnedaab i Kjærsgaard 1818. Bevense var f. 1774 i Holm Mølle i Holsten. Jeg har en Formodning om, at Bevenses Fader havde Vejrmøllen ved Dybvad.

Bevense havde to Søstre, hvoraf den ældste var født i Holsten, den anden i Slesvig. De blev begge gift med Sønner af Jens Leth, tidligere Lundhof, nu Damgaard. Maria Elisabeth Bevense, f. 1810, blev g. m. Kristian Leth i Halkjær, f. 1801, og Sofia Elisabeth Bevense, f. i Oldenhöf i Slesvig 1803, g. m. Niels Jensen Leth, Damgaard, Fader til nys afdøde Sognefoged Leth, Damgaard. Bevense havde Møllen til 1845, 71 Aar gl., hvorefter flere i kortere Tid havde den, blandt andet Laursen, indtil Jørgen Pedersen, Amstrup, fik den og beholdt den i mange Aar, til ca. 1900. Den overtoges da af Jørgen P. Westergaard fra Gylling og solgtes ca. 1913 til Jens Jørgen Pedersen i Amstrup, en Søn af Jørgen Pedersen, der flyttede med Sønnen til den gamle Mølle og døde der.

Opstemning af Vandet til Brug for Vads Mølle har stedse gjort Skade for de omkringliggende Enge, der hævdede sig for lidt over Vandspejlet om Sommeren, og om Vinteren stod helt under Vand. 1797 klager v. d. Nath, Ejeren af Aakær, til Rentekamret over, at Møllens Vandstand gør ham Skade paa Engene, men da det oplyses, at han selv ejer Møllen, der er bortfæstet til Chr. Rind, mener Rentekamret ikke at kunne tage Hensyn til Klagen.

1785 ansøger Kammerherre Lüttichau om Tilladelse til at opføre en Vandmølle mod, at den mindste Kværn, der gaar ved Overfaldsvande, fremdeles skal benyttes til Grynmalning; men det kunde ikke tillades, uden at Møllen helt nedlægges, for ikke at skade andre Møllere. Vindmøllen, som Lüttichau søgte om, blev dog bygget senere, men nu er baade den og Vandmøllen nedlagte efter Overenskomst mellem Ejeren og de tilgrænsende Lødsjere, uden at det synes at have forbedret Engene. Der synes ikke at være opnaaet andet, end at en stor Virksomhed er nedlagt, og Egnen er blevet en Idyl fattigere.

Rodstenseje Gods.

Efter at Admiral Jens Rodsten, som Svigersøn af Joachim Gersdorf, havde overtaget det Jordegods, som siden dannede Rodstenseje Gods, med Ret til at danne Hovedgaard af hele Arealet, valgte han at afbryde Hovedstrup By med Hovedstrupgaard, som man har ment laa umiddelbart vest for den hvide Grav (Mergellejet), og det er meddelt mig, at man helt ned i Nutiden har opbrudt Grunden af den gamle By.

Han byggede sig 1681 en ny Gaard, som han kaldte Rodstenseje. Hovedbygningen, som staar endnu, af Bindingsværk, Eg, paa høj Kælder af Granit, thi Gaarden skulde jo gerne være præsentabel. Hovedstrupgaard havde jo i over 100 Aar været beboet af Familien Sten og senere af den for sine Krigsbedrifter navnkundige Adelsmand Oluf Brochenhus, og selv om Hovedgaard vel var forfalden ved at have tilhørt Kronen i en Aarrække, maatte Admiralen, navnkundig fra Slaget i Køge Bugt som Niels Juuls næstkommanderende og den rige Joachim Gersdorfs Svigersøn, have en præsentabel Bolig, saa meget mere, som han

kort Tid efter var i Stand til at købe Kane Gods (nu Rantzausgave).

Hans Hovedbygning, som staar endnu, maa vel efter den Tid have taget sig godt ud, og yderligere lod han sin Bopæl omgive med Grave, som Matrikelkortet endnu udviser, støttende sig til den i Haven store Dam. Gravene har rimeligvis ikke været særlig formaalstjenlige i Krigsøjemed, men snarest en Efterligning af ældre, adelige Borge, og vel ogsaa for yderligere at statuere, at her boede Godtfolk. Forøvrigt synes det, som ogsaa Avlsgaarden (Borggaarden) har været omgivet af en Grav, i alt Fald tyder Terrænet vest for Gaarden herpaa, en Foranstaltning, der ogsaa var ret almindelig for adelige Sæder, ligesom det samme var Tilfældet med Øm Kloster, der yderligere havde en tredie Grav.

Admiral Jens Rodsten blev 1668 gift med Gersdorfs' Datter Sofia Amalie; han selv var Søn af Sten Rodsten til Lerbæk og Margrethe Urne. Han ejede sit Fødehjem Lerbæk, men solgte det 1689 efter at have bygget Rodstenseje, som han siden beboede; han var vel nu for gammel som Søofficer og synes heller ikke at have haft Embede som civil, saa han har kunnet opholde sig i sit Hjem.

I Følge Tilladelse fra Kongen nedlagde han Tvenstrup Kirke mod, at han skulde bygge en Fløj (Korskirken) til Odder Kirke; her indrettede han underneden et Gravkapel for sin Familie og ovenpaa mod søndre Gavl et Epitafium, for sig og sin Hustru, af Sandsten med Ahnetavler for Forfædrene omkring, som Skik var for store Herrer.

Jens Rodsten døde 1707, 73 Aar gammel, og Hustruen, der var død Aaret før, nedsattes i Odder Kirkes Gravhvælving. Ægteparret havde 3 Døtre, af hvilke Øllegaard Rodsten, der 3. December 1694 blev viet i Odder Kirke til Oberstløjtnant Frederik Christian Rant-

zau, en Ætling af den berømte Feltherre for Christian den 3., Johan Rantzau. Rantzaus Navn er særlig blevet kendt ved de Klager, Bønderne førte over ham, og da navnlig de paa Godset boende Selvejrbønder.

1719 fik Bønderne i Odder fri Proces, ifl. Ansøgning derom, mod Oberstløjtnant Rantzau; de paastod:

1. at han tvang dem til at gøre Hoveri lige saa meget som Fæstebønderne, skønt de som Selvejere, i Følge danske Lov 3. Bog 12. Capitel 4. Artikel ikke maa besværes af Herlighedsejeren med utilbørligt Arbejde, og kun $\frac{1}{4}$ af en Fæstebondes:

(Rantzaus sagde, at det var en Bevilling, hans Formand havde faaet.)

2. han tvang dem til Rejser paa 14 Mil hen og hjem i den travleste Tid.

(Rantzau sagde 6 Mil og ikke i den travleste Tid.)

3. han havde solgt en Karl til Soldat for et andet Gods og faaet 100 Sletdaler for ham.

(Rantzau sagde, han ikke havde faaet Penge, men stillet en Mand til Soldat for et andet Gods og havde faaet en Mand igen i Bytte, der kunde fæste Gaard; han tog oven i Købet den nævnte Soldat hos en Mand, der havde 4 Sønner.)

Andet Sted anføres, at det var Jens Niensens Søn, han havde solgt for 100 Rdl. til Assessor Thygesens Gods.

Man ser saaledes, at Kong Christian d. 2.s Lov, der forbyder „den onde og ukristelige Vane“ at sælge Bønderkarle, ikke var blevet tilstrækkelig rodfæstet endnu, men da Kongerne egentlig ogsaa selv solgte Bønderkarlene, idet de lejede hele Troppekorps ud til fremmede Magter i Krigsøjemed for Fortjenestens Skyld, saa er det noget undskyldeligt, at saadan en Krigskarl som Oberst Rantzau, Godsejer til Rodstenseje,

kunde snuble og gaa hen og sælge Jens Niensens Søn til Soldat, tilmed da han fik 100 Rdl. kontant, som han vist trængte haardt til.

I Nutiden synes man vel ligesom Kong Christian d. 2., at det er en haard Behandling at sælge en Karl, men jeg formoder dog, at den Karl, som blev Bonde paa et andet Gods, godvilligt gaar over eller maaske endog har ansøgt derom, netop for at blive Gaardmand; man kunde jo tænke sig, at han skulde giftes med en Enke paa et andet Gods, og at Godsherren giver Afkald paa ham mod at faa en anden Mand. Men den ulykkelige Karl, der derved maatte spille Soldat i 4, 8 eller 12 Aar, var rigtignok daarligt tjent dermed.

Den før omtalte Proces mellem Selvejrbønderne og Godsejeren paa Rodstenseje gik imidlertid sin Gang Aar efter Aar. Bønderne repræsenteredes af Gmd. Mikkel Ovesen i Morsholt og Jens Nielsen i Tvenstrup; sidstnævnte er rimeligvis identisk med den Mand, der havde 4 Sønner og magelig kunde undvære en til Soldat for et andet Gods. Oberstløjtnant Rantzaus døde under Processen, og Enken Øllegaard Rodsten fortsatte den. Den endelige Dom faldt ved Højesteret 5. December 1731, altsaa efter 12 Aars Forløb, med det Resultat, at Højesteret ikke anerkendte Bønderne Selvejrerret (se nærmere Historisk Aarbog for Aarhus Stift 1927).

Det synes jo Nutiden meget paafaldende, at den enevældige Konge ikke respekterede Bøndernes tinglæste Skøder paa deres Gaarde, men uden videre solgte Gaard og Bonde. I Præmissen til Højesteretsdommen udtaltes af flere Højesteretsdommere „at det var beklageligt“. Datiden maa imidlertid have set paa Forholdet med andre Brillen end Nutiden, thi Forholdet var ikke enestaaende.

En lignende Dom fældede Højesteret 1. September 1673 til Fordel for Vicelaugmand Christoffer Schøler,

der fik Ret til at tage „Arbejdspenge og Fodernød“ (Køer) af nogle Gaarde i Opdalen i Norge, der var Selvejendom, fordi det stod i Kongens Skøde af 1664 (personalh. Tidsskrift 1890). Ja, selv Kong Frederik den Anden, der jo ikke var Enevoldsherre, solgte 1560 til Folmer Rosenkrantz en jordeggen Gaard i Wæhr (han skriver Kronen tilhørende), nu Wæhrholm, men Bonden Mads Clementsen kæmper drabeligt for sin Selvejerret; han vil give sædvanlig Afgift og Gerning (Hoveri), som han hidtil har ydet til Aakæns Slot, dog hans Frelse ubeskaaret, som hans Forældre havde haft før ham. Rettertingsdom faldt 9. December 1560, der mærkværdig nok ikke siger noget om Selvejerretten, som der strides om, men „tillader Rosenkrantz videre Forfølgning efter vor og Kronens Ret“.

Rosenkrantz var forøvrigt Kong Frederik d. 2.s personlig gode Ven, saa man skulde synes, det var ubilligt af Kongen at overdrage ham omstridt Gods. Man faar Indtrykket af, at der har været daarlig Rede paa, hvem Jorden tilhørte, og samtidig oprulles Billeder af Selvejerbøndernes rasende Forsvar for den dem tilkommende Ret til Jorden, i Følge deres skriftlige Adkomst, en Ret, der ikke i Øjeblikket var overmaade meget værd; men Bøndernes synes gennem Taagen — trods fortvivlet Overmagt — at kunne skimte ny Tider og bedre Forhold i Fremtiden, hvilket gav dem Kraft til at stride for Fædrenejorden og derved bevare helt op til Nutiden en Del Gaarde, beboede af Selvejere. Selvejergaarden i Wæhr kom senere atter til Kronen, saa det maa jo formodes, at den djærve Selvejer Mads Clementsen bevarede sin Selvejerret; naar han atter stod direkte over for sin Konge, saa var Sagen jo maaske nemmere at ordne.

1754 døde Oberst Sehested, men hans Enke, der da sad med en stor Flok Børn i smaa Kaar, styrede God-

set under vanskelige Forhold i 36 Aar, bekendt som den gode Frue helt ned i Nutiden, indtil sin Død 1790. Hendes Datter Mette Sofia Sehested, f. 1738, var dog allerede 1780 blevet gift med Oberstløjtnant P. Weinigel, der fik Rodstenseje efter den gamle Frues Død; men da han døde allerede 1797 uden Børn, maatte atter en Kvinde overtage Godsets Styrelse i 20 Aar til 1817.

Under hende udskiftedes Byerne under Rodstenseje Gods — Godsforvalter Schou mødte for sin Frue — og bagefter solgtes de fleste Gaarde til Brugerne for en overkommelig Pris.

Fru Weinigel synes ogsaa, som sin Moder, at have været en Kvinde, der følte for de smaa i Samfundet, og ret betegnende er det, at der i Skøderne til Gaardmændene i Odder indførtes den Servitut, som gælder endnu, men ikke mere har Betydning, at „ingen Del af Gaardens Jorder maa benyttes til at komplettere en Hovedgaards Areal“; hun har rimeligvis villet skærme Bøndergaardene mod at blive opkøbte af Godsejere; hun vilde bevare en Bondestand.

Rigdommen paa Rodstenseje Hovedgaard var det imidlertid gaaet ned ad Bakke med, og Familieforholdene var ikke tiltalende. Nu puttede man mange Familiemedlemmer ned i Gravkapellet under Odder Kirke, som ikke var saa berømmelige som de første, maaske endog under Lavmaal.

Endelig 1818 fik Rodstenseje en ny Herre i Chr. Magnus v. Voss, gift med en Broderdatter af sidste Frue, om hvilke Digteren Sten Blicher digtede saa smukt, og som synes at have haft hans fulde Sympati; men Familieforholdene paa Gaarden var yderst slette og v. Voss en livlig Herre.

Efter begges Død købte O. V. Hageman fra Holsten i 1834 Gaarden, hvorfra nu alt Bondegods var bort-

solgt, og han besad Ejendommen i det bevægede Aar 1848 ved Krigens Udbrud og mistænktes som Holstener for at nære Sympati for Oprørerne. Han var Medlem af Odder Sogneforstanderskab paa dette Tidspunkt, men udeblev fra Møderne, hvor man vel ogsaa drøftede Krigen, for ikke at ophidse Folkestemningen paa Egnen yderligere mod sig.

Betegnende er det for Situationen, at han sendte Sogneforstanderne et Brev, som hidtil er bevaret i Arkivet, og hvori han redegør for sine Følelser som god dansk Mand og forklarer, hvorfor han, som foran anført, ikke giver Møde „for ikke at vække Uvilje“, men anmoder Raadet om at disponere over ham, som det finder for godt og særdeles i en underordnet Stilling. En Søn af ham er Gehejmekonferentsraad G. A. Hageman, f. 1842.

I 1852—69 ejedes Rodstenseje af Dahl Moesgaard og Møller, og 1869—1915 af Hofjægmester v. Holstein-Rathlouw, der det meste af Tiden havde Gaarden bortforpagtet til Jensen, en Søn af en tidligere Skovrider paa Rathlousdal. Denne Forpagter Jensen var vidt berømt for sit ypperlige Agerbrug og Kvægavl; en stor Del af Egnens Bønder har lært Landbrug hos ham, og skønt han var sengeliggende i flere Aar, vidste han udmærket Besked om Gaardens Drift, Køernes Afstamning m. v.

Jensens Agerbrug var saa fortrinligt ledet, at Gaarden ansaas for at være enestaaende i Godhed, hvad formodentlig ikke er Tilfældet; navnlig Engene gav et fortrinligt Udbytte af godt Græs, og det vides endnu, at det gyste i Kroppen paa mangan ung Landvæsenselev — alle var Elever — naar Ladefoged Peter Nielsen gav de første Hug i Græsset paa Engen, man vidste jo, at Ladefogden var skrap med Leen, og der var langt til Aften, saa det kunde blive en haard Tur.

Forpagter Jensen havde en Søster, som var gift med Højskolelærer Andersen, Saxild, berømt Regnebogsforfatter, Fysiker, Kemiker, forbedrede Trækket i Kakkellovne, jovial gemytlig Mand. En Søn af ham er Kantor Andersen, Odder. Jensen havde 3 Sønner, hvoraf Magnus er ansat ved Carlsberg-Bryggerierne. Ca. 1890 døde Jensen, og Rodstenseje var derefter i flere Aar bortforpagtet til Helms, købtes senere af Høyer, der nu atter har solgt til Schmiegelow.

Oberst Malte Sehested, der fik Rodstenseje med sin Hustru 1736, døde allerede 1754, 66 Aar gammel. Det var ham, som i 1743 udsteder Fæstebrev til Rasmus Jensen, Ondrup, efter at hans Fader, Jens Sørensen Højsgaard, havde overladt Godsejeren sin Selvejgaard som Ejendom „efter inderliggjort Begæring“ til velbaarne Herskabet og samtidig kalder sin Gaard en „Trælgaard“ (nu tilhørende Kirkegaard).

At en saadan Overdragelse ikke var helt ualmindelig, ses af, at hans Enke, Sofia Amalié Rantzau, „den gode Frue“, fik en Gaard i Randlev 1773, som Søren Rasmussen udsteder et lignende Dokument paa.

Skønt meget tyder paa, at Oberst Sehested var et Ordensmenneske, er der dog ingen Fæstebreve indført i Protokollen i Aarene 1744—52.

1736 overdrager han Suderhuset (Skomagerhuset) til Simon Rasmussen, Stedsøn af Jacob Huul.

1742 nedlægges den gamle Herregaard „Schousgaard“ i Randlev helt, efter at den sidst var ejet af en velsitueret Enke, der da afgik ved Døden, og Schousgaards Jorder deltes mellem Rasmus Nielsen, født i Morsholt, der samtidig fik Jørgen Solgaards Gaard, og Simon Huul (ifæstehavende Sted Hullet kaldet). De to Mænd i Hullet og i Solgaard maa nedbryde Udhusene til „Schousgaard“, som antagelig var forfaldne; men Stuehuset, der først nedbrødes ca. Aar 1900, og

var af ualmindelig svære Dimensioner af Egetræ, blev bortfæstet til Jens Jørgensen, der fik 7 Fag i vestre Ende for 1 Rdl. 4 Mk. 10 Sk., og den østre Ende til Niels Rasmussen, der skal give 2 Rdl. De skal begge have Opsyn med Skoven paa Schousgaard.

De to Gaardmænd faar foruden Agermarken en Frugthave foruden den Have, de to Husmænd faar Jorderne ~~er~~ beliggende paa „Cidselsig“ og „Ebbelballe“; de maa faa alle Eske, Bebbeske og Piil, som er i Toften. — Toften ryddes antagelig.

Den Dame, der sidst boede i den gamle Herregaard „Schousgaard“ i Randlev, hed Madam Ane Cathrine Sørensdatte og døde 1740.

Skifte holdes af Ridefogden Otto Hansen Bang med tiltagne Vurderingsmænd Jørgen Jensen Solgaard og Simon Rasmussen Huul, antagelig de to Mænd, som fik Agerbruget og Udhusene.

Hvor Aadslet er, samles Gribbene.

Den afdøde Madamme havde ingen Børn, hvorfor hendes to Søskende arver, nemlig:

1. Chr. Svendstrup, forhen Sognepræst til Nølling og Sinding.
2. Elisabeth Svendstrup, Enke efter forrige Foged paa Engelsholm, Laurs Andersen Gjødvad.

Begge Søskende er imidlertid døde, og Børnene arver:

1. a. Søren Svendstrup, forhen Præst i Vandts, der var død og har efterladt sig Børnene: Chr. Svendstrup, f. 1727, Christine Svendstrup, f. 1718 er i København, Ædel Svendstrup, f. 1722, Maria Christine, f. 1723, er hos N. Lassen i Vadium, Ane Cathrine, f. 1723, Abelone, f. 1732.
- b. Anker Svendstrup, forhen Sogepæst i Hygum.
- c. Claus Svendstrup, Gundts Mølle.
- d. Birgitte Svendstrup, g. m. Hr. Manasse Tuxen i Sønder Feldum.

- e. Hedevig Svendstrup, g. m. Hans Mortensen, Fillerup Neder Mølle.
2. a. Anders Laursen, Gjødvad, Købmand, Aalborg.
 b. Sofia Catti, g. m. Sergent Ulrich Østmand ved Kaptajn Schaks Regimente.
 c. Ane Gjødvad, g. m. Julius Hillerfeldt, Bjerager Hougaard.
 d. Mette, f. 1704, er hos sin Svoget Købmanden.

Den afdøde velhavende Kone i Schousgaard har altsaa haft en ret fin Slægt, og da nogle boede saa nær som Fillerup Mølle og Bjerager Hougaard, har de gamle Egebjelker i Stuehuset, der kunde holde 200 Aar til, antagelig været Vidne til mange hyggelige Sammenkomster.

Oberst Malte Sehested var forresten den første Kroemand i Odder, idet han søgte kgl. Bevilling som saadan, og fik den 1752 mod en Afgift af 8 Rdl. Kroen er det nuværende Hotel Phønix. Kroen forpagtedes ud til Jens Sørensen Bjerager; han døde 1769 og efterlod sig følgende Børn: Søren Jensen Bjerager, Skovrider, Rasmus Jensen Bjerager, paa Stedet, Johan Jensen Bjerager, Fillerup Neder Mølle, Jørgen Jensen Bjerager, Otto Jensen Bjerager, Malte Jensen Bjerager, f. 1746, Frederik Jensen Bjerager, f. 1748.

Sønneren Jørgen Jensen Bjerager faar Kroen, og hans gamle Moder, Maren Rasmussen, faar frit Hus i 15 Fag syd for Vejen — altsaa den nuværende Haandværkerforenings Ejendom. Jørgen Jensen Bjerager var gift med Ane Pedersen, Saxild (nu Matr. Nr. 20). Han beholdt ikke Kroen længe, idet den allerede 1771 overdrages til Sr. Hans Kragh fra Horsens, g. m. Ane Margrethe Bærentsen, der rimeligvis var en Søster til Forvalter Kjærs Hustru, Lundhoff, senere gift med den ældste Terndrup, Peterminde, da Kjær er Langværge for Enken efter Mandens Død 1808.

Sr. Hans Kragh faar tillige Ole Svenskes Boelsjord, der netop var ledig, og som antagelig er den Jord, der senere benævnes Krotoften, beliggende paa vestre Side at Snærildvej op til Borrebjerg, et Areal, som senere erhvervedes af Sandagers Mølle, men paa den Tid var adskilt fra Møllens Jorder ved en Vej til Snærild fra vestre Ende af Stuehuset. Den nuværende Snærildvej er først anlagt ca. 1850, da Forbindelsesvejen til nuværende Nørregade kom med en Bro over Aaen; før den Tid kørte man i Vandet baade her og ved Neder Mølle.

Eventuelle Børn efter Kromanden Sr. Hans Kragh kunde, efter hvad der anføres i Overdragelsesdokumentet, fritages for Stavnsbaandet for 30 Rdl. Stykket. Da Stavnsbaandet faa Aar efter ophævedes, slap Kromanden nemt om ved denne Historie, da han senere havde 2 Sønner og 2 Døtre, den ældste af Sønnerne, født 1781, altsaa i Stavnsbaandets Tid.

1772 faar Christen Pedersen Huset, det gamle „Schousgaard“. Han er Svigersøn af den forrige og hører, som man siger, altsaa Huset til, men nu er der beklageligt nok ingen Jord dertil, den har man jo for snart 30 Aar siden overdraget Solgaard og Hulgaard, ellers kunde han jo have faaet noget Jord, som Enken Sofia Amalie Rantzau nok vilde unde Christen Pedersen, men Fruen er nu saa gammel, at hun tydelig husker, hvor Jorden blev af. Noget maa der gøres, og Christen Pedersen faar derfor Lov til aarligt at skære 6 Læs Tørv i Rasmus Solgaards Tørvemose.

„Den gode Frue“ administrerer sit store Gods, og 1779 overdrager hun et Hus i Randlev til Søren Jensen, der vil ægte Enken efter den forrige Besidder. Han hører uheldigvis til Aakær Gods, men Fruen har ærlig og redelig overdraget Aakær (Lüttichau) en anden Karl som Erstatning, saa den Anklage mod hen-

des Fader, Oberst Rantzau, i 1719, at han handlede med Bønderkarle, fik ikke mere Vægt, end at Datteren netop 60 Aar senere kunde gøre det samme. Forhaabentlig har „den gode Frue“ haft Parternes Samtykke, i alt Fald har hun da haft Sørensen Jensens Samtykke, der netop vilde ægte Enken.

Den gamle Frue, der i over 30 Aar selv forvaltede Rodstenseje Gods, var naturligvis blevet alsidig som Administrator. Hun ved 1780, da selv 76 Aar, at Gaardmand Niels Jørgensen i Randlev har en Søn, Jens Nielsen, som er pukkelrygget; han er for lille, — duer ikke til Soldat; han kan faa Faderens Gaard.

Hendes Ladefoged i mange Aar, Peder Sørensen, der var kommet med Fripas fra Mejlgaard, faar 1773 Lov til at ægte Chr. Jensens Enke i Tvenstrup. Boelsmand Morten Hansen i Odder, nu Matr. Nr. 32 (N. Nielsens Gaard), havde ikke saa meget Hartkorn, som de andre Gaarde og havde heller ikke saa meget Jord; han skulde selvfølgelig som andre Bønder yde Hoveri, men da hans Hartkorn ikke var tilsvarende de andre Gaardmænds, kunde han vanskelig anbringes i Hoverifortegnelsen, uden at der skete Uret; han blev derfor fri mod at yde Befordring hver Søndag for Gaardens Folk til Kirke, samt befordre Klæderne naar der vaskedes til og fra Aaen, hvor de skulde skylles.

Nutiden vil sikkert undres over, at Vasken paa Rodstenseje skulde føres til Aaen for at skylles, men jeg husker tydeligt fra min Barndom, at Vasketøjet skulde skylles i Aaen, og samtidig bankes med en „Tærskel“ paa en stor i dette Øjemed anbragt Sten. Nu laa Rodstenseje tilfældigvis saa forbandet afsides for Aaen, det var vist ikke andet at gøre, end lade Boelsmand Morten Hansen transportere det. 1781 faar Christen Sørensen det Hus i „Meller-Randlev“, hvori der hidtil har været Skole, da der er bygget en ny Skole i Byen.

Oberst Sehested saa vel som gammel Militær lidt mildt til Standen, derfor fik forrige Korporal Mads Nielsen ved General Numsens Regimente Niels Holms Hus i Tvenstrup. Han skal anvendes som Skovfoged.

1753 faar Jørgen Nielsen Mikkel Kællegaards Gaard i Morsholt, men formanet af Obersten til at holde Fred med Naboerne og føre et ædrueligt, uforargerligt og upaaklageligt Liv. Jørgen har jo nok haft en Fortid, som har mishaget Obersten. Lignende Advarsler var sket før, men dog undtagelsesvis.

1719 faar Jens Sørensen en Gaard i Tvenstrup; han og hans Hustru faar Tilhold om at elske og ære deres gamle Fader, Jens Nielsen, Væver.

I Godsejer v. Voss' Tid har der vist været et livligt Røre paa Rodstenseje; man har jo selve Sten Blichers Ord for det, og det synes, som der har været megen af Slægtens Ungdom paa Gaarden. Forvalteren Hans Christensen Møller, født paa Skægs Mølle, blev gift med en Frøken v. Voss. 1799 bliver Præsten i Odder, Chr. Fr. Tæmmer Gottschalck, gift som Enkemand med Adamine Vilhelmine Voss, Datter af Kammerherre, Oberst Joh. Gustav v. Voss og Frederikke Sofia v. Pentz. En Datterdatter af Pastor Gottschalcks første Ægteskab, med Ane Palene Hoff, lever endnu her i Odder og var nær blevet Stamhusbesidder i Norge.

Ogsaa i den forrige Ejers Tid var der megen Ungdom paa Gaarden, selv om Oberstløjtnant Wernigel ingen Børn selv havde. Hans Søster, Christiane Sofie Wernigel, var gift med Byfoged Behr i Grenaa, og dette Ægtepar havde en Søn, Otto Christoffer Behr, som blev Præst i Odder 1797 og gift med Ane Palene Hoff; da han døde, arvede Gottschalck Enken og Embedet. Rodstenseje ejede jo Odder Kirke, og vilde Gottschalck have Embedet, maatte han, som Skik og Brug var, tage „Enken paa Kaldet“.

I Admiral Jens Rodstens Tid var der Stutteri af Heste paa Gaarden, som ses af, at han faar 2 Karle fritaget for Folkeskat af den Grund, at de passede Stutteriet, som Kongen ansaa for ædel Sport og til Rigets Tarv. Senere hen har jeg ikke mærket til Stutteri paa Gaarden, men det erindres dog endnu, at v. Voss var udmærket kørende med 4 Heste for og en Kusk paa Bukken, der viste, at han kunde køre Firespand, efter Sigende uden at have Hovedtøj paa Hestene.

Karakterisk for Rodstenseje arves den i Kvindeliniien:
1550: Else Sten, g. m. Oluf Brockenhus, derefter Krongods i ca. 100 Aar.

1664: Sofia Amalia Gersdorf, g. m. Jens Rodsten.

1719: Øllegaard Rodsten, g. m. Oberstl. Rantzau.

1736: Sofia Amalie Rantzau, g. m. Malte Sehested.

1797: Mette Sofie Sehested, g. m. Oberst Wernigel.

1818: Sofia Amalie Rantzau Sehested (en Broderdatter af forrige Ejerinde), g. m. v. Voss, Kammerjuncker og Kaptajn, hvilket Ægtepar kun havde en Søn, der døde 30 Aar gl., hvorpaa nye Slægter bosatte sig paa Rodstenseje, hvor der endnu findes Billeder af de gamle adelige Personer.

Ret paafaldende for Nutiden synes det ogsaa, at Mændene, der blev indgiftede paa Gaarden, var militære Personer, men det var vistnok alle Standspersoner i Danmark, hvor selv civile Embedsmænd, som Amtmand, som oftest var Generaler.

Endelig anføres om Rodstenseje, jvf. „Danske Herregaarde“, at Admiral Jens Rodsten førte Proces mod de Bønder, der skulde vedligeholde „Hovedstrup Bro“ — ved det nuværende Brohus — man faar derved at vide, at der paa den Tid var Bro, og at Morsholt og Ondrup Bønder maatte drage den Vej til deres Hoveri med Vogn, hvilket forlængede Vejen betydeligt. Den nuværende Bro over Aaen fra Gaarden til Landevejen

er kommet senere, efter at Landevejen er anlagt ca. 1850. Oberst Malte Sehested anføres at have haft 58 Bønder og 81 Husmænd, hvoraf alene Odder By antages at have haft Halvdelen. Marken indhegnedes af ham med dobbelte Jorddiger af de hoverigørende Bønder.

Efter Oberst Sehesteds Død indførte hans Enke, „den gode Frue“, i Aaret 1760 Malkekvæg paa Gaarden i Stedet for Studedefning og fordybde Rævsaaen; der opgives da at være 315 Tdr. Ager til Gaarden, idet der da var to Skove paa Ejendommen, store og lille Stausballe, der senere ryddedes. I Oberst Sehesteds Tid, 1746—47, døde paa Rodstenseje 150 Stk. Kvæg, og paa det forholdsvis lille Gods 350 Stk., og Kvægsygen kom igen 1710 i Enkens Regeringstid, endnu mere ondartet med døde Kreaturer, henholdsvis 177 Stk. og 500 Stk., men trods det sad Fruen i gode Kaar, hvilket tyder paa en økonomisk Styrelse.

Oberst Wernigel var ligeledes en dygtig Landmand og havde blandt andet en hel Mark med Hvede, hvilket var enestaaende for Jyllands Vedkommende.

Godsejer Høyer havde for nogle Aar siden en hel Mark med Tobak, men han har ikke siden dyrket denne Plante, saa Udbyttet har nok ikke været tilfredsstillende.

Rathlousdals Gods.

Saaledes kaldes det jo sædvanlig nu, men oprindelig var det Gersdorflund og Rathlousdals Godser, idet Gersdorflund var Hovedsæde for Godsejeren og hans Bopæl. Gersdorflund, der ligger i Gosmer Sogn, har derfor ved sin Ejer været mere knyttet til Kirken i Gosmer, som af Godsejeren udstyredes med Kirkeur, Hospital for trængende, Kapel til Ejerens Slægt, naar de afgik ved Døden.

Odder Kirke tilhørte derimod Rodstenseje Gods, og

denne Kendsgerning var mulig medvirkende til, at de første Godsejere paa de to Godser foretrak Bopæl paa Gersdorfslund og søgte den Kirke, som de selv ejede. Hovedbygningen paa Gersdorfslund har muligt ogsaa været betydeligere end den paa Rathlousdal. Som man ved, var sidstnævnte en lav Bindingsværk-Bygning, der blev nedrevet senere.

I alle Beskrivelser over Landet staar der at læse, at der, hvor nu Rathlousdal ligger, var en Landsby Løverstrup, og deri en jordegn Gaard Løverstrupgaard, som i sin Tid ejedes af Knud Mogensen, Løvenbalk 1570. Det er imidlertid kun tildels rigtig.

Skægs Mølle hed tidligere Løverstrup Mølle, og jeg gaar ud fra som givet, at den ikke er flyttet, da det jo ikke er let at flytte en Vandmølle med Mølledam.

I Anledning af et Overfald paa en Person oplyses det i den gamle Justitsprotokol ved Vidner følgende:

Mølleren i Løverstrup Mølle stod i sin Mølledør og talte med sin Nabo, Bonden i Løverstrup, medens de begge saa, at der paa Vejen fra Odder vest fra kom 3 Personer ridende — paa 2 Heste — som ved deres Handlinger vakte Opmærksomhed, hvorfor de med Øjnene fulgte nævnte Selskab, og udtaler da de 2 Løverstrup Mænd, at de 3 Personer passerede Løverstrup By og red videre vest paa forbi „Kjærgaard“, men straks derefter overfaldt de 2 Personer den 3. med Sabelhug.

Naar man har Kendskab til Terrænet, kan man sikkert gaa ud fra, at den Vej, som de 3 Personer red paa for ca. 300 Aar siden, er den samme, som endnu fører fra Odder til Rathlousdal. Hvis den nemlig laa nordligere, vilde den komme ud i sumpet Terræn, og laa den ret meget sydligere, vilde den komme paa stærkt bakket Terræn.

Naar Mændene vidner, at Optoget passerer Løver-

strup By og red videre vest paa forbi „Kjærgaard“, hvor Overfaldet skete straks derefter, ved man, hvor „Kjærgaard“ laa, idet de 2 Vidner, hvor de stod, kun kunde se ca. 100 m vest paa forbi det Sted, hvor nu Rathlousdal Smedie ligger, da Skov og Bakker ellers vilde skjule Optoget for Vidnernes Blikke.

„Kjærgaard“ laa altsaa, hvor nu Hovedgaarden Rathlousdal nu ligger. Mulig er „Kjærgaard“ identisk med Løverstrupgaard, men det er ikke meget sandsynligt.

Mellem Rathlousdal og Fillerup ligger nuværende „Kjærs Bro“, tidligere „Kjærgaardsbro“. Arealet længere mod Vest, syd for Vejen, der nu er beplantet med Skov, var Eng i min Barndom, tildels Agermark. Det omtales i gamle Dokumenter, blandt andet i en Proces mellem Rathlousdal og Oldrup Bymænd, som Kjærgaards Eng, i hvilken Bymændene nægtede at slaa Græsset; de anerkendte Hoveripligten, dog begrænset, og hertil hørte ikke Høslæt i Kjærgaards Eng og Flytning af Studefolden, men derimod Rensning af Fillerup Mølledam.

De ældste Beretninger viser altsaa Hovedgaarden Rathlousdal som Bondegaard, endog Selvejrbondejord, og Bønder skreves der ikke meget om paa den Tid, saa Historiens Slør løftes egentlig først, da Godserne overgaar fra Statens Eje til Rigsdrost Joachim Gersdorf, der døde forinden Overtagelsen 1661, hvorefter Svigersønnen, Gregorius Rathlou, overtager den Del af Godset og byggede de 2 Hovedgaarde, Gersdorfslund og Rathlousdal. Man ved dog, at Kong Frederik den 2. 1578 boede der fra 21.—24. Oktober som Knud Mogensen Løvenbalks Gæst, og som Tak herfor gav ham 2 Agre i hans Mark, 1 Gaard i Fillerup og Løverstrup Mølle (ifl. Haugsteds Notaer om Gaarden).

Rathlousdal blev opbygget 1674 af Gregorius Rathlou som Bindingsværk, antagelig med ringe Pragt, idet

han formodentlig stedse boede paa Gersdorfslund. Hans Hustru var Margrethe Gersdorf, og det er ret betegnende, at han kalder sine 2 Hovedgaarde op efter sig og sin Hustru, og den største, ca. 84 Tdr. Hartkorn, opkaldes efter hans Hustrus Navn, medens hans anden Hovedgaard med hans Navn er meget mindre, omtrent 40 Tdr. Hartkorn. — God Ægtemand!

Ægteparret havde 2 Sønner, den ældste, Carl Frederik, ved man næsten intet om, men Christian Rathlou, født 1677, overtog begge Godserne. Han var tillige i Statens Tjeneste som Jægermester for Nørrejylland og havde Tilsyn baade med Træet og Vildtet i de kongelige Jagtdistrikter. I 1708 blev han gift med Dothea Sofia Joachimsdatter Schak, f. 1682, † 1771, der var Hoffrøken.

Chr. Rathlous Fader, Gregorius Rathlou, døde 1681, da Christian kun var 4 Aar gammel og kun 3 Aar efter, at Gersdorfslund var bygget, og det synes saaledes, at Godserne, ligesom Aakær og Rodstenseje Godser, i mange Aar er styret af en Kvindes Haand paa tilfredsstillende Maade, sagtens til hendes Død 1698.

Chr. Rathlou tog fortrinsvis Bopæl paa Rathlousdal, hvilket kan ses af de talrige Kvitteringer for Landgilde fra 1722, dateret Rathlousdal, dog enkelte fra Gersdorfslund, Aar efter Aar, saa han synes at have været sin egen Godsforvalter til sin Død 1752, fra hvilket Tidspunkt Hustruen kvitterer egenhændig til 1763; da overlader den 80-aarige Dame Pengekassen og Kvitteringer til Godsforvalter Møller, Skægs Mølle, og 1771 afsluttes ved hendes Død en ny 19-aarig Periode af en Kvindes Styrelse af Godserne.

1727 er Chr. Rathlou meget syg og venter sin Død. Han lader den 3. Maj tilføre Fæsteprotokollen, at de Halling Mænd i Fremtiden ikke skal gøre mere Hoveri, end de nu gør, altsaa antagelig en Lindring i Hoveri-

byrden, og som han skriver „ydes for Godsets Conservation“; han tilstiller Halling-Bønder et ligelydende Dokument, som de kan have „ved min dødelige Udgang i Morgen“.

1742 har han Fortrædeligheder med Bønderne i Fensten, som ikke vil nøjes med den halve Gaard i Gosmer, de hidtil har haft; af hvilken Grund ses ikke.

Rathlou skriver i Protokollen:

„Paa vrang Forudsætninger følger vrang Domme“ og tilføjer senere: „Saa faar Tingen at blive paa den samme Maade som hidtil. Nu staar alt til dem at gøre hvad de lyster“. Rathlou venter sandsynligvis den 18. Juni 1742 et Angreb paa den halve Gaard i Gosmer paa en eller anden Maade.

1751 tilstaar Rathlou Røgter Jens Olufsen, der tro har tjent her paa Gaarden og paa Gersdorflund i mange Aar, fri Bolig i sit Hus i Fillerup, samt Maanedskorn, naar han ej længere kan tjene. Efter hans Død skal en af Døtrene have Huset uden Stedsmaal.

1748 er Chr. Rathlou atter syg og udsteder bindende Løfte til Beboerne i Gosmer, at de ogsaa fremtidig maa svare deres Kongetiende med en Sum af 59 Rdl. 2 Mk. 14 Sk. i Stedet for at tage Afgiften i Kværnen. Han siger, at det er fordelagtigt for Bønderne, „men Husbonden skal se paa Bøndernes Conservation, selv om han selv skal lide et Tab“.

1745: Hmd. Jørgen Jensen, Oldrup, nu død, var indkommet her paa Godset — altsaa ikke stavnsbundet her — han indførte tillige 3 Drengbørn. Guds-ejeren lover, at de ikke skal blive udskrevet som Soldater, saalænge de opfører sig vel, og tilføjer Protokollen, at det skal holdes af hans Arvinger.

1753: Simon Rasmussen, Vogter i Saxild, maa faa Maren Foghs Hus i Halling, — han skal tilhøre God-

set og lade sig indfinde og tage Tjeneste der. Samme Aar kom Peder Madsens 3 Sønner til Oldrup uden at være tildelt nogen Proprietær; de skal fritages for Soldat.

1754: Jens Christensen, Bræstrup, faar Mads Knudsen Vævers Hus i Fillerup. Han maa rejse med Kone og Børn, naar han vil, trods Stavnsbaandet.

1754 faar Chr. Rathlou af Mons. Chr. Scionning V. David Davidsen en Bondekarl, Christoffer Hansen, som sidst har opholdt sig i Randlev, til Bonde i en Gaard, selvfølgelig maa Rathlou ved Lejlighed gøre Gengæld og yde dem en Bondekarl fra Godset, passende til at blive indrullet som Soldat for dem 14. Oktober 1754. Den omtalte Godsbesidder David Davidsen er rimeligvis identisk med den David Davidsen, der ejede Rude By, og som paa en overordentlig smuk Maade søgte at sikre Rude Bys Bønders Velfærd i al Fremtid ved at lade Gaardenes Besiddere knytte til ældste og nærmeste Arving, og for en meget beskedent aarlig Afgift.

Den omhandlede Karl Christoffer Hansen, opholdende sig i Randlev, er rimeligvis blevet gift med en Enke i en af Rathlous Gaarde og selv anmodet om at skifte Herskab for at naa sine Ønskers Maal.

Chr. Rathlou saavel som hans Frue synes at have administreret Godserne fortrinligt og dog samtidig varetaget de undergivne Bønders Tarv. Parret havde kun en Datter, Sofia Hedevig Rathlou (3 var døde som smaa), f. 1711, der blev gift med Gehejmraad Henning v. Qvalen, senere Overpræsident i Altona, men hun døde barnløs 1747, 36 Aar gammel, og de jordske Levninger henførtes til Familiebegravelsen i Gosmer Kirke, hvor hendes Bedsteforældre var hensatte, og hvor senere hendes Forældre kom til Hvile i de to store Marmorkister.

Efter den eneste Datters Død 1747 sad det nu barn-

løse Ægtepar, han 70 Aar, hun 65 Aar, paa Rathlousdal; de blev enige om at oprette et Stamhus af de 2 Godser og fik kgl. Bevilling dertil — Erektionsbrev den 7. August 1749. Stamhuset skulde efter deres Død tilhøre Gehejmeraadinde Rathlous unge 21-aarige Brodersøn Joachim Otto Schack og hans Arvinger.

Efter Gehejmeraadens Død 1752 styrede Enkefruen, som tidligere omtalt, Godserne, og da Staten 1767 bortsolgte Skanderborg Ryttergods, købte den da 80-aarige Dame Rindelevgaard, som nu blev kaldt Sofienlund efter Fruen, og endvidere Byerne Fruering, Virring og Svinsager, som lagdes ind under Stamhuset, men dog med visse Særbestemmelser som Grundlag, og endog købte hun til Nedbrydning Dele af Skanderborg Slot, hvis Sten tildels anvendtes til den Hovedbygning paa Rathlousdal, som staar endnu, og først 1771 lukkede den da næsten 90-aarige Dame sine Øjne for stedse.

Stamhuset Rathlousdal gik nu i Følge Erektionsbrevets Bestemmelser over til Slægtingen Joachim Otto Schack, der af Taknemlighed mod Giverne søgte og fik Tilladelse til at knytte Navnet Rathlou til sit eget, saa Titlen blev Schack Rathlou; han var gift med Øllegaard Charlotte Juul fra Raunholt.

Medens det synes, at Egnen her omkring hidtil ikke havde huset Mænd af større Betydning for Staten og for sociale Forhold, synes det næsten nu at være blevet et Centrum, idet Schack Rathlou viste sig som en meget betydelig Mand, der havde været Gesandt i Stockholm, da Landets vigtigste Plads paa Grund af de fjendtlige Stemninger fra tidligere Krige. Som saadan skulde han modvirke, at den svenske Konge, der havde sin Myndighed stærkt begrænset af en Rigsdag, ikke skulde udvide sin Magt paa Rigsdagens Bekostning — i Følge Haugsted: „Rathlousdal“ — idet den

enevældige danske Konge nødigt saa sin Nabo, den svenske Konge, udstyret med en lignende uindskrænket Magt. Tillige skulde han virke for, at den svenske Kronprins, som tidligere var bestemt, skulde gifte sig med den danske Prinsesse Sofia Magdalene, for at de to Nabohoffer derved mulig kunde opnaa Venskab, hvilket Bryllup ogsaa fandt Sted.

Senere blev han Finansminister 1768, men blev afskediget af Struense 9. Oktober 1770 og maatte derfor indskrænke sin Husholdning saa betydelig, at han boede i Aarhus med en Husleje af 80 Rdl. Udgift. Den gamle Tante døde imidlertid et Par Aar efter og dermed var hans økonomiske Trængsler endte.

Han var nu Nabo til Lüttichau paa Aakær, der som tidligere anført talte og skrev videnskabeligt om alt muligt — ogsaa mod Regeringen — som i Forbindelse med Beenfeldt, Serritslevgaard, der ogsaa ejede Oudrupgaard, var de jyske Godsejeres Førere i Kampen mod Landboreformerne — Stavnsbaand, Hoveriafløsning, Udskiftning, Selvejendom — saa det kunde synes, som Førerne for de forskellige Partier nu havde Domicil i Hads Herred.

Ved Struenses Fald 1772 var der naturligvis Brug for nye og dygtige Folk og helst Modstandere af det System, som Struense havde indført; man huskede nu, at Schack Rathlou var afskediget af Struense som Minister og som saadan brugelig i det ny Ministerium, som dannedes af Guldberg. Der gik straks Bud til Rathlousdal om Posten, og han sad derefter i Kongens Raad til 1788. Andet Steds paastaas det, at han var den sindssyge Konges Førsteminister, men det er næppe rigtigt, hvorimod det er sikkert, at han var et vigtigt Medlem af Ministeriet. Mageskiftet med Rusland, hvorved den danske Konge fik den gottorpske Del af Holsten mod Oldenburg, var ogsaa hans Værk,

og derved fjernedes en Krigsfare fra det store overmægtige Rusland, og den danske Konge fik sine Lande mere samlede.

Som Bevis for, at han var en Mand, Regeringen satte stor Pris paa, tjener, at han, da Ministeriet Guldberg styrtedes, straks optages i Ministeriet Bernstorf, der fulgte efter.

Man har paastaet, at Schack Rathlou den skæbnesvangre Nat, da Struense styrtedes, tvang den regerende Dronning Caroline Mathilde til skriftlig at tilstaa sin Utroskab mod Kongen og sit Forhold til Struense. Jeg formoder, at det er en Fabel; thi Hofrevolutionen var jo fuldbyrdet alligevel i den sindssyge Konges Navn, og det var vist ret underordnet, om Dronningen bekendte sin Utroskab eller ej, da den var bevislig, ligesom Struenses Skæbne ogsaa vilde være blevet den samme, da han egenmægtig havde bemægtiget sig Regeringen for den sindssyge Konge.

Hovedsagen var, at de nye Magthavere havde naaet deres Hensigt at faa Struense væk. Jeg anser ogsaa Schack Rathlou for en saa ædel Karakter, at han ikke vilde anvende Vold mod Landets Dronning. Men det bedste Bevis for, at det var usandt, hvad man senere har paastaet om dette Punkt, maa vel være den Kendsgerning, at Kronprinsen, senere Fr. d. 6., der regerede i sin Faders Navn og nærede et uudslukskeligt Had til de Personer, som foretog Omvæltningen 1772, der tvang hans Moder til offentlig Skændsel og Landflygtighed, ikke taalte nogen af disse Mænd i sin Nærhed, da han havde overtaget Regentskabet som myndig. Havde Frederik d. 6. troet, at Schack Rathlou i den Grad havde øvet Vold mod hans Moder, havde han sikkert ikke taalt Schack Rathlou som sin Minister, ja, at han endog gik over fra det af ham hadede Guldberg'ske Ministerium til Ministeriet Bernstorf. Jeg frem-

sætter som givet, at Kronprinsen ikke har troet eller vidst om denne Paastand, der for kort Tid siden offentlig er gentaget af et Medlem af den Holstein'ske Familie, der tillige tillagde Schack Ratlou en Del slette Egenskaber, bl. a. Gerrighed trods sin Rigdom. Det er ikke skaansomt at tillægge afdøde Personer, som ingen Forsvar har, en vis Slethed, men det er værre, naar det endog ikke er sandt eller dog ubekendt. Forøvrigt var han vist ikke saa velhavende, som man skulde tro, det er i alt Fald en Kendsgerning, at han skyldte sin Tjener 500 Rdl.

Den omhandlede Tjener kaldes Taffeldækker Henrik Olufsen Rohde og døde 1780, altsaa flere Aar efter, at Schack Rathlou havde overtaget Stamhuset. Ved Registrering af hans Bo fandtes der en forsegleet Tante, indeholdende 15 Rdl., til hans Tante Jomfru Rohde; en lignende til hans fattige Onkel i Over-Hornbeck og en til en Brodersøn i Randers, ligesom der ogsaa var en til „de fattige i Odder Sogn“. Hans Testamente lød iøvrigt paa, at hans Fader, Oluf Henriksen Rohde, Birkeskriver i Heuringsholm Birk og Skoleholder i Vivild, skulde have 50 Rdl. — er han død, da til hans Datter og min Halvsøster, Johanne Olufsdatter Rohde, nu gift med Søren Frandsen. Resten skulde tilfalde hans Søster, Mette Kathrine Olufsdatter Rohde, gift med Skipper H. Sørensen i København.

Stamhusets Besidder, Joachim Otto Schack Rathlou, erklærede, at han skyldte 500 Rdl. — til min Betjent. Det er forøvrigt ikke den eneste Forbindelse mellem Stamhusbesidderen og Slægten Rohde.

I Rathlousdal Have findes en Ligsten for Jomfru Øllegaard Rohde, født paa Clausholm d. 3. December 1722, som, efter at have tjent Fru Øllegaard Charlotte Schack med største Trohed, Flid og Kærlighed, hensov i Herren paa Rathlousdal (bar Plads): Du har

været tro over lidet, jeg vil sætte dig over meget. Bibliotekar Haugsted anfører, at en Jomfru Øllegaard Rohde paa Rathlousdal døde d. 19. Maj 1810, 87 Aar gammel og blev begravet paa Gosmer Kirkegaard, og mener, at hun er født paa Fyn. Mulig dog, at de 2 Personer er identiske.

Paa Gosmer Kirkegaard findes en Gravsten, stor Sandsten, ved Indgangen til Kirken, foræret af S. T. Hr. Gehejmeetatsraad Schack Rathlou for at hædre det Gravsted, der gemmer det dødelige af den i Livet agtbare og velanstændige Mand og Sognefoged, nu i Døden salige Rasmus Jørgensen, f. 1757, boede i Fensten Hofgaard og døde der 1793 i sit Alders 36 Aar tillige med sin Hustru — — Mette Erichsdatter, født i Fensten Hofgaard og døde der i sit Alders — — Aar.

Naar man ser den Omsorg og Æresfølelse, Schack Rathlou har haft for sin Taffeldækker Rohde og Jomfru Øllegaard Rohde, samt Fæstebonden i Fensten Hofgaard R. Jørgensen, naar man ved, hvor almindeligt hans Navn, Joachim Otto, blev brugt ved Bøndernes Baredaab i Torrild, Saxild m. fl. Byer, den gamle fhv. Møller i Fillerup gaar jo endnu omkring med Navnet, ligeson flere Personer fra Torrild, tør man vistnok gaa ud fra, at Schack Rathlou var en i højeste Grad agtværdig Mand og langtfra, som en fjern Slægtning har skildret ham.

Schack Rathlou har tidligere befalet Gersdorfslund Bønder at kaste Jordvold og Grøft omkring Gersdorfslund, hver for sin Mark og aarlig kaster sammen, hvad der nedfalder, han befaler derfor 1782 Skovfogeden at føre Tilsyn med Hovedgaardsdiget.

Møller R. Jensen Fensten i Fillerup Overmølle havde kun en Søn, Knud Rasmussen, som 1790 fik overdraget Møllen og fritaget for at blive Soldat; han faar endvidere Halvdelen af Kruses Boelsjord.

I Schack Rathlous Tid, 1790, begynder Striden mellem Stamhuset og Selvejere i Oldrup, idet Stamhuset forlanger Arbejde i Haven af de Husmænd i Oldrup, som bor paa Selvejerbøndernes Jord, og da Bønderne har hørt, at Godsforvalteren har sagt i Dag, d. 22. Marts 1791, at deres Selvejerrettighed ikke er meget værd, anmoder de skriftlig deres naadige Husbond om, at de maa efterleve den Kontrakt af 30. April 1708, som de siger, Husbonden har lovet dem for 2 Aar siden, men Skrivelsen mangler Bøndernes Underskrifter. Men da Stamhusbesidderen naturligvis godt ved, hvem Selvejerbønderne er, svarer Schack Rathlou, at den Gaard i Sødrup, nu beboet af Jørgen Espensen og Mikkel Pedersen, er købt 1731 fra Aakær, da beboet af N. Sørensen og Jørgen Rasmussen. De to Mænd kan da ikke paaberaabe sig en Forening af 1708, da Gaarden da ikke hørte hertil paa dette Tidspunkt. Det samme er Tilfældet med Nr. 6, Mikkel Andersens Gaard, købt 1727.

De 4 nedre Gmd. i Oldrup har klaget over Hoveiets Omfang. I den Anledning skriver Stamhusbesidderen: Hvorledes kan Mikkel Andersen, som senere har været saa fornuftig at trække sig tilbage.

Sal. Hans Andersen, som var Eders Peder Hansens Fader, den endnu levende Søren Andersen, som var Eders R. Sørensens Fader, og I selv min gode Anders Jensen, indgive Klage af 8. Okt. 1771 til Generallandvæsenskommissionen og beklage, at de gøre mere Hoveri efter at Hoveriforordn. 20. Febr. 1771 var udkommen, da denne Forordning jo viser Normen. — — Klagen afvistes af Generallandvæsenk. — — de øvrige Mænd i Oldrup og Sødrup, ialt 10, klagede ligeledes over Hoveriets Omfang (de har formentlig sluppet billigere før Hoveri frd. udkom). For Fensten blev indgaaet en mindelig Forening om Hoveriet d. $\frac{4}{3}$ 1792.

Laurs Nielsen, Halling, har tjent Stamhusbesidderen ærlig og tro i 14 Aar, dels i København, dels paa Rathlousdal, fik foræret et Frihedspas 1795 og fik Løfte om en Lakajplads hos hans kgl. Højhed Kronprinsen, men frasagde sig Pladsen og fik en Gaard i Saxild i Fæste uden Indfæstning med Hartkorn 6 Tdr. 2 Skp. 3 Fdk. $2\frac{2}{3}$ Alb., hvis Jorder ved Udskiftning kommer til at ligge syd for Byen mod Dyngby og Skoven ved Rørth Mark.

Det synes at være et underligt Bytte fra kgl. Lakaj til Fæstebonde i Saxild med Hoveripligt m. v., men maaske økonomisk godt.

Skovfoged Jens Rasmussen i Virring flyttes som saadan til Kongshuset i 1795 og bliver gift med R. Nielsens Enke (Ætling Stenhugger N. Rasmussen i Fillerup). Hun har tidligere været gift med den tidligere Skovfoged Stilling i Kongshuset; de maa faa 2 Køer græsset i Uldskov. Hvis Konen atter bliver Enke, og hun ikke vil gifte sig med en ny ansat Skovfoged, skal hun fraflytte Huset.

Bønder tilholdes aarlig at sætte $\frac{1}{2}$ Fv. Stendige pr. Td. Hartkorn.

Bymændene i Halling har 1796 lavet et nyt Vandsted vesten for Kirken og behøver nu ikke mere Gadejorden syd for Kirken, der bestaar i østre Side af 20 Fv. i vestre af 18 Fv. Rasmus Jensen, Søn af Jens Rasmussen, Torrild, skal have Mikkell Hansens Gaard i Torrild, naar han gifter sig med Datteren og bliver fri for Soldat; han har betroet Godsets Besidder 24 Rdl. til Opsparing — man savnede Sparekasser.

I 1797 faar R. Fenstens ugifte Datter, Ane Sofia Møller, Fæste paa den øvre Mølle i Fillerup, efter at Broderen Knud er død. Naar hun vil gifte sig, og Manden er egnet til at være Møller, gælder Fæstet ogsaa for ham. Hun blev senere gift med Rasmus An-

dersen Degn i Gosmer og havde kun en Søn, den senere Canceliraad exam. jur. R. Andersen, der oprettede Stiftelsen i Odder. Rasmus Andersen egnede sig i høj Grad til at være Møller.

Som Minister indtog Schack Rathlou en loyal Stilling over for Enevoldsregenten, men dog en meget konservativ Holdning. Da Statsraadet saaledes behandlede Forslaget om Krongodsets Overgang til Selveje i Frederiksborg Amt, fandt han meget deri, som ikke var i Overstemmelse med hans Grundsætninger, men udtalte, at han ikke kunde fraraade det, da han kunde tage fejl.

Men allerede samme Aar optræder han overfor Ideerne om Bondestandens Frigørelse som virkelig Modstander, hvorfor Grev Moltke ogsaa takker ham i et Brev for Støtte i den gode Sag og udtaler, at Ængstelse fylder de stakkels Landmænd, siden det synes, man vedblivende vil kæmpe mod Loven og Statsforfatningen.

1787 skriver Rathlou til Hertugen af Augustenborg: „Projektmagerne er utrættelige og saa med fulde Hænder, ventende en Høst, som rimeligvis vil vare længe“. Han modsatte sig dog ikke Frd. 8. Juni 1787, men udtalte, at han mente, den var overflødig, men Aaret efter 1788, da Stavnsbaandet løstes, satte han sig mod det som et farligt Eksempel og begærede sin Afsked Dagen efter Vedtagelsen; han frabad sig Pension. Den 3. Juni afskediges Rathlou paa ærefulde Vilkaar og drog hjem til Rathlousdal.

Det er hævet over enhver Tvivl, at Schack Rathlou elskede sit Hjem paa Rathlousdal. Allerede 1773 fuldførte han Gaardens Hovedbygning, som hans Tante havde begyndt og anlagde den dejlige Have med Aaen og Bakken som Tilbehør og indrettede Lysthuset „Templet“ paa Toppen af Bakken, saa man havde god Ud-

sigt derfra. „Templet“ har de sidste 60 Aar været beboet af store Myrer, der vel har forhindret dets Benyttelse som Lysthus; der blev gjort flere forgæves Forsøg paa at fordrive de uvelkomne Gæster, der dog nu synes at være flyttede.

Foruden selve Haven, der blev anlagt straks ved Stamhusets Overtagelse, som der staar paa Obeliskens:

Mig til Glæde her paa Jorden,
denne Have anlagt blev
1773.

Paradis min Del er vorden,
da mig Døden herfra rev
1778.

Disse faa Linjer tolker den store Mands Sorg over hans eneste Datters Død. Hvad var Livet værd at leve for en nu gammel Mand, selv om man havde været almægtig Minister, var hvid Ridder, velhavende Mand, Besidder af et stort Gods med flot Have, Springvand, Fiskeparker rundt om, hvor der fandtes Vand, en dejlig Park og Skov ved Gaarden, naar hans eneste Datter, der var gift med General Haxthausen, var afgaaet ved Døden, 20 Aar gammel.

Det har sikkert været en af Sorg nedbøjet Mand, der nu regerede paa Rathlousdal; thi foruden sine private Sorger havde han jo ogsaa skullet døje at opleve, at man fra saa godt som alle Sider var enige om at prise de nye Ideer om Bondens Frigørelse, som han, som Minister, havde modsat sig. Hans Meningsfælle paa dette Omraade var jo forlængst rømt til Udlandet, frataget sin Kammerherrenøgle og Titler af den enevældige Fr. den 6.; han har sikkert været en ret ensom Mand. Stamhuset skulde jo gaa over i en Side-linje, da han ingen Børn havde.

Schack Rathlou administrerede nu sit store Gods, og jeg har aldrig mærket andre Klager over Haard-

hed mod den af ham afhængige Bondestand end den, der fremførtes for et Aars Tid af en fjern Slægtning af ham, og som jeg anser for ubeføjet.

Schack Rathlou havde jo i mange Aar været nær Hoffet og badet sig i dets Lys, men ved sin Adfærd ved Stavnsbaandets Løsning var han jo mindre godt anskrevet af Magthaverne, men noget er bedre end intet, og det synes, som om han en Del har omgaaedes Officerer fra Aarhus By, ligesom han ogsaa lejlighedsvis tog Del i andre Godsejeres Jagter i Omegnen.

Fra en enkelt Side er det blevet paastaet, at han blev sindssyg inden sin Død; det er næppe rigtigt, i alt Fald har jeg set en Afhandling om et bestemt Emne af hans sidste Leveaar, hvor der indeholdtes en fornuftig Mands Tanker, men noget sær var han vist nok, særlig efter at ogsaa hans Hustru var død. Der fortælles saaledes, at han brændte Lys om Dagen i Hovedbygningen. Det menes, han paa sine gamle Dage nedskrev sine Erindringer og i det hele efterlod sig meget skriftligt, som nu opbevares hos Slægten paa Raunholdt, hvor hans Hustru var født; thi Stamhuset gik ved hans Død den 17. Juni 1800 over til en Side-linje, og man kunde jo formode, at den meget mistænksomme gamle Mand ikke vilde have de fjernere Slægtninge til at rode med sine Efterladenskaber saa hellere overlade dem til Svogeren paa Raunholdt.

Holstein-Rathlous Slægt.

Som tidligere omtalt gik Stamhuset Rathlousdal 1800 over til en Fætters Søn af Schack Rathlou, nemlig Christian Frederik v. Holstein til Lystrup og Jomfruens Egede, gift 1782 med Christiane Cath. Comtesse Wedel og gift 1814 med Christiane•Elisabeth Fris.

Som hans Formand søgte han og fik Tilladelse til at føre Navnet Rathlou, saa Besidderen nu kom til at føre Slægtsnavnet Holstein-Rathlou. Den nye Stamhusbesidder var paa den Tid 42 Aar og sad formentlig ret smaat i det økonomisk set, idet han straks af en v. Lowzow optog et større Laan mod Pant i Stamhuset, hvilket formentlig ikke kunde finde Sted, uden at der var særdeles haardt Brug for det. Han førte med sig en Skovrider Jensen, der ansattes i Vejlskuset, og hvis Dattersøn er Kantor Andersen. Det er blevet sagt om ham af Folk, som stod ham ret nær, at han solgte Godsets Regnskaber for 1 Kr. pr. Læs.

Han synes at leve i stadig Pengetrang, formentlig uordholden mod sine undergivne og i det hele en lidt betydelig Mand; dog vides det, at han byggede en mindre Fløj til Rathlousdals Avlsgaard mod Øst og indrettede Ligkapellet i Parken.

Efter hans Død 1828 arvede hans ældste Søn Niels Rosenkrands v. Holstein-Rathlou Stamhuset. Han var Kammerherre og var ikke saa asketisk som Faderen; han var først gift 1811 med Sofia Amalie Borch, men blev separeret 1837 og næste Aar gift med Jakobine Christensen. Han gjorde sig bl. a. bekendt ved at holde en tidligere Kammerat (Officer) i Gælds fængsel i længere Tid, hvilket Forhold han gjorde Rede for i en Artikel i Aarhus Stiftstidende.

I hans Tid levedes der et lystigt Liv paa Rathlousdal, idet Garnisonsofficerer fra Aarhus jævnlig gæstede Rathlousdal, og deriblandt var saa celebre Gæster som Prins Ferdinand, der var gift med Frederik den 6.s Datter Caroline.

En Plads i Skoven nær Odder Mark blev jævnet og indrettet til Danseplads. Den blev opkaldt efter Prinsen og hedder Ferdinandspladsen, og her dansede Prinsen med sin Gemalinde Caroline, der ikke var ret

pæn, men ogsaa med Egnens unge Piger, og jeg husker endnu en ældre Kone i Fillerup, der brovtede af at have valset med Prinsen og haft hans Bevaagenhed. En Høj blev dannet af sammentrillet Jord i Nærheden og blev efter Prinsessen kaldt Carolinehøj. En Sneglegang snoede sig omkring Højen og dannede en bekvem Adgang til Toppen, hvorfra der var god Udsigt over det østlige Hads Herred. Højen forfalder nu stærkt, og Ferdinandspladsens Lysthus af Lind er kvalt af Bøgene, der er blevet de 100 Aar større.

1846 døde Rosenkrands og blev bisat i Kapellet ved sin Fader, hans store Sværd ligger ovenpaa hans Marmorkiste til Minde om, at Manden var Kriger. Han efterfulgtes af sin Søn af samme Navn, f. 1812, gift med Julie v. Lejtner, † 1912, medens hendes Broder Lejtner, Sandergaard, var gift med hans Søster (dobbel Svogerskab).

Den unge Mand døde imidlertid allerede 1850, og hans Enke giftede sig med en Broder til hendes første Mand, den fra Treaarskrigen bekendte frivillige Fører for Herregaardsskytterne, Viggo v. Holstein-Rathlou, der i Krigen gjorde sig berømt for Mod og Snarraadighed. Han havde, fortælles der, som Student i Kiel og Heidelberg haft en rask Fortid med Dueller og -lignende gale Streger, hvilken Færdighed kom ham til Nytte i Kiel, da Oprøret brød ud, idet Kammeraterne blandt Kieler-Studenterne vilde tvinge den unge Mand ind i Oprørshæren, saa han med Sabel i Haanden dels maatte væрге Livet, dels bane sig Vej ud af Byen og ad Omveje hjem for at tilbyde Danmark sin Tjeneste som frivillig.

Det var kun Bønder, som var værnepligtige i 1848, men Holstein følte sig solidarisk med den vaagnende Nationalfølelse, og som den friske unge Fyr, han var, med Skytte Højer ved sin Side tog de alene 25 ty-

ske Fanger ved en Lejlighed, hvor de var afskaaren fra den danske Hær og havde ret stor Udsigt til selv at blive Fanger eller lade Livet. Det hed sig ellers, at Prøjserne ikke vilde anerkende Herregaardsskytterne som Soldater og sendte Bud til Overkommandoen, at Herregaardsskytterne ikke kunde faa Pardon, hvilket meddeltes Holstein, der blot svarede: „Er der nogen, der har bedt om Pardon?“

Holstein gik derefter bag om tyske Tropper i Nørrejyland ned i Sønderjylland og overfaldt slesvig-holstenske Tropper, som ingen Ufred anede.

Han maatte love for, at Telefon ikke eksisterede.

Den Dag, de tog de 25 Fanger, skød Højer den udsatte Post, medens Holstein med draget Værge forlangte ubetinget Overgivelse straks af Resten. Højer fortalte senere, at den tyske Kaptejn græd „som et bitte Barn“, da han opdagede, de var kun to, for han troede, der havde været mange om Overfaldet (se Bogen: Jydske Herregaardsskytter), og Højer fik ved samme Lejlighed en af Fangernes Heste at ride paa, som han trængte haardt til, da Prøjserne om Formiddagen „havde tyvstjaalen min Hest“, som han havde bundet, medens han gjorde Iagttagelser om Fjenden.

Holstein-Rathlou hædredes af sin Konge med Ridderkorset for vel udført Krigstjeneste og hædredes endnu mere ved paa 50-Aars Dagen efter Kampen ved Steppinge at faa rejst en stor Mindesten tæt uden for Byen med indlagt Medaillon, hvilken Sten blev rejst ved mange smaa Bidrag fra Egnens Befolkning, hvortil Initiativet blev taget af daværende Redaktør Videbæk ved Odder Dagblad.

Frivillig han førte en frivillig Skare
modig og kæk gennem Kamp og Fare,
Mindet vil Efterslægten bevare,

staar der paa Stenen, og det er vist de fleste bekendt, at Forfatterinden er Fru Videbæk.

Holstein var Krigsmand i god Forstand; han dvælede gerne ligesom sine Kammerater i alle Vaabenarter fra Treaarskrigen ved Minderne, og hvert Aars 25. Juli, Isteddagen, gjorde han Fest for Veteranerne med Spise og Drikke paa Ferdinandspladsen og præsiderede med sin elskværdige Hustru ved Bordet som Vært, og bagefter gik Dansen livligt paa Pladsen, selvfølgelig afbrudt af nødvendige Pavser, hvor man fugtede Talentet, og Niels Post i Fillerup, „Korporal Snærrild“, udbragte Værtens Skaal, og denne inviterede til Fest næste Aar.

En saadan Fest var en af Aarets vigtigste Begivenheder, og en utallig Menneskeskare mødte for at se Lystigheden, selvfølgelig udenfor det Reb, som omgav Festpladsen, og jeg har selv mange Gange staaet ved Rebet og misundt de glade Veteraner og deres Koner. I de senere Aar blev Skoven afsøgt sent paa Natten af Godsets Funktionærer for at opsamle „de faldne“, hvis Luften var for kold, for at bringe dem hjem.

Ved en saadan Lejlighed hændte det en Gang, at en af de Bjørne, som den efterfølgende Stamhusbesidder havde købt i Rusland, var undveget fra sin Plads og kom galopperende ind paa selve Dansestraden trods Rebet omkring og voldte en Del Forskrækkelse, men den var godmodig og blev let indfanget af „unge Højer“.

Nu er Festpladsen øde den 25. Juli, men jeg ynder endnu at møde og udmale mig Festens Lystighed og det gode Forhold mellem Godsbesidderen og Egnens Gaardmænd og Husmænd, der hin 25. Juli for mange Aar siden viste Fjenderne ud af Sønderjylland og nu i overstrømmende Glæde ved at se hinanden og ved den gode Mad glemte Hverdagslivets Sorger et Øjeblik.

Lad mig sluttelig tilføje, at Pladsen staar for mig som klassisk Jordbund.

Som Skoledreng i Fillerup Skole husker jeg, at efter endt Eksamen spadserede Piger og Drengene i sluttet Trop til Odder og købte for de Firskillinger, de havde, og spadserede saa pænt Arm i Arm med Pigebarnet til Ferdinandspladsen til Dans. Det var kun Eksamensdagen, at Drengene var Kavallerer over for Pigerne, alle i deres pæne Tøj. Resten af Aaret var saadant utænkelig, saa legede hvert Køn for sig og taalte nødig hinandens Indblanding. Senere har jeg ogsaa efter Konfirmationen traadt mangen god Polka paa Ferdinandspladsen, og har i det hele mange Minder om den.

Holstein-Rathlou var dog ikke alene Krigsmand; foruden at være en fortrinlig Familiefader for sit Hus og en dygtig Administrator af Godset for sin umyndige Stedsøn, den senere Hofjægermester, drev han selv et mindre Landbrug paa de bare Pletter i Lystskoven — Gaarden var bortforpagtet — og havde 8 Køer; han sagde selv, at det var nødvendigt for hans Husstand, at han drev et fremskreden Landbrug for at faa Føden.

Han tog livlig og stærkt forstaaende Del i Bevægelserne paa Egnen og deres sociale Forhold, holdt Foredrag om Landbrug og dets Rentabilitet for Landmændene i Odder Kro, var vist ogsaa et Aar Landboforeningens Formand, tog Initiativ til Oprettelse af Sparekassen og var dens første Formand med Fuldmægtig Knudsen som Bestyrer.

Han talte med alle som sine Ligemænd, den beskedne Mand, han var, selv Konerne og Mændene, som arbejdede i Have og Mark, holdt han af at faa en lille Sladder med, og det er betegnende, at han paa en Folketællingsliste lod sig indføre som „Indsidder“. Han var jo ikke Stamhusbesidder, men kun Administrator. Men en Gang imellem gik der dog Krasbørstighed i

hans Sind, f. Eks. en Gang man samlede Korn ind til de fattige paa Grund af Arbejdsløshed; paa en Liste, som ligger i Sognets Arkiv, skrev han, at han ingen Korn vilde give, men han vilde give alle, der meldte sig, Arbejde. Men som Regel var hans Sind ligevægtigt, enten han holdt Tale for Bønderne, eller han besøgte dem i deres Hjem, dog var baade han og Højer, hans Ven og Medhjælper i Krigen, djærve Mænd, der ved Lejlighed kunde sige et Alvorsord lige til det sidste.

Hans Sølvbryllupsdag højtideligholdtes med en større Fest og et meget stort Fyrværkeri (efter Datiden). Egnens Befolkning helt ude fra Gylling mødte om Aftenen i Haven for at se den store Fest, og jeg mener, at Dagen skænkede den afholdte Administrator en meget stor Glæde.

Viggo v. Holstein blev jo nok ældre med Tiden, men undertiden rullede Blodet vildt trods Alderen, og han glemte saa, at han var en gammel Mand; man maa jo indrømme trods alt, at der er en vis Djærvhed iblandet Blodet ved denne Slægt, der af og til giver sig Udslag, saaledes i 1914, da Verdenskrigen udbrød, og Hofjægermesteren mente, han endnu under en saadan Begivenhed kunde være noget for sit Fædreland, trods det, at han var gammel og led af Aareforkalkning. Jeg fik Brev fra ham med Anmodning om at undersøge, hvor mange Rifler man kunde vente at faa i Odder. Hans Broder Huno v. Holstein viste ligeledes ved at møde som Taler sammen med Redaktør Sabro ved et offentligt Møde under den bekendte Høststrejke paa Gersdorfslund, at han, trods alt, turde sige sin Mening paa dette Sted.

Det er meddelt mig fra Folk, som stod Viggo v. Holstein nær, men jeg har dog ikke kunnet finde Bekræftelse derpaa andet Sted, at han, da Prøjerne i 1864 besatte Egnen og optraadte ret uforskammet

over for den civile Befolkning, gik op til de paa ~~Gaarden~~ indkvarterede 22 Officerer med Klage over deres Adfærd, men fik kun det uforskammede Svar, at Tyskerne nu raadede i Danmark. Viggo v. Holstein vendte sig og gik, men kom straks tilbage, medførende en Hundepisk og udtalte til de forsamlede Officerer, at han kunde se, det var Officerer, og som saadan udfordrede han dem paa Duel som Gentleman, Pistol eller Kaarde efter Behag, venstre eller højre Haand efter Ønske, og haabede, han kunde være dem til Tjeneste efterhaanden, og de kunde ikke undslaa sig med, at han var en gammel Mand, for det var han ikke, og han var vant til Duel; det kunde ske med det samme ude i Haven! Derimod vidste han, at det var forbudt prøjsiske Officerer at duellere, men den Undskyldning skulde ikke dække over Stympere og Krystere; hvis de undslap sig for en Duel, skulde det dog være en Kendsgerning, at en jydsk Hundepisk havde smagt prøjsiske Officerers Rygstykker. Sagen blev bilagt ved prøjsisk Høllighed, og Holstein fjernede sig med sin Hundepisk.

Et andet Træk er meddelt mig af samme Mand fra samme Krig. En dansk Dragon var nordfra kommet til Odder for at undersøge, om der var Fjender, hvad man ikke ventede paa dette Tidspunkt. Han traf imidlertid en enlig tysk Husar, som straks tog Flugten og vilde sydpaa til sin Afdeling, men ved Rathlousdal Smedie forfejlede han Vejen til Horsens og tog Skanderborgvejen i Stedet for, skarpt forfulgt af den danske Dragon, der imidlertid ikke kunde indhente ~~Husaren~~, hvis Hest var nok saa hurtig. I Nærheden af Torrild red den Dag Viggo v. Holstein, der jo blev noget forbløffet ved at se Tyskeren i saa rasende Fart, men da han saa øjnede Dragonen, var han klar over Situationen og raabte til Dragonen om at

fly ham sin Sabel, og nu var det med en frisk Hest en let Sag for Holstein at indhente Flygtningen, der imidlertid vendte sig om for at nedhugge den forvorpne civile Mand, og i fuld Fart red da de to Mænd mod hinanden med det Resultat, at Husaren faldt af Hesten, saaret af Holsteins Sabel, og nu kom Jens humpende saa smaat og fik overleveret Sabel og Fange.

En Tid efter indfandt der sig tyske Tropper paa Rathlousdal for at fange v. Holstein og føre ham med sig, hvilket Forhold er bevidnet fra anden Side, saa Fjenden maa jo have haft et godt Øje til ham. Holstein var fraværende det Øjeblik, Prøjserne indfandt sig, og der skete intet. Er de omtalte to Begivenheder kun tildels rigtige, vil enhver, der kendte gamle Holstein, vide, at de kunde være sande.

Den nye Stamhusbesidder blev erklæret myndig ved sit 18. Aar og overtog Godset som mindreaarig, og ved hans Fuldmyndighed flyttede Forældrene til Villa Holsatia i Hou. Julie v. Holstein har kun efterladt sig gode Minder; som god Husmoder mødte hun i Køkkenet og talte nøjagtig de Æg og andre Præstationer, som Bønderne skulde give aarlig, men Fattigfolk i Fillerup var som oftest mere velhavende, naar de gik hjem, end naar de kom. Fruens Godhed baade mod Mennesker og Dyr er velbekendt. Hun nænnede ikke at slagte sine Høns; jeg fik selv nogle sejge Fyre ved Auktionen efter hende. Ja, selv Raagerne i Skoven skulde fodres og fredes. Der var gode Tyendeforhold i dette Hus.

Under Hofjægermester Holstein-Rathlous Mindreaarighed havde Administrationen opsparet en anselig Kapital for Godset, der nu kom den unge Mand til Gode.

Som ung var han ivrig Jæger og Sejlsportsmand. Han sejlede paa et Væddemaal til England med sin

Kutter „Echo“, en anden Gang til Middelhavet, hvor han var Kong Georgs Gæst i Grækenland, stiftede Venskab i Ægypten; der kom flere Gange en Ægypter med vide røde Bukser og med Fez paa Besøg paa Rathlousdal og vakte stor Opsigt ved sin Dragt. Holstein købte i Rusland 2 Bjørne, der formerede sig ret stærkt i Bjørnegrotten, han havde bygget til dem (de havnede senere i Zoologisk Have), indhegnede Dyrehaven med Enebærris, der endnu tildels staar efter 50 Aars Forløb, havde store Hjorder af Raa-, Daa- og Kronvildt, havde stort Fasåneri, Ræve- og Egernebur, Krægehytte med Ugle for at skyde Krager, Kænguruer i Indhegninger, gravede de Damme, som til daglig kaldes Søerne, Gangsti fra Rathlousdal til Odder, som der siden blev saa megen Strid om, hvorvidt Folk maatte gaa der eller ej; han skænkede Byggegrund til Gasværket, paa et senere Tidspunkt skænkede han Kilderne til Rathlousdal-Odder Vandværk og var sammen med Gall i mange Aar Bestyrelsesmedlem.

Paa dette Tidspunkt var der daglig i Rathlousdals Have en stor Mængde Mennesker, men dog mest om Søndagen, beundrende alle de rare Sager, Blomster og Dyr, der ophobede sig i Lysthaven, hvor var aaben Adgang for Publikum. Man kunde fristes til at sige med Beklagelse: „Ak hvor forandret“. Haven er der jo endnu, men Ælde, Forfald og Vandalisme røber sig overalt endog i den Grad, at man saar Korn i den gamle Gaardsplads.

Hofjægermesteren blev 1878 gift med Sofia Dagmar Elisabeth Jerichau, f. 1859. Efter Hofjægermesterens Død er Stamhuset opløst af den efterfølgende Besidder, der bor i Kanada, efter at have afgivet $\frac{1}{4}$ af Formuen og Jorden til Staten for at faa fri Raadighed — dog med Indskrænkninger — over Resten.

Den gamle prægtige Avlsgaard brændte, og der er

gaet Svamp i Hovedbygningen, som staar øde. Det adelige Vaabenskjold over Indkørselsporten er nedfalden. Firspandet er ikke mere. Liberierne borte med den øvrige Glans. Hofjægermesterens kraftige Skikkelse hviler nu i Gravkapellet, hvor han efter Sigende ikke vilde være.

Skægs Mølle under Rathlousdals Hovedgaard, tidligere kaldet Lougstrup eller Løverstrup.

Areaerne vest for Odder By og da navnlig Foldene til Rathlousdals Avlsgaard og dens Gaardsplads, hed tidligere Løverstrup. Løverstrup omfattede den Gang 2 Møller, Løverstrup og Neder Løverstrup, samt i alt Fald Løverstrupgaard, som i nogle Aar ejedes af Knud Mogensen Løvenbalk, der var Kongens Foged paa Bygholm og Søn af den skotske Kvinde paa Tjele. Kong Frederik d. 2. opholdt sig i nogle Dage paa Løverstrupgaard som Knud Løvenbalks Gæst.

Løverstrup Mølle maa formodes bestemt at have ligget vest for Neder Løverstrup Mølle, da Aaen ingen Fald har mod Øst til Sandagers Mølle, der da kaldtes Thuis Mølle, og den kan da kun finde Plads, hvor nu Rathlousdals Have er, det eneste Sted, hvor Vandet har noget Fald og indtil den nyeste Tid har haft et eller to Styrt ved Hjælp af Opstemninger i Haven.

Den øvre Løverstrup Mølles Bruger hed 1611 og 1650 Kristen Olesen. Den var ansat til en Landgilde af 7½ Td., medens Neder Løverstrup gav Landgilde 10 Tdr. jvi. senere Skøde fra Kong Frederik den 3. til Rigsdrost Joachim Gersdorf.

Neder Løverstrup, nu Skægs Mølle, gav 1571 endog 16 Ørter Mel i Landgilde, og i 1582 opføres Afgiften i Aakær Jordebog med „visse Indkomster“ og med Bartolomeus Mikkelsen som Bruger, medens Avlsbru-

get Løverstrupgaard indehavdes af Erik Sørensen; den maa have ligget nær Møllen.

1608 er Skægs Mølle noget brøstfældig og Dæmningen brudt, saa Vandet løber uden om. Kong Kristian d. 4. befaler derfor Lensmanden Laurids Ebbesen at gøre den i Stand, men vil ikke give Besidderinden Karen Knudsdatter Afslag i Landgilden, og Møllerenken er vel saa gaaet i Armod og har antagelig maattet forlade Besiddelsen.

1611 hedder Mølleren Rasmus Skæg, hvorefter vel Møllen har skiftet Navn efter Ejeren. Navnet Skæg-har ellers holdt sig som Personnavn i Odder og Omegn i over 200 Aar efter som Tilnavn især i Tvenstrup. 1650 hedder Mølleren Jørgen Mortensen og i Matrikullen 1688 nævnes Navnet Skægs Mølle og Bruger Enke Maren Rasmussen. Den har da af Agerbrug 1 Skp. Hartkorn, rimeligvis den Jord som ligger mellem Møllen og Skoven, der andet Steds kaldes Mølletoften og endnu bruges af Møllen. Mølleskylden sattes til 6 Tdr. 3 Skp., altsaa et betydeligt Afslag, medens den øvre Mølle er forsvundet, idet man maa formode, at Gregorius Rathlou i Mellemtiden har bygget Rathlousdal Hovedgaard paa dette Sted, og at Møllen som mindre værdifuld har været i Vejen for den nye Gaard.

Thuis Mølle (nu Sandagers) ansattes til $12\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn Mølleskyld, saa det er sandsynligt, at Skægs Mølle har haft mindre Faldhøjde, som senere er naaet ved, at den øvre Mølle blev nedlagt.

Odder Neder Mølle ansattes til 12 Tdr. Mølleskyld, og et øde Møllested mellem Odder og Tvenstrup (Stampemøllen) ansattes til 1 Td. Mølleskyld. Bruger af begge sidstnævnte hed Niels Jensen.

Løverstrupgaard ansattes til $18\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn. (Bruger 1688 Just Eriksen) og Gaardens Skov til $1\frac{1}{2}$ Td.

Aar 1700 hedder Mølleren Jørgen Skæg, og da

Skæg-Navnet følger med, er der nogen Sandsynlighed for, at han er Sønneson af Jørgen Mortensen med forrige Bruger Maren Rasmussen som Mellemed, og at Slægten er den samme som i 1611, repræsenteret af Rasmus Skæg. Nævnte Jørgen Skæg bliver Aar 1700 viet til Pige Maren Nielsdatter, Datter af Niels Nielsen, Fillerup Neder Mølle, der beboede den saavel ved Matrikullen 1688 som i 1691.

Man ser her gentaget, som almindelig Regel, at de rige Møllerfamilier indgaar Slægtskab med hinanden og egentlig danner en Slags Kaste i Samfundet. 1740 døde Møller Jørgen Nielsen Skæg, og hans Hustru var ogsaa død paa dette Tidspunkt, de fik en meget stor Gravsten lagt paa Graven med Optegnelser om deres Liv. Stenen blev fundet i Skægs Mølle ved Ombygningen ca. 1890 og blev derpaa indsat i den nye Mur af Hofjægermester v. Rathlou for at tjene til Minde om de gamle Møllerfolk.

Da Boet blev gjort op, viste det sig, at Møllerens Arvinger fik 13,394 Rdl., en uforholdsmæssig Sum i de Tider, da en Ko kostede 4 Rdl. Arvingerne var: Sr. Niels Jørgensen Møller til Skovgaard, og den afd. Datters umyndige Sønner paa Fyn: Christen Pallesen 16 Aar og Jørgen Pallesen 15 Aar.

Omkring Aar 1700 begynder skriftlige Arbejder at give nærmere Underretning om Personerne. Kristian den 4. befalede Indførelse af Kirkebøger 1646, der var enkelte før den Tid, men det synes at have varet en Tid, inden Loven toges til Følge, saa man har ikke mange Kirkebøger før ca. 1700.

Fæsteprotokollerne fremtræder her paa Egnen for Rathlousdal, Aakær og Rodstenseje Godser, alle fra 1719. Skifteprotokoller over Dødsboer begynder noget før 1700 og angiver i Regelen Mand og Hustrus Navne, deres respektive Arvinger og nærmeste Slægt, tildels

som Lavværge for Konen og Værge for Børnene, saa nu bliver det Materiale mere fyldigt, som i nogen Grad fortæller os om Fortiden. Efter Jørgen Skægs Død synes ingen Arving at ønske sig som Efterfølger i Møllen, og kgl. Majestæts Etatsraad og bestallet Jægermester Chr. Rathlou til Rathlousdal fæster da Skægs Mølle til Gert Mathisen, Brøndsted, for 27 Aars tro Tjeneste uden Indfæstning. Med Møllen følger Skægtøften og 3 Enghaver for 1 Rd. 4 M. 20 Sk. Landgilde af Møllen. Mølleren maa mod Betaling græsse 2 Heste og 4 Køer paa Gaardens Mark, men ingen Svin eller Faar; dog maa der om Efteraaret gaa Svin, naar de er ringede. (Et Stykke Staaltraad fastgjordes i Grisens Næse, for at den ikke skulde rode for meget.)

Det tilføjes i Fæstebrevet, at det ogsaa skal gælde for hans eventuelle Enke, dersom han skulde gifte sig, og man maa antage, at han allerede var en Del til Aars efter at have tjent Rathlou i 27 Aar, antagelig henved 50 Aar gammel. Efter at Gert Brøndsted havde sikret sig Brødet ved at fæste Møllen, giftede han sig med Søren Thestrups Datter paa Vorsø — en Ø i Horsens Fjord — en meget anset og rig Familie med flotte Møbler, hvoraf enkelte senere efter Auktion i Dødsboet købtes af den rige Søren Sørensen, Vads Mølle, og sidst ejedes af Familien Leth, Damgaard. Den unge Dame hed Ane Sofia Worsø, hvilket Bagnavn alle Børnene antog. Hendes Søkende var:

- a. Laurits Sørensen Worsø, Præst og Provst i Blegind, i daglig Tale kaldet „Slante Laurs“, der ved Salg af Ryttergodset 1768 købte Jorder i Hørning. Han havde stort Ry som Aandemaner og gav sig af med sorte Kunster, endog i den Grad, at han brugte selve Fanden som Afløser for et Baghjul en Nat, han kørte hjem. Kusken kørte Vognen i Gadedammen og lod den staa der om Natten,

- men om den slemme slap bort før Dag, vides ikke.
- b. Stiftsprovst Vilhelm Adolph Worsø i Viborg, af hvis Børnebørn nævnes: Mette Maria Worsø, f. 1851, gift med Maler P. Dyrberg, Randers, Karoline Bolette, f. 64, gift med Lærer Mark Schmidt i Hvam.
 - c. Frederik Christian Worsø, Præst i Vejlbj.
 - d. Ditlev Worsø i Haderslev.
 - e. Bolette Worsø, gift Mønsted.
 - f. Maria Elisabeth Worsø, gift med Møller og Ting-skriver Knud Engelbrecht i Fillerup, fra hvilke ned-stammer mange bekendte og dygtige Mænd, blandt andre mange af Slægten Langberg, saa det var en fin Familie, Møllefolkene havde.

Gert Brøndsted døde 1745 og havde følgende Børn : Christian Brøndsted, f. 1742, Søren Brøndsted, f. 1744, Gert Ditlev var død som Barn. Af disse blev Chr. Brøndsted Præst i Fruering, og her fødtes i hans andet Ægteskab Sønnen Arkæolog, Professor P. O. Brøndsted. 1786 blev Chr. Brøndsted Provst for Nim Herred med Bopæl i Horsens, og i den Egenskab blev han af sin Kollega Provst Jens Schmidt i Wæhrholm beskyldt for at have givet en god Anbefaling til Niels Møller for at blive Skoleholder i Overby 1789 for at blive af med ham, idet det viste sig, at han var i høj Grad uværdig til Embedet og blev afsat Aaret efter. Selv hans egen Svigerfader, Slagter Chr. Olesen i Horsens, skrev til ham, at han burde sættes i Forbedringshuset.

Af Chr. Brøndsteds Børn i første Ægteskab med Johanne Kj. Hansdatter bør nævnes Provst Gert Brøndsted i Asminderød, f. 26. April 1773, hvis Datter Sofia Conradine, f. 1810, blev gift med Pastor P. Jürgensen, Oxenvad, og Moder til Amalie Gabrielle Jürgensen, gift med Folketingsmand Sophus Høgsbro,

hvis Datter Edele er gift med Pastor Kelstrup i Beder. 1746 faar Hans Møller Skægs Mølle ved at gifte sig med Enken; han var da allerede Godsforvalter paa Rathlousdal, nu fik han Møllen, men da Naadigherren havde foræret Møllens Landgilde, 20 Rdl., til Barnet Chr. Brøndsted, maa Hans Møller faa Landgilden af Fillerup Nedre Mølle, 90 Rdl., til Gengæld; han faar 7 Agre af Lilruen af Hartkorn 3 Sk. 2 Fdk. 2 Alb. og faar Fæste paa Møllen, inden han gifter sig med Enken, et Forhold, der var ret almindeligt, men ikke særlig betryggende for Enken. Hans Møller har dog nok set med Skepsis paa den aldrende Enke, han skulde gites med, thi han faar vedtaget i Fæstebrevet, at Fæstet skal gælde ikke alene hans Fæstemø, Enken, men ogsaa hans eventuelle følgende Hustru. Enken levede dog med Hans Møller i 22 Aar til 1767 og tog, skulde man mene, det bedste af den anden Mand.

Hans Møller var Søn af Godsforvalter Hans Mortensen, bosat i Fillerup Neder Mølle, arvede Embedet som Godsforvalter efter ham og havde endog i Faderens Tid praktiseret en Del som Skifteforvalter. Hans Mortensen var gennem sin Hustru, Helvig Christensdatter Svendstrup, beslægtet med Folkene i Randlev Skausgaard og Bjerager Hougaard og havde som Svigerson, gift med Edel Maria, Tingskriver Jørgen Kofoed, Hede Mølle, der tidligere havde været Gmd. i Hvilsted og Oldrup. Endvidere havde Hans Mortensen en Søn, Christian Martini, Godsbestyrer paa Aakær, senere Forpagter af Rantzausgave, og to Døtre, Ane Cathrine, f. 1731, der blev gift med de to følgende Brugere af Fillerup Neder Mølle, 1750 med Søren Themstrup, der konditionerede hos højædle, velbaarne Kammerjunker Joachim Otto Schack.

Hun var Enke 1764 og gav 8 Sk. i Ekstraskat, men blev samme Aar gift med Johan Henrik Bjerager, Søn

af Kromanden i Odder, † 1777, med hvem hun havde Børnene Hans, f. 1768, og Helvig, f. 1772, opkaldt efter Bedsteforældrene. Hans Mortensen havde endvidere Datteren Dorthea Sofia, der var yngre end Ane Cathrine.

Nu havde Folkene i Skægs Mølle yderligere gennem Hans Møller faaet en Forøgelse af sin Slægt, og da Hans Møller blev Tingskriver den 30. Maj 1781, har han haft en omfattende Gerning. H. Møllers Hustru, Ane Sofia Worsø, døde 1767 og efterlod sig i dette Ægteskab Børnene Hans Møller, f. 1748, da Student i Horsens, og Dorthea Sofia, f. 1752.

H. Møller blev anden Gang gift med Cæsilie Elisabeth Jordhøj (f. 1745, død 1815), der var en Datter af Provst Jordhøj i Elbæk. I 1787 havde Parret følgende hjemmевærende Børn:

- a. Hans Chr. Møller, f. 1775, der senere blev gift som Godsforsvalter paa Rodstenseje (og Værge for Enken der) med Ditlevine Margrethe Voss, antagelig en Slægtning af den senere Ejer af Rodstenseje, Kammerjunker v. Voss; senere har han vist boet i nogle Aar paa Faurgaard, hvor hans ældste Søn, Frederik Ditlev Møller, fødtes den 23. Juli 1814. Sønnen var senere Præst i Marvede og oprettede Sorø Højskole, gift d. 4. Januar 1857 med Julla Kunigunde Bojsen, f. d. 17. Marts 1837, Datter af „Budstikke Bojsen“ og Søster til Politikeren Frede Bojsen, Seminarieforsstander P. Bojsen, Gedved, og Redaktør Bojsen, Horsens. En Søn af dette Ægteskab er Fuldmægtig i Matrikulkontoret, Frede Møller. Hans Chr. Møller boede i Brohuset, hvor endnu 100 Aar efter enkelte Ting som Yderdøren minder om Fortidens Glans og gode Smag. Endvidere:
- b. Joachim Otto Møller, f. 1780.

- c. Peter Severin, f. 1781.
- d. Øllegaard Charlotte, f. 1776, blev gift med Chr. Soltoft, Tyrrestrup.
- e. Ane Sofia, f. 1783.

I 1787 fandtes forøvrigt følgende Personer i Skægs Mølle: Møllerens Barnebarn, Erik Møller, f. 1774, og som „Skriverkarl“ Peder Rosenmeyer, f. 1757, som faa Aar efter er Godsforvalter paa Aakær hos Lüttichau og vistnok boede i den røde Gaard i Falling med Tegltag (Speitzers — nu lagt under Damgaard).

Under den følgende Aakær-Godsejer, van der Nath's økonomiske Misere, efter at der var gjort Udlæg i Godsæt 1800, købte Rosenmeyer hele Falling By, men Handelen gik dog tilbage igen, rimeligvis grundet paa Mangel af likvide Midler hos Rosenmeyer, og da denne faa Aar efter fik en Stilling ved Herlufholms Skole, solgtes ogsaa den røde Gaard, der skiftede Ejer mange Gange i faa Aar.

Slægten Rosenmeyer, hvortil blandt andre hører nuværende Dommer Rosenmeyer i Rønne, synes at have bredt sig fra Horsens By over Egnen. I alt Fald var der en Rosenmeyer i Horsens langt tilbage i Tiden, der som Skipper sejlede hollandsk Kobbertøj (Brændevinstøj) til Horsens.

Peter Rosenmeyer paa Aakær havde en Broder paa Nøttrupgaard, af hvem en Ætling endnu eksisterer paa Mejerivej i Odder med en gammel Dragkiste med Rosenmeyers Mærke. Alrøs Beboere stammer i vid Udstrækning fra en Rosenmeyer, der ogsaa var repræsenteret i Aalstrup (se S. Sørensen, Vads Mølle).

Hans Møller i Skægs Mølle døde 1796 som den sidste Herredsskriver i Hads Herred. Efter den Tid fornedes Stillingen med Herredsfogdens, paa den Tid Andreas Kjær, Hede Mølle, der holdt Ting i Tinghuset paa Odder Mark, „Roldshuset“, nuværende Ejer Dam-

gaard, indtil den 14. August 1814, da Herredsfogden døde, og Tingstedet flyttedes til Aarhus sammen med Ning Herred. Hans Møllers Enke besad derefter Møllen, til hun døde 1814. Skifte 1815.

1820 udstedes Fæstebrev til Peter Kjørboe, f. 1778, død den 20. December 1835, der vel siden Enkens Død har drevet Møllen. Foruden den sædvanlige Mølletoft fik Kjørboe en mindre Lod paa Fillerup Mark ved Lundhoffvejen og gav 500 Rdl. i Indfæstning. Som Vitterlighedsvidner paa Fæstebrevet fungerede Inspektør Vennekilde, Rathlousdal, der er mig ukendt, men figurerer meget hyppigt i Datidens Kirkebøger som Fader til uægte Børn. P. Kjørboe var gift med M. Søn-nichsen, hvis Broder var Ritmester paa Seritslevgaard. P. Kjørboe døde 1835 og efterlod sig blandt andre Børn Carl Henrik Kjørboe, død 1842 som Skolelærer, og P. A. Kjørboe, 1839 Fæster af Møllen og Kammerraad, en meget betydelig Mand, der i mange Aar var Hads Herreds Landboforenings Formand og vel dens egentlige Stifter, samt i mange Aar Odder Sogneraads Formand.

P. A. Kjørboes Virksomhed har haft en meget væsentlig Andel deri, at Odder By blev som et Slags Centrum, hvis Landbobefolkning ved Sammenslutning paa disse og flere Omraader gav Stødet til Oprettelse af Andelssvineslagteriet 1889; man kan vel sige, at han i Forening med Stamhusets Administrator Viggo v. Holstein-Rathlou, Kroejer Holck m. fl. lagde Grunden til, at Odder fra en almindelig Landsby blev en ret betydelig Stationsby.

Af Kammerraad Kjørboes Børn er den her i Byen bedst kendte fhv. Forpagter Kjørboe paa Fænø under Hindsgavl og Generaldirektøren for Postvæsenet. I sine sidste Aar blev den meget virksomme Mand, der ogsaa havde forpagtet „Andreas“ Gaard paa Fillerup

Mark, næsten blind og afstod Møllen til Israelsen, hvis Søn nu er Elektricitetsværksbestyrer i Byen; han besad Møllen i mange Aar, hvorefter Finderup i en Del Aar drev Møllen, der siden har været bortforpagtet i faa Aar ad Gangen.

Efter at have omtalt Administratorer af Egnens Godser med deres nærmeste Paarørende, finder jeg Anledning til, inden jeg omtaler de enkelte Byer og Gaardes Personalhistorie, at nævne enkelte spredte Ting, Egnen vedrørende, som er fælles for Beboerne og derfor ikke saa godt kan finde sin Plads hos de enkelte Byer. Beretningerne maa ikke anses som udtømmende for de specielle Forhold, hvortil fordres mere Tid, end jeg tør ofre dertil, men kan kun opfattes som smaa Blink i Mørket.

Sygdomme i ældre Tid.

P e s t

har flere Gange vist sig i Danmark og været ret ondartet. Den saakaldte sorte Død i Valdemar Atterdags Tid, der menes at have lagt store Landstrækninger øde, maa vel antages at have været en Art Pest. Jeg erindrer endnu fra min Barndom en Fortælling fra Pestens Tid, hvor „Liden Ellen“ paa Bornholm synes at være det eneste levende Menneske paa Egnen, efter at alle andre var døde af Pesten. Liden Ellen var saa fornuftig at gaa ind i alle Kirker paa sin Vandring og ringe med Kirkeklokkerne for at efterspore levende Væsener, og langt om længe hørte hun Svar paa sin Kalden ved, at en anden Klokke ringede. Hun fandt paa denne Maade en Ungersvend.

Beretningen er selvfølgelig Fantasi, men Fantasi er som oftest udledt fra Virkelighed, og man tør vel formode, at den ukendte Forfatter har været præget af

Beretninger om Fortidens Pestsygdomme, der i Løbet af faa Dage kunde borttage hele Familier. I Regelen holdt Pesten sig dog vist til de større Byer og samlede Hære, som under den store nordiske Krig 1700—1720, hvor Pesten rasede baade i den danske og i den svenske Hær. (I Aaret 1573 maa Kongen alene for Aarhus By mangle 800 Rdl. i Skat, fordi Folkene var døde af Pest.)

At Sygdommen dog ogsaa fandt Vej ud paa Landet, ved vi fra R. Thestrups Beretninger om, at Befolkningen i hans Fødegaard i Thestrup, hans Forældre og alle Søskende døde i Løbet af kort Tid; han, der ikke opholdt sig i Hjemmet, reddede Livet og blev senere en anset Handelsmand i Aarhus. Det var for Resten en egen Sag at være Arving til en saadan Gaard i Thestrup med Pesten som Følgesvend lurende i Krogene paa nyt Bytte og uden at have Kendskab til Desinficering.

Selvfølgelig var Beboerne i Hads Herred, hvortil Pesten endnu ikke var naaet, opskræmte af det ubehagelige Naboskab i Ning Herred, og den 20. Oktober 1711 samledes Egnens civile Administration i Saxild Kirke, ligesom det andre Steder fandt Sted, for at raadslaa om Forholdsregler mod den frygtede Pest. Forsamlingen bestod foruden Præsten af den meget bekendte Magister Poul Poulsen, Ejeren af Aakær Gods (antagelig største Lodsejer), Bendix Lassen, som udtørrede Kalvs-Made i Gylling, Just Rosenmeyer, der formentlig foruden andet Gods ejede Alrø, Amtmand Jørgen Grabov, Herredsfoged i Odder, den fordrukne og utiltalende Person Chresten Jensen, der boede paa Nørregade (Guldporten) og nogle Aar efter afsattes fra Embedet, hans Skriver Jørgen Kofoed, der har boet i Hvilsted Pilgaard og var gift med en Datter fra Fillerup Neder Mølle, blev senere Svigerfader til Herreds-

fogden i Hads Herred, Anders Kjær, Hede Mølle, og derved Stamfader til den nuværende Slægt i Hede Mølle. Endvidere var Provsten Joachim Brorson til Stede, som var fra Dybvad og Sognepræst i Randlev.

Der vedtoges følgende Foranstaltninger mod Pest:

1. Samtlige Sognefolk i hver By i hvert Hus skal forsamles Morgen og Aften for at bede Gud afvende Sygdommen.
2. Ingen rejsende og intet Gods maa passere uden Sundhedspas.
3. Børn, der opholder sig befængte Steder, maa ikke komme hjem.
4. To Mænd i hver By skal have Tilsyn med Sygdommen og straks melde Præsten, hvis Pesten skulde optræde, og derefter hver Søndag afgive Beretning om samme og Præsten atter indberette Sagen til Amtmanden.
5. Ingen Samkvem med befængte Steder.
6. Præster maa ikke tildele nogen fra en smittet By Sundhedspas.
7. Betlere maa ikke føres af By.
8. Døde Personer begravnes 3 Alen dybt inden 24 Timer.
9. Hver By skal sørge for Begravelsesplads og i Tide sikre sig Ligbærere.
10. Der oprettes Strandvagt for at hindre befængte Personer i at snige sig ind. (Alrø Bønder mulkteredes for Forsømmelighed med Strandvagterne.)
11. Herredsfogder og Skrivere skal føre Tilsyn med Strandvagterne.
12. Modvillighed mod Bestemmelserne 10 Rdl.

Saaledes stod altsaa Hads Herreds Befolkning rustet mod den frygtelige Sygdom, der endnu ikke var naaet Herredet og formodentligt heller ikke naaede denne Egn.

I Aarene 1552—53—55 holdt man i Følge Fr. Niel-

sens Kirkehistorie specielle Bededage for Pesten, og lignende Bededage anordnedes 1580, da der havde vist sig en Komet.

Cholera

optraadte i 1853 blandt andet særlig stærkt i København og enkelte andre store Byer, men naaede heller ikke den Gang, saa vidt vides, denne Egn.

Odder Sogneforstanderskab fik Paalæg om at være forberedt paa Sygdommen, og i den Anledning købte man et lille straatækket Hus paa Østergade, der senere tildels tilhørte Sommer og blev nedrevet for at give Plads ttil Bredgade. (Nabohuset siges at være nedrevet samtidig af Byens Drengene ved en Fejltagelse en Dag, da Ejeren, der var Skræder, ikke var hjemme.) Det indkøbte Hus indrettedes med 2 Senge, og en Dame antoges til Husbestyrerinde, men dog uden Læge, man har mulig indset sin hjælpeløse Stilling i Samfundet, thi Folk døde jo som Fluier i Byerne trods Lægerne.

I Aarene nær 1900 levede der i Odder en bekendt Borger Larsen, som havde sin egen Dødsattest, udstedt af en Læge i København i 1853, hos sig til Brug ved forefaldende Lejlighed. 1894 rasede Cholera i Hamborg og optraadte i enkelte Tilfælde ogsaa her i Landet, f. Eks. i Aarhus, men kom heller ikke den Gang til Hads Herred.

Sprinkler

er den Sygdom, som oftest omtales i de gamle Dokumenter og vist var en Art Tyfus. Særlig slem var den i Ørting hos Rakkeren, hvor hele Familien døde i Løbet af ca. $\frac{1}{2}$ Aar, efter at den efterlevende dog havde faaet Tid til at gifte sig paany. Det har været et uhyggeligt Hus, som endnu vises i Slugten vest for „Norge“, lidt udenfor Ørting By.

I den nyere Tid har man ved Gravning i Jorden fundet store Mængder af Hesteben, og med Datidens

aabne Brønde i Erindring faar man et Indblik i, hvorledes en Sygdom kan være konstant, idet jeg forudsætter Mangel paa Renlighed i og omkring Huset.

Den gamle Selvejergaard Mtr. Nr. 3 i Aalstrup blev Aar 1800 hærget af Sprinkler, saa et Par unge Ægtefolk maatte bukke under for denne, men ellers synes epidemiske Sygdomme ikke at spores ud over enkelte Tilfælde.

Fæstebøndernes Formue

i Løsøre og Besætning faar man til enhver Tid fuld Besked om ved Registrering af Dødsboer. Man faar Indtryk af yderste Fattigdom, dog er der naturligvis Forskel. Dødsboet skulde jo svare til Besætningen, som tilhørte Godejeren, og til Gaardfæld paa Bygningerne, som ligeledes tilhørte ham, hertil kom endvidere Restancer, som der næsten altid var, og løbende ikke forfaldne Udgifter som Saakorn.

Som Særkende ved Beboerne i den gamle Tid bemærkes, at der meget sjældent fandtes Ur og Kakkellovn, sidste har vel sagtens været til Stede som en Ovn af Ler, men er blevet henregnet til Huset og ikke særskilt vurderet. Et af de fattigste Hjem, jeg erindrer blandt Gaardmænd, registreredes den 10. Oktober 1676 hos Gmd. Søren Madsen i Svinballe af Morten Jensen, „Kirstgaard“, og Rasmus Andersen, Svinballe.

Nævnte Morten Jensen maa antagelig have været Skifteforvalterens Medhjælper ved Smaaforretninger, skønt Gmd. i Kjærsgaard og har efterladt sig talrigt Afkom, deriblandt Gmd. Madsen i Randlev og Efterkommere i Ørting Østergaard.

Søren Madsens Bo i Svinballe bestod af: 1 brun Hoppe (6 Rdl. Vurdering), 1 brunblisset Fole (5 Rdl.), 1 rød hjelm Ko (6 Rdl.), 3 gl. Gæs (3 Mk.), 1 rødt Svin (3 Mk.), 1 Halvtønde (1 Mk. 8 Sk.), 1 Økse (8

Sk.), 1 Kærne (1 Mk.), 1 Skorstenslum (8 Sk.), 1 Messingkedel (1 Mk.), 1 Ege-Skive (Bord) med Fod og Laas (3 Rdl.), 1 Bagstol (3 Mk.), Sengeklæder til en Seng (2 Rdl.), 1 Vogn (3 Rdl.), 1 Plov (1 Rdl.), 1 Harve (1 Mk. 2 Sk.), Tørv (3 Mk.), utærsket Korn 6 Traver Rug à 3 Skp. er 2 Tdr. 2 Skp. og 4 Traver Havre.

Efter Skifterettens Forslag og med Enkemandens Samtykke lovedes Sønnen en Arv af 10 Rdl., som skal udbetales, naar de bliver 12 Aar gl. Hvorledes Mændene faar dem betalt, synes os en Gaade.

Den 20. December 1684 lader Herredsfogden Søren Justsen og Fuldmægtig paa Aakjær Gods Mads Nielsen Rosenlund, hvis Ligsten er i Rathlousdals Have, registrere Dødsboet efter Søren Jensen Brandbyge i Amstrup (nu Mtr. Nr. 16). Han har 6 Heste, 4 Køer, 2 Kalve og 9 Svin og synes mere velhavende, saa han endog ejer et Par „Lederbukser“, af utærsket Korn 8 Traver, har 2 Vogne, saa Boets Middel opgøres til 104 Rdl., men derefter oplyses desværre for Boet, at han skylder Restancer til Herskabet i Følge Dom 37 Rdl. 3 Mk. 12 Sk. Gaardens Brøstfælder 20 Rdl., resterende Skat ca. 7 Rdl. foruden Fastelavnskorn ca. 2 Tdr. og Smaasummer til flere, blandt andet til Hyrden.

Enken bliver gift igen, men den ny Mand forsidder Gaarden og maa afstaa den til Søren Eriksen, en Søn af gamle Erik i Boelet. Effer hans Død kommer atter ny Slægt i Gaarden, saa det synes, at Fattigdom stadig har hersket i Gaarden.

Restancer til Herskabet synes saa almindelig, at man næsten maa gaa ud fra, at det har været et Fagforøingsproblem.

Bøndernes daglige Bedrift.

Det Areal, som de enkelte Bønder dyrkede, var kun lille, antagelig ca. 20 Tdr., men udenfor laa det fælles Overdrev, hvor Byhyrden vogtede Byens samtlige Kreaturer, der lukkedes ud, naar han om Morgenen blæste i sit Horn.

Sædskiftet, Trevangsbruget, var almindeligt Rug, Byg og Græs (selvgroet). Af Kornafgrøder ventede man 3 højst 4 Fold, og Jorden fik kun Gødning hver 10.—12. Aar. Kreaturerne gik jo ude den meste Vinter.

Christian den 4. befalede, hver Gaard skulde have 60 Humlesteder, som var meget betimeligt, da Almuesfolk drak 6—10 Potter Øl daglig og Standspersoner meget mere.

Som tidligere anført drak Almuen meget Øl, og godt Øl til visse Højtider og til Gilder var naturligvis meget søgt. Det var en indbildt Tro, at Øllet blev betydelig bedre, naar man hængte en Finger af en hængt Tyv ned i Øltønden; da hver By jo havde sin Galge, der sjældnen var tom for hængte Tyve, havde man jo en ret bekvem Adkomst til at forbedre Øllet; men det vilde forekomme Nutiden noget uappetitlig, særlig hvis Tyven var raadnet ned af Galgen.

Hesteavl.

Heste blev naturligvis ogsaa opfødt hos Bønderne, men ved Sulteføden opnaaede de kun at blive 7—8 Kvarter høje. En Kyradshest skulde helst være 10 Kvarter, hvorfor ogsaa Kongen og Adelen med det Maal for Øje maatte anlægge Stutterier. Christian den 3. befaler 1547, at der skal købes frisiske Hingste til Stad paa Aakær, Hesselø, Æbelø m. fl., „retsindige gode friisze Heste ther skøne og aldeles ufordærvet er i hvad samme Hingste skulde koste“.

Paa Aakær minder Navnet „Hestehaven“ endnu om

Fortidens Stutteri; man havde paa et Tidspunkt paa Aakær 10 Foler 2 toaarige Hingstføl samt 3 fra Østrup, som Genetterne gik med. Saadanne Stad var mere end halvvilde og kom ikke i Hus, men fik noget Hø, naar Vinteren blev for streng.

Kongerne Frederik den 2. og Christian den 4. drev Hesteavl med Lidenskab baade paa Skanderborg og Ring Kloster, som det synes med ringe Held.

Malkekvæg

fandtes der ikke meget af, og det var i tarvelig Stand, man regnede ikke særlig med Smør, saaledes ikke i Skanderborg Lehn til de militære, men kun med Sul. Paa Skanderborg Ladegaard lavedes 1609 kun 3 Tdr. Smør og paa Aakær 1¹/₂ Td. Malkekøerne holdtes navnlig for Mælkens Skyld til Mad.

Øksne (Stude)

begyndte man at udføre allerede under de første oldenborgske Konger, men de var smaa og gav kun ca. 130 Pund Kød pr. Stk. Frederik den 1. forordnede, at ingen Præst, Foged eller Bonde maatte købe Øksne at stalde (fede), flere end de kunde føde ved eget Foder, og de skulde sælge til Rigets Indbyggere — det var forbeholdt Adelen.

I Aaret 1730 solgte Marselisborg 73 Øksne, Constantinsborg 74, Vilhelmsborg 112. I Skanderborg Lehn og Hads Herred ialt 783 Stk.

Svin

skulde helst fedes med Olden og i et godt Oldenaar som 1619 var der 11,000 Svin paa Olden i Skovene ved Skanderborg og Aakær Lehn, men de var smaa, naar de blev sat ud (Brændsvin). I Følge Pontoppidan 1768 tillægges mange Svin i Hads Herred, en fast

utrolig Masse. Naar en saadan Galt paa $1\frac{1}{2}$ Aar er vel fedet, giver den 6—8 Lispund Flæsk.

Faareavl

dyrkedes særlig paa Kongens Gaard Emborg og senere paa Aakær, ca. 1800 paa Uldrupgaarden i ret stor Stil, men vest paa kun med ringe Udbytte.

Gæs

er i Følge Pontoppidan i høj Grad skadelige, idet de fordærvede Afgrøden med deres Gødning.

Bondebyens Administration

var naturligvis i nogen Grad bundet ved de til enhver Tid bestaaende Love, som ret hyppigt maatte anvendes. Ligeledes var Bondebyen i høj Grad afhængig af Godejerens Vilje, som dog ogsaa ret jævnlig henvistes til Domstolene eller til den kongelige Naades Afgørelse.

Bondebyen bestod af et bestemt Antal Gaarde for den enkelte By, som sjældent forandredes i Antal, men derimod i Tidens Løb deltes mellem 2 eller 3 Mænd, og da navnlig brugtes paa den Maade, at Fæstebonden afstod det halve af Gaarden til en Slægtning og beholdt selv den anden Halvdel som Aftægt. Den Gaarden tilhørende Ager i hver Vang deltes altsaa ligelig, saa den fik Jord lige saa mange Steder — indtil ca. 80 — som den oprindelige.

Man vidste nøjagtig, hvad der hørte til enhver Gaard, da Agrene var adskilte ved Rener, et Stykke udyrket Jord, i Regelen bevokset med Tjørn og Ukrudt, saa det voldte ikke særlig Besvær for de andre Bymænd, om en Gaard pludselig deltes. Imellem Bymændene indbyrdes var der naturligvis visse Bestemmelser, som

skulde iagttages, og som i Tidens Løb samledes i en skreven Bog, hvis Bestemmelser oprindelig var vedtaget af Bymændene, og som i Regelen gjaldt Slægtled efter Slægtled, underskreven af samtlige Byens Gaardmænd samt eventuelt Præsten og Godsejeren og kaldtes „Vide og Vedtægt“. Endelig var den hyppigt tinglæst ved Retten. Byloven blev oplæst paa Grandestævne af Oldermænd en Gang hvert Aar, saa maatte man formode, at Byens Folk, ogsaa Husmænd, vidste Besked.

Idømte Bøder udpantedes der for af Granderne, hvis de ikke betaltes, og det var i Reglen indrettet saaledes, at Godsejeren skulde have Halvparten af Bøden og Byen den anden Halvpart, saa havde man paa en nem Maade Godsejeren delagtiggjort i Bødens rette Betaling. Aalstrup By har endnu deres gamle Bylov opbevaret, men der er vist ingen af Granderne, der har læst alle de 77 §. Den blev for nogle Aar siden optrykt i Odder Dagblad.

Den laveste Dommermyndighed paa Landet øvedes i Landsbyen af Oldermænd med Bisiddere paa Grandestævnet paa Byens Gade, hvor der idømtes Smaamulfter for mindre Forseelser, som kunde appelleres til Herredstinget, hvor Herredsfogden og Skrивeren samt de 8 Tingmænd residerede.

Over Herredstinget stod Landstinget for Jylland i Viborg, hvilke Institutioner altsaa svarer til de nuværende Underret og Overret. Enkelte Sager kunde atter føres for Kongens Retterting, navnlig angaaende Adelspersoner, og endelig kunde et „Danehof“ afgøre Strid, opstaaet f. Eks. mellem Kongen og Landets Stormænd, som de sønderjydske Hertuger. Endvidere havde man særegne Retter, „Tammerret“, der traadte sammen 4 Gange om Aaret og navnlig afgjorde ægteskabelige Stridigheder.

Rude Bys og Saxild Bys Vedtægt har været optrykt i „Danske Vider og Vedtægter“. Søby By har ogsaa sin Bylov endnu, der saa vidt vides ikke har været optrykt.

Til Grandestævnet skulde hver Gaard sende en Mand straks, naar Trommen gik — Trommen har Oldrup By endnu bevaret; den burde formentlig nu sendes til Odder Museum — for at deltage i Forhandlingerne og høre Vedtagelsen af de Foranstaltninger, som Bymændene vedtog, f. Eks. om hvor meget Kreatur man vilde have paa Fælleden, naar der skulde saas Rug, naar Gærderne for hver af Byens 3 Vange skulde være i Orden, naar Stoddere skulde køres til næste By, naar Skorstene skulde synes, Forhandlinger om Bytyr og Byorne. For Odder By var Grandestævnet paa det Sted, hvor Bisgaardvejen drejer fra Østergade, og her var ligeledes Byens Plantested, hvor Bymændene i Fællesskab avlede Kaalplanter. I andre Byer i Regelen ved Byens Gadedam eller ved Smedien.

I Byens Vedtægt var altid en Række Bestemmelser, sigtende til god Orden under Møderne. Under Grandestævne maatte ingen give Ulyd, naar Oldermændene havde aabnet Mødet, og der var bestemte Mulker for de mest brugte Skældsord.

Ved Gilder, hvoraf der var mange, og hvor der blev drukket 1 Td. Godtøl eller 2, maatte man ikke møde bevæbnet, thi Modet steg betydeligt, vidste man, naar Øltønden skulde hældes; man maatte heller ikke drage hinanden i Haaret, og skulde nogen kaste op, skulde han gaa uden for.

Var nogen af Granderne i Byen saa stejl, at han ikke vilde underkaste sig Grandelavets Bestemmelser, og man ikke vidste paa anden Maade at bøje hans Vilje, blev han udelukket fra Mændenes Lav, og Oldrup Vide, som nu er brændt med en Gaard, udtaler, at ikke en-

gang hans egen Svoger maa indbyde ham til Barsel, og ligger han hjælpeløs væltet paa Vejen, maa ingen hjælpe ham, og ingen maa sige Goddag til ham. Disse Bestemmelser gælder ogsaa hans Tyende, som heller ikke maa inviteres til at sidde ned, hvis de kommer i anden Mands Hus. Langt mindre maa nogen hjælpe ham mod Skarnsfolk.

Om Morgenen tidlig blæste Byens Hyrde i sit Horn, og saa slap hver Mand sine Kreaturer ud paa Gaden, og de dreves saa af Hyrden „ad Forten“ — bred, indhegnet Vej — gennem Bymarkerne ud paa Fælleden, en Begivenhed, der nærmere beskrives i Justitsprotokollen under Sagen om Mordbranden i Randlev Præstegaard 1749, da Gosmer Hyrde fandt den dræbte Kvinde paa Marken næste Morgen ved Hjælp af sin Hund, og Hyrden i den Anledning underkastedes Forhør om Sagen.

Skulde Bonden til Hoveri paa Herregaarden, skulde i Regelen alle med, og man saa da atter en lang Vognrække drage af Sted, thi Bonden skulde selv medbringe Avlsredskaber. I den Anledning havde Lüttichau, Aakær, lavet en god Vej fra Gylling efter Aakær — den nuværende Gylling—Falling-Vej — og var siden meget vred over, at Landvæsenskommission og Landinspektør udlagde netop de Arealer til Præstegaarden, som var tilstødende hans gode Vej.

Skulde Bønderne køre Korn til Byen for Herremanden, var der atter en lang Vognrække at se, og det var vel da navnlig under saadanne Forhold, at „Hads Herreds Jenser“ havde en femte Vognkæp som Reserve i Vognen, der ved Lejlighed ogsaa anvendtes mod Uvenner.

Hadve man nu Søndag Eftermiddag vedtaget at saa Byg i „store Vendeagre“, mødte om Mandagen tidlig om Morgenen et Spænd Heste fra hver Gaard for at

pløje den til Gaarden hørende Ager og besaa den, og var nogen Mand blevet bagefter, kunde han ikke komme der, da han saa vilde ødelægge Sæd ved Færd-selen dertil; det skulde gøres den bestemte Dag.

Byens Tyr og Orne gik paa Omgang mellem Gaardene, og til Tyren hørte altid en bestemt Lod, „Tyrevangen“, som Græsning for Tyren. Til Ornen maatte hver Mand give et bestemt Kvantum Sæd.

Ved Lejlighed var der i Oldrup megen Alarm, thi Byens Orne var død, og man sigtede Ihænde-haveren for at have sultet ham ihjel. Der blev Drøftelse paa Ga-destævne — naturligvis — og Enden blev, at Ihænde-haveren af Ornen skulde bøde Halvparten og Bymændene i Fællesskab Resten, antagelig en „Salomonsdom“, som i Nutiden er fulgt i et noget lignende Tilfælde i en nærliggende By, hvor en Kvægavlsforening havde købt en Tyr, der døde inden Afleveringen.

Hovedgaardene

har været underkastet nogle Forandringer i Størrelse, men ikke saa meget som man kunde vente, da det blev forbudt Godsejeren at lægge Fæstjerd under Hovedgaarden af Hensyn til Skatten.

Nedenstaaende anføres Hartkornsbeløbet:

	1690	1770	1870	Areal 1870
Moesgaard		18 Tdr.	45 Tdr.	445 Tdr.
Østergaard	24 Tdr.	24 —	29 —	336 —
Schweigaard			19 —	160 —
Rathlousdal	23 —	23 —	36 —	316 —
Rodstenseje	42 —	42 —	56 —	438 —
Petersminde			16 —	160 —
Rantzaugave			41 —	550 —
Aakær	64 —	64 —	126 —	1370 —
Lundhof			30 —	300 —

	1690	1770	1870	Areal 1870
Gersdorflund	47 Tdr.	47 Tdr.	75 Tdr.	630 Tdr.
Dybvad		11 —	28 —	217 —
Gyllingnæs			36 —	775 —

Desuden opgives ret store Skovarealer:

Moesgaard 300 Tdr., Østergaard 104 Tdr., Rathlousdal 1075 Tdr., Aakær 550 Tdr., Gersdorflund 238 Tdr. og Gyllingnæs 358 Tdr.

Saa sæden anføres for 1662 saaledes for Bjørnkær 26 Tdr., Moesgaard 34 Tdr., Skumstrup (Vilhemsborg), 170 Tdr., Østergaard 74 Tdr.

I 1619 anføres for Aakær 305 Tdr. og i 1581 Hovedstrup (Rodstenseje) 103 Tdr., Løverstrup (Rathlousdal) 109 Tdr., Bjerager Hougaard, „der brugtes af Oluf Brokkenhus selv“, ca. 50 Tdr. (Eng til 60 Læs Hø og Skov til 120 Svin.)

Skatter.

Jeg har liggende foran mig en Skattekvitteringsbog fra 1719—1839 for Gaarden Mtr. Nr. 3 a, Spøttrup, Halling Sogn, Hartkorn ca. 3 Tdr., der udviser de udskrevne Skattebeløb Aar for Aar og særlig er interessant ved Beløbenes Stigning under Pengekrisen ca. 1814.

Gaardens Fæstere var Søren Pedersen, 1719: Rasmus Christensen Buch, 1728: Jens Leisten, 1764: Jakob Jensen, 1794: Knud Rasmussen, Gosmer, 1807: Svigersøn Jørgen Sørensen, 1843: Jens Jespersen af Lerdrup, ca. 1860: Eske Pedersen (Forpagter i 50 Aar), ca. 1910: Peter Albrektsen, Selvejer, nu Frands Albrektsen. Skattebogen viser særdeles hyppigt, at Skatten er betalt i rette Tid, saa Gaardens Besiddere maa have været ret velstillede.

1719 betales Skat 1 Rdl. 5 Sk. maanedlig, og da Beløbet skal betales paa Skanderborg Amtshus, maa denne

Omstændighed have bevirket en livlig Trafik mellem Hads Herred og Skanderborg. I Begyndelsen er det Hans Justsen, som kvitterer, i Dec. Hans Bomberg. I Sept. maa han endvidere betale Krigsskat 1. Termin 4 M. 12 Sk., og Fourageskat 1 M. 3 Sk.

I Landgilde til Rathlousdal svares 15 Rdl. og ydes Hoveri, for hvilken C. Rathlou kvitterer egenhændig indtil 1753, hvorefter Enken Dorthea Sophia Schack egenhændig kvitterer til 1763, hvorefter Hans Møller kvitterer som Forvalter. Ca. 1790 anføres ogsaa Tjenden 12 Skp. Byg og 2 Tdr. Ærter.

1803 synes det at knibe med Kongens Kasse, thi da faar Fæsteren følgende Ekstraudgifter: Folkeskat 1 Rdl. 3 M. $6\frac{1}{2}$ Sk., Vejpenge 1 M. $5\frac{1}{2}$ Sk., Fouragetilskud 1 M. 1 Sk., Tugthuspenge 2 Sk., Chirurぎskat $3\frac{1}{2}$ Sk., og i Okt. Kvartal Marchpenge 1 Mk. 2 Sk., Munderingskammer $3\frac{1}{2}$ Sk., Bro- og Deliquentpenge 1 M. $12\frac{3}{4}$ Sk., Skattekorospenge 2 Rdl. 5 M. $14\frac{2}{3}$ Sk., veneriske og epidemiske Sygdomme $14\frac{1}{2}$ Sk. og Soldaterdoucør 1 M. $12\frac{3}{4}$ Sk.

Gaardens Skat bliver derved ca. 6 Rdl. Kvartalet, stigende til 1808 med ialt ca. 10 Rdl., 1809 ca. 18 Rdl., 1811 ca. 27 Rdl. og 1812 57 Rdl. 1813 betales Landgilde in natura, og Skatten i Sølv 8 Rdl. 5 M. $13\frac{1}{5}$ Sk. eller i Sedler 100 Rdl. 5 M. $8\frac{1}{2}$ Sk. og Kongetiende til Aarhus Skole 117 Rdl. 4 M. $7\frac{5}{8}$ Sk., ialt ca. 218 Rdl. 1814 samme Beløb i Sølv, som er i Navneværdi 16 Rdl. 4 M. 15 Sk. Tjenden er nu kun ca. 12 Rdl.

1816 svares en Besiddelsesafgift for et halvt Aar af 33 Rdl. $42\frac{2}{3}$ Sk., Hartkornsskat 13 Rdl. $71\frac{3}{4}$ Sk.

1817: Besiddelsesafgiften, oprindelіg 2 Rdl. $37\frac{1}{3}$ Sk., Forhøjelse til 38 Rdl. $4\frac{1}{3}$ Sk., Hartkornsskat 16 Rdl. $60\frac{1}{3}$ Sk., Sygehuspenge 43 Sk., Tugthuspenge $39\frac{1}{2}$ Sk., Sandflugtspenge $7\frac{1}{4}$ Sk., Veteri-

nærskolen 1 Sk., Marchpenge 21 $\frac{1}{2}$ Sk., Fourageskat 7 Rdl. 55 Sk., Kirurgiskat 14 $\frac{1}{2}$ Sk., Huspenge 1 Rdl. 20 Sk., Deliqventpenge 1 Rdl. 76 Sk., Veje og Stenkister 1 Rdl. 2 Sk., ialt 66 Rdl. 15 Sk. for $\frac{1}{2}$ Aar.

I 1818 er Skatten halvaarlig ca. 21 Rdl., 1820 kvartaarlig ca. 15 Rdl., 1822 kvartaarlig ca. 10 Rdl., 1828 halvaarlig ca. 14 Rdl. og 1839 halvaarlig ca. 16 Rdl., hvilken Fremstilling giver et godt Billede af en Fæstebondes Ydelser til de forskellige Tider.

De adelige Sædegaarde havde jo Skattefrihed, men desuagtet lignedes ikke saa faa ekstraordinære Skatter paa disse Godtfolk, som Krigsskat, Prinsesseudstyr m. v., der selvfølgelig ogsaa ramte Bondestanden. I 1764 svarede Ekstraskat af Gylling By, 42 Rdl. for $\frac{1}{4}$ Aar, der fandtes da i Byen 236 gifte Mænd og Koner, 92 Børn over 12 Aar, 45 Karle, 50 Piger, 23 Dreng, ialt 506 Personer.

Paa Rathlousdals Gods lignedes denne Ekstraskat i 1764 saaledes: Gehejmeraad Chr. Rathlou 3 Rdl. plus Rangsskat 3 Rdl., Inspektør Monsiør Herskind 32 Rdl. (det var ham, som faa Aar efter oprettede Slægtshuset Herschendsgave), Skytte Anders 4 Rdl., Gartner Frederik 4 Rdl., Ridefoged Hans Møller, Skægs Mølle, 20 Rdl., Søren Themstrups Enke, Fillerup Neder Mølle, 8 Rdl., sgn. H. Mortensens Enke, Fillerup Neder Mølle, 8 Rdl., Rasmus Fensten, Fillerup Øvre Mølle, 8 Rdl.

For Rodstenseje Gods: Oberstinde Sehested, Rodstenseje, 54 Rdl., Ridefoged Langballe 16 Rdl., Pastor Kragballe, Odder, 52 Rdl., Degn Begtrup (Sandagers Mølle) 16 Rdl., Herredsskriver Engelbrecht 6 Rdl.; han har altsaa afstaaet Fillerup Mølle til Svigersønnen Rasmus Fensten og bor nu som Tingskriver i Odder, der tilføjes, at han er fattig og kan ej betale Skatten. Møller Jakob Wiuther, Odder Neder Mølle, 8 Rdl., Kromand Jens Sørensen 16 Rdl. Paa Alrø skal Enke Ane

Sofia Rosenmeyer betale 48 Rdl., næsten lige saa meget som Ejerinden af Rodstenseje.

Den mest forhadte Skat var Kop-, Kvæg- og Ildstedsskat, der svaredes af alle. Ildstedsskat var 2 M. for hver og bevirkede flere Steder, at 2 Gmd. var fælles om et Ildsted, mulig dog ikke alene af Hensyn til Skatten, men mere af Hensyn til, at de 2 Gmd. boede i en Gaard, som var delt i 2 Dele. I Gylling var det Tilfældet ialt 10 Steder. Kopskat (Hovedskat) var 1 Rdl. for en Gmd. for $\frac{1}{4}$ Aar.

1690 svares for $\frac{1}{4}$ Aar af Admiral Jens Rodsten 24 Rdl., 2 Jomfruer (Døtre) 12 Rdl., 4 Piger 8 Rdl., 1 Fuldmægtig 3 Rdl., 1 Skytte 2 Rdl., 1 Tjener 2 Rdl., 1 Ladefoged 2 Rdl., 1 Karl 2 Rdl., 2 Røgttere 4 Rdl., 4 Ildsteder 2—4 Rdl., en Sum af ialt 59 Rdl. 2 M. 4 Sk. for $\frac{1}{4}$ Aar. Fruen paa Rathlousdal giver kun 17 Rdl. og Kongens Foged paa Aakær, Mads Nielsen, 11 Rdl. 2 M., Herredsfoged Søren Justsen, Onsted, 3 Rdl.

I Torrild har 2 Gaarde hver 2 Ildsteder; de beboes imidlertid af militære Personer; den ene af Oberstløjtnant Diebitz, der har betalt en Del af sin Skat, men resterer 1 M. 8 Sk. Den anden Gaard beboes af Ritmester Ahlefeldt. De to Møllere i Odder har dog hver 2 Ildsteder, Rathlousdal 3 og Aakær 3 Ildsteder. Paa Aakær er 4 Karle fri for Skat, da de holdes af Kongens Stutteri der. Ialt betales af Hads Herred for $\frac{1}{4}$ Aar Kopskat 637 Rdl. 3 M. og Ildstedsskat 213 Rdl. 2 M.

Den i 1690 paa bedrestillede Folk lagte Skat har rimeligvis ikke kunnet dække Statsudgifterne, thi Aaret efter, 1691, tager man bedre fat med Skatter paa disse Godtfolk. Amtmændene lignede Beløbet for hver sit Amt.

Herredsfoged Søren Madsen, Wæhrholm, 6 Rdl., Herredsfoged Mathias Melchiorsen, Welling, 14 Rdl., Ting-

skriver Johan Hagesen, Ry Mølle, 5 Rdl., Kromand Chr. Carl, Ry, 8 Rdl., Forpagter Ole Pedersen, Hastedgaard, 60 Rdl., Erik Christoffersen, Egebjerggaard, 14 Rdl., Kromand Johan Ditlev, Hoved Kro, 10 Rdl., Mads Nielsen, Forpagter og Ridefoged, Aakær, 110 Rdl., Anna sal. Laurits Brorson, Dybvad, 15 Rdl., Maren Andersen, Torrild, 15 Rdl., Herredsfoged Søren Justsen, Onsted, 15 Rdl., Tingskriver Jørgen Kofoed, Oldrup, 2 Rdl., Foged Hans Christensen, Rathlousdal, 6 Rdl., Amtsskriver Just Hansen, Skanderborg, 150 Rdl., Generalmajor, Amtmand Schack 400 Rdl., Oberførster Hümts 90 Rdl., Admiral Rodsten, Rodstens-eje, 500 Rdl., Fru Margrethe Gersdorph 200 Rdl. og Hans v. Lassen 200 Rdl.

Som man ser, en klækkelig Forhøjelse af Skatten, men Kongen maa have trængt haardt til Penge, da han Aar 1700 erklærer Sverrig Krig, hvorfor der allerede 1699 skal betales i Skat 2 Rdl. af en Karl for $\frac{1}{2}$ Aar, hvilket har til Følge, at kun faa Bønder har Raad til at holde Karl, men maa selv gøre Arbejdet og paa Grund af Hoveri forsømme sit eget. I Odder By er der kun 5 Bønder, der har 1 Karl hver, den ene endda en Enke, i Ondrup 2 Mænd, i Snærild 1 Mand, i Balle 1 Mand, i Fillerup 3 Mand (det er den velhavende Daniel Nielsen og de 2 Møllere), i Gosmer ingen.

Man maa derfor forudsætte, at Bøndernes eget Arbejde ligger stille og forsømmes, medens Manden arbejder paa Hovmarken, at Bondestanden derved yderligere forarmes og trykkes yderligere af de stigende Skatter. Kongen, Frederik den Fjerde, er imidlertid opfindsom med Navne paa nye Skatter og forordner 1699 — altsaa lige før Krigen 1700 — en ny Skat, som han kalder Udskiftningsskat, som paalignes Hads Herreds Beboere med et Beløb af ialt 2849 Rdl. Danmark havde jo enevældig Konge og ingen Rigsdag,

saa det har vel ikke været møjsommeligt at udskrive nye Skatter, hvilket altsaa har været i Brug, før man fik Rigsdagsmænd.

Langt før den Tid, Skatterne steg saa voldsomt, at baade Herremænd og Bonde synes at segne under Skattetrykket, ja endog før den sidste Svenskekrig 1658, fandtes ikke saa faa øde Gaarde i Hads Herred.

Lehnsregnskab 1650 udviser, at Lehnsmanden den 11. Juli steder Søren Simonsen i Randlev den halve øde Gaard ibd., som Hans Madsen fradøde. Den 13. Januar fæster R. Thygesen i Randlev den øde Gaard, Niels Rasmussen fradøde, og intet var saadet. Den 14. Juli fæster Peter Sørensen, Amstrup, den Gaard, som Jens Jørgensen tidligere beboede. Den 15. Juli fæster Søren Hansen i Tvenstrup den øde Gaard i Randlev, som Jens Hansen tilforn beboede og fradøde. Den 12. August fæster Peter Rasmussen af Endelave den øde Gaard i Rude, som Jens Jensen beboede, ganske forfalden, ingen Sæd saadet. Den 23. Oktober fæster Erik Smed, Fillerup, den Gaard, hans Fader Jens Pedersen tidligere beboede med flere.

Der er aldrig Tale om Indfæstning, men kun om at faa en Mand til den øde Gaard, der naturligvis kun havde ringe Udsigt til at svare Skat. 17 Gaarde er i Følge Tingsvidne ganske øde, og der bor ingen der.

Ved en saadan Lejlighed glemte man naturligvis ikke Gejstligheden, Præsten i Sognet samt Degnen. 1691 Pastor R. Rasmussen, Ørting, 87^{1/2} Rdl., Sædedegn Daniel Ottosen 5 Rdl., Casper Bentsen i Saxild 75 Rdl., Sædedegn Jens Sørensen 5 Rdl., Chr. Schønning i Odder 62 Rdl., Sædedegn Enoch Enochsén 3^{1/3} Rdl., Oluf Jensen i Torrild 10 Rdl., Sædedegn Joh. Andersen 5 Rdl., Ude Petersen i Gosmer 50 Rdl., Sædedegn Oluf Kornbech 5 Rdl., Joachim Brorson, Randlev, 60 Rdl., Sædedegn Th. Nielsen 5 Rdl., Oluf Fris,

Hundslund, $62\frac{1}{2}$ Rdl., Sædedegn Jens Enochsén $2\frac{1}{2}$ Rdl., Peder Sørensen, Gylling, 15 Rdl., Sædedegn Vilum Nielsen $1\frac{1}{4}$ Rdl.

Den 30. Maj 1646 forordner Christian den 4. en frivillig Skat af Kobber og Tin, dog hver Præst mindst 4 Lispund (32 kg). Samme Aar befalede han, at der i hvert Sogn under Gudstjeneste skulde gaa en Mand rundt med en lang Kæp for at vække de sovende.

En Del af Bønderne var fritagne for Skat mod at holde en Rytter. Der er tidligere anført, at Oberst Diebitz og Ritmester Ahlefeldt besad 2 Gaarde i Torrild; der synes at have været en Bonde i hver By — i Hadrup dog 2 — som holdt Rytter, mulig det er Selvejrbønder, der paatager sig denne Ydelse.

Paa Dybvad residerer som skattefri: Major Lykke og paa Cane kgl. Majestæts Ridefoged Jacob Jensen, om hvem det hedder, at han har sin Gaard kvit og frit. Jakob Jensen har altsaa ikke ejet Cane, som der anføres i alle Beskrivelser. Herredsfoged Mikkell Rasmussen, Undrup, og Delefoged Rasmus Sørensen, Halting, ligeledes fritagne.

Det er da heller ingen Under, at Regnskabet udviser Restancer for 1684: Admiral Rodsten, Rodstenseje, ca. 2 Tdr. Korn, Margrethe Gersdorph, Rathlousdal, 11 Tdr. Korn, Hans v. Mühlengrath 29 Tdr. Korn, sr. Chr. Weyerslev 9 Tdr. Korn, Jens Wissings Gods 16 Tdr. Korn og Jakob Rollufs Gods i Hundslund 5 Tdr. Korn.

Det har jo nok været besværligt for Kongens Raad at finde Navne til de mange Skatter, man inddrev, maaske har der ogsaa været en Rest af Blufærdighed til Stede. Kong Frederik den 2. forordnede i Lejren i Ditmarsken, at der skulde ydes en Skat af $\frac{1}{3}$ af Indtægten, for at han kunde faa sine Krigskarle, som overvandt Bønderne i Ditmarsken, betalte.

I 1720 havde Kong Frederik den 4. lykkelig faaet en Ende paa den svenske Krig, efter Carl den 12.s Fald, og havde bortjaget Hertugen af Gottorp. Naturligvis trængte han til Penge, men han hittede paa en ny Maade at lave Penge paa ved at oprette et Lotteri, hvortil han solgte Lodder à 5 Rdl., og nu drejede det sig om at faa Lodderne afsat, hvorfor han tilskrev Rangspersoner om Sagen og bestemte, hvor mange Lodder de skulde tage.

Justitsraad, Landsdommer Poulsen (Ristrup) 20 Lodder, Etatsraad Reedtz' Enke 20, Generalmajor Voldemar Reedtz 40, Cancelliraad Hoffman, Skjerrildgaard, 10, Grev Rantzau til Løvenholm 100, Gehejmeraad Palle Kragh 20, Justitsraad, Amtmand Gersdorf 20, Etatsraad, Amtmand Grabow, 25, Fru Karen Powitz til Tyrrestrup 15, Etatsraad, Jægersmester Chr. Rathlou, Rathlousdal, 25, Oberst Rantzau, Rodstenseje, 20, Oberst Rosenørn, Aakær, 20, Grev Frijs, Frijsenborg, 100, Gehejmeraad, Stiftsbefalingsmand v. Plessen 40 Lodder m. fl.

Denne Foranstaltning vakte naturligvis Uro hos Proprietæerne. Rosenkrands, Tirsbæk, begærer Moderation, da han ingen Indtægt har haft og er i stor Gæld og maa laane Penge til Renter. Han har de sidste 3 Aar ikke faaet 1 Skp. Korn af alt sit Gods, hvilket han vil beedige, men har tværtimod maattet levere sine Bønder mange Hundrede Tdr. Korn.

Oberst Chr. Fris, Hevringholm, vil betale de 20 Lodder, men nægter at modtage en eventuel Gevinst i dette Lotteri. Fru Powitz, Tyrrestrup (sl. Jørgen Møllers) kan kun betale 2 Lodsedler; hun har kun $\frac{1}{2}$ Gaard i slet Tilstand, hvorfor hun er nedsat i Krigsskat og frasiger sig Rang.

Lotteriet maa have givet ret godt i den kgl. Kasse — der maa vel have været nogle Nittere — thi 1727

laver han et nyt Lotteri, skaaret efter samme Ide, til Støtte for „Grønlandsk Compagni“. Oberst Math. Rosenørn, Aakær, er ansat denne Gang til 84 Rdl., men anmoder om Afslag, da hans Evne er ringe. Naar her-til kommer Tabet i den 20-aarige Krig, der for Aarhus By regnes 20 Skibe med en Ladning til 77,915 Rdl. og for Horsens By 12 Skibe med en Ladning til 25,114 Rdl., Bøndernes Skade blev vel ikke gjort op, formoder jeg, saa kan man vel sige, at Landet var i høj Grad forarmet.

1735 skal der gives Tilskud til et Magasin for udenlandsk fabrikerede Varer, og Proprietæerne faar atter et Beløb paalagt, denne Gang dog uden Udsigt til Lotterigevinst.

Brandvæsenet.

Assuranceselskaber fandtes ikke i ældre Tid; naar det brændte for en Gaardmand, kunde han faa „et Tryglebrev“ at gaa rundt med og bede om Almisser.

Brændte en Præstegaard, kunde de andre Præster tvinges til at deltage i Udgiften, som kunde være ret ubehagelig.

Ved større Ildebrande, f. Eks. ved Københavns Brand 1728, tog Regeringen Initiativ og lignede Brandskade paa Undersaatterne en Aarrække, der for Hads Herred omfatter: Conferentsraad Rathlou, Rathlousdal, 32 Rdl., næste Aar plus 4 Rdl., Oberst Rantzaus Enke, Rød-stenseje, 30 Rdl., Odder By: Kræmmer N. Fosgrau 1 Rdl. (han kunde ikke betale), Skægs Mølle: Jørgen Nielsen 4 Rdl., Neder Fillerup Mølle: Hans Mortensen 1 Rdl., næste Aar plus 5 Rdl., Over Fillerup Mølle 1 Rdl., Tvenstrup: Kræmmer Mikkel Sørensen 1 Rdl., næste Aar plus 1 Rdl., Hans Christensens Enke, Cath. Svendrup, Randlev Schousgaard 1 Rdl, næste Aar plus

1 Rdl., Madam Rosenørn 50 Rdl., Major Lassen, Aakær og Rask, 44 Rdl., Mons. Rosmar 16 Rdl., Ri-defoged Jacob Rind 2 Rdl., S. Sørensen, Vads Mølle, 4 Rdl., næste Aar plus 6 Rdl.

1725 inspicerer Byfogden i Maribo samtlige Byens Ildsteder for Brandfarens Skyld og fandt 58 Ildsteder uden den tilsvarende Skorsten.

Underdomstole.

Landet var som nu delt i et Antal Retskredse (større end nu) med hver sin Underdomstol, desuden havde de større Godsejere jo Birkeret med hver sin Birkefoged. Ved kgl. Reskript af 13. Marts 1688 om Herreders og Birkers Sammenlægning hedder det: „Hads Herred forbliver for sig selv“, dog lægges lidt af Ning Herred under, nemlig de „Strøbønder“, som ikke hører under Godserne Vilhelmsborg og Marselisborg.

Hads Herreds Ret.

Hvert Herred havde i Regelen sit Tingsted, selv om i enkelte Tilfælde var Undtagelser, og Hads Herreds Ting kan spores saa langt tilbage, som man har skrevne Kilder.

1429 er der Tingsvidne om, at Odder Bys Bønder ikke har anden Skov end for Enden af deres Agre. 1506 Vidne om et Gærde mellem Fillerup og Astruplund (nu Lundhoff) til „Uld Kirke“. 1509: Vidne, at Jep Krumpen var paa Hads Herreds Ting, da „Uld Skov“ skulde rebes. 1481: Vidne, at „Seffren“ i Yrtingh, Simon Olufsen og Knud Olufsen giver Afkald paa en Gaard i Skieringh, som Niels Olesen paabor; den tilhører Em Kloster.

Navnlig fra Striden mellem de Balle-Mænd og Kane-

Mænd, der varede i mange Aar og endte med, at Hans Mikkelsen, Kane, slog 2 Balle-Mænd ihjel i selve Retten, der var sat paa Stedet, hvorfor han senere dømmes fra Livet, har man ikke saa faa Efterretninger om Tiden omkring 1550.

Foruden det ordinære Herredsting havde mange Herregaarde, som Vilhelmsborg og Konstantinsborg, eget Birketing for Godset med særegne Birkefogder og Birkeskrivere. Aakær havde Birkeret i Bispens Tid; den ophævedes kort efter, at det blev Krongods.

De nye Godser, som opstod efter Statsruinen 1660, synes ikke at have faaet Birkeret, og man maa saa antage, at Bønderne paa Rathlousdal, Rodstenseje og Aakær Godser har været henvist til Herredstinget, og man finder stadig disse Godsers Bønder for Hads Herreds Ret. Tingstedet var i mange Aar ved Uld Kirke (nu Tomt ved Lundhoff).

Herredsfogderne skulde som Løn have den bedste Bondegaard i Byen og Skriveren den næstbedste og desuden henholdsvis 1 og $\frac{1}{2}$ Skp. Byg af hver Gaard.

Indberetning om Dommerstanden skete 1731 i Følge kgl. Begæring, og Stiftamtmand Løvenørn, født i Horsens, senere russisk General og Peter den Stores Ven, senere dansk Diplomat, indberetter i Følge Hübertz om Stiftets Vogtere af Lov og Ret:

Århus: Oluf Andersen er en meget habil Mand, dog bliver de af ham afsagte Domme mulkteret højt ved Overretten. — Han døde 1732. Skriveren, Peder Møller, Forvalter ved Boller, holder med Tilladelse en Substistut, der var dygtig nok (Jakob Drejer) i Embedet. (Århus By beklager sig 1732 over Vanskeligheden for Byen med for faa „Tjenere“ (Politi) til at slutte Delikventerne, da saadant i Almindelighed holdes for skammeligt uden at de, som ikke skammer sig med Liderlighed, Drik og Fylder, ja endog andet ondt.

Byen har nu forskrevet en dygtig og haandfast Karl fra København, der har været Grenader i 14 Aar.)

1650 blev 2 Bysvende (Politi) i Aarhus for Forseelser dømt til at arbejde i Jern paa Holmen, saa Politiet har nok ikke alle været Engle.

Horsens: R. Chr. Leth, ogsaa Herredsfoged i Voer-Nim Herred, meget beundret, synes meget forstandig, men faar dog haarde Mulkter i Overretten for sine Domme.

Hads Herred: Herredsfoged Chr. Jensen har fungeret en Aarrække, men er nu 22. Januar d. A. fradømt Embedet paa Hads Herreds Ting formedelt utilbørligt Forhold i Embedet — har heller ikke været ved Guds Bord i nogle Aar. Han var tidligere suspenderet fra 18. November 1717 til 18. November 1718, men blev pardonneret paa Vilkaar, at han skulde skikke sig bedre, men han er blevet længere jo værre.

(1730 anmeldes Herredsfogdens daarlige Opførsel til Stiftamtmand Løvenørn, der svarede, at Herredsfogdens Afsættelse ikke beroede paa ham, men han (Herredsfogden) gør hver Dag langt mere, end hvad han kan miste sin Bestalling for; det var at ønske, at Vor Herre vilde tage ham, saa vi blev ham kvit.) Skriveren Knud Engelbreth (Fillerup Mølle) er dygtig.

Vilhelmsborg Birk: Oluf Christensen, Birkefoged, er en gammel, upaaklagelig Mand, der nu afstaar Embedet til R. Jensen. Skriver er Eskild Jensen. Oluf Christensen boede i den gamle Gaard i Neder Fløjstrup, hvor hans Armstol og Bord endnu er at se.

Bjerre Herred: Mads Sommer, Birkefoged, dygtig, men insolvent.

Herredsfogder i Hads Herred.

1550: Søren Pedersen, Fillerup, tildømmer Balle-Mænd et øde Bygge paa Cane. 1553: Samme Dom

om Jord i Oldrup. 1575: Samme dømmer R. Mikkelsen, Cane, fra Livet, da han slog sin Fætter, der gjorde Fordring paa det øde Bygge i Cane, ihjel i Balle. (Manden blev dræbt i Retten.)

1581: Jens Madsen vurderer Gaardene til Skat i Hads Herred (flere for højt ansatte).

1618: Morten Jørgensen, Rindelev, der satte Rekord ved at dømme 18 Hekse, alle her fra Hads Herred, fra Livet (Appel til Overretten).

1650: Mikkel Rasmussen, Hadrup.

1657: Just Nielsen var Gmd. i Onsted, kgl. Konfirmation 15. December 1662.

1667: Sønnen Søren Justsen, Onsted, kgl. Konfirmation 1670 (var ugift, Broderen havde Gaarden).

1700: Christen Jensen suspenderes den 14. December 1717 (boede Nørregade, Odder), fradømt Embedet den 22. Januar 1731.

1731: Frederik Holmer, Odder.

1759: Søn Nicolaj Holmer, Odder, 23. Maj 1772 gift med Jomfru Bang, Skanderborg.

5. December 1781: Andreas Kjær, Hede Mølle, 69 Aar paa Kjærsholm, derefter Herredskantor i Aarhus. Død 1814.

20. Maj 1815: Herman Gerhard Treschou.

26. Juli 1820: Henrik Bering Lanng.

16. December 1842: Philip P. Rosenstand, derefter Herredskantor i Odder igen.

Ca. 1855 Rehling. (I 1874 stort Pengetyveri fra Herredsfuldmægtig Hansen 1400 Rdl.) Rehling var i mange Aar Formand for Hads-Ning Herreders Jernbane og tog sin Afsked i Provisorietiden; som den fredelige Mand, han var, ønskede han ikke at udpante Hads Herreds Bønder for Skat.

Det falder stærkt i Øjnene, at Herredsfogederne som oftest havde Bopæl enten i Herredets Udkant som Hadrup og Onsted eller endog helt udenfor som Rindelev (Sofienlund) eller Anders Kjær, Hede Mølle, begge i Hjelmslev Herred trods Lovens Bud, at han skulde bo her. Chr. Jensen vides at have boet i Skanderborg i Begyndelsen, men flyttede snart til Odder (Nørregade), hvor han fik et Hus under Rodstenseje i Fæste; jeg formoder, det var det gamle Hus, som Elektricitetsværket har nedrevet.

Frederik Holmer købte, efter at Mølleren i Vads Mølle var død, hans 4 Gaarde og 2 Huse paa Alrø ved Auktionen. Nicolaj Holmer var før sin Ansættelse „Kornskriver“ paa Aakær.

Herredsfoged Fr. Holmer dømte Gmd. Peder Hansen, Fulden, og Karlen Niels Gram af Skov Mølle fra Livet, fordi de havde deltaget i et Overfald paa Brændevinsmændene, hvorved en Vagtmester blev slaadet ihjel; endvidere har han i 1. Instans været Dommer over de saakaldte Mordbrændere fra Randlev Præstegaards Brand. Chr. Jensen har 1717 dømt Pigen Ane Christensdatter i Rude fra Livet for Barnemord.

Herredsskrivere.

Jesper Rasmussen, Fillerup, der 1664 gav Epitafium til Odder Kirke, død 1679, 82 Aar (hans Kaarde og Pengeskrin er nu havnet i Odder Museum).

18. Maj 1668: Elias Iversen.

28. Juli 1670: Jørgen Olufsen, Katrup.

5. Juni 1680: Jørgen Koføed, Hvilsted, boede en Tid i Oldrup, kgl. konfirmeret 1700. Svigersøn fra Fillerup Neder Mølle

18. Marts 1718: Frederik Storm.

9. April 1723: Knud Engelbrecht, Over Mølle Fil-

lerup, gift med Elisabeth Worsøe og Kathrine Mikkelsen (Skifte efter ham. Skanderborg Amts Skifteprot. 652).

22. Maj 1767: Conrad Sparre.

30. Maj 1781: Hans Møller, Skægs Mølle.

Kong Christian den 2. havde befalet, at Tingstederne skulde være i Byerne, men ved Forordning af 28. Juni 1617 befalede Christian den 4., at de skulde flyttes ud paa Marken, saa at Tinget ikke skulde besværes yderligere af fulde Folk. Hads Herreds Ting, hvorunder var lagt Strøgods fra Ning Herred (udenfor Godserne) holdtes ved Uld Kirkes Ruin paa Bakken, hvorfor Vejen forbi Stedet endnu i min Barndom kaldtes Tingfarten, f. Eks. i Snekastningslister, og i daglig Tale, medens man nu sjældent hører Navnet.

Birkefogder i Vilhelmsborg Birk.

Oluf Rasmussen (konf. 22. November 1690), Niels Smahl (30. Maj 1691), Oluf Christensen (30. Marts 1700), Rasmus Jensen Overgaard (10. Februar 1731), begravet 18. Januar 1772, gift med Maren Mikkelsen (Skifte Moesgaard 204), Søren Rasmussen Therby (2. Juli 1769), boede i Rokballe Mølle, Lars Peter Kruse (18. September 1795), Niels Anton Bjørn (12. September 1800), Christen Rasmussen (12. Januar 1825), sidstnævnte var Gaardmandssøn fra Nr. 6 i Aalstrup og Søn af Rasmus Jensen.

Birkeskrivere.

Oluf Christensen (konf. 22. September 1690), Frands Pedersen (30. Marts 1700), Eskild Jensen (5. April 1720), Niels Pedersen (9. Maj 1749), Michael Brandt (9. April 1790), Niels Anton Bjørn (11. September 1795), gift med Else Maria Borup, begravet i Aarhus Domkirke.

Amtsforvaltere i Skanderborg og Aakær Amter (Hads Herred).

1660: Chr. Christensen. 1660—61: Anders Madsen. 1661—66: Clemen Clemensen. 1666—68: Frederik von der Lieth (Hans kgl. Højheds Livkarl). 1667—70: Clemen Clemensen (forpagtede Amtets Indtægter), 1670—72: Elias Iversen, Boeslund (Herredsskriver i Hads Herred 6. Juli* 1670). 1672—1703: Just Hansen, Hofskriver. 1703—27: Ulrich Chr. Schandorph. 1727—58: Hans Justsen. 1758—67: Peder Wøldike. 1768—76: Erik Houed. 1776—86: Christian Justesen Lund. 1786—98: Peter Andreas Holm. 1798—1820: Andreas Molbech Lund (før Inspektør paa Granlund). 1821—22: Søren Sørensen, blev afskediget. 1822—28 Andreas Peter Bjerg. 1829—44: Baron Chr. Güldenchrone. 1845: Jacob Hornemann Bindsbøll.

Retsprotokollerne

giver os en ret tro Afspjelling af Datidens daglige Liv, især hvor det angaar Strid mellem Beboerne. For Hads Herreds Vedkommende er den ældste bevarede Protokol fra 12. Januar 1657. Herredsfogden er Just Nielsen, Onsted, og som Stokkemænd Hans Nielsen, Hovedstrupgaard (Rodsenseje), Peder Jensen, Odder, Hans Rasmussen, Ondrup, Niels Olesen, Morsholt, Oluf Rasmussen, Hadrup, Niels Nielsen, Fillerup, Jens Jensen, Sondrup, og Jens Olesen, Odder Bisgaard.

For Retten førtes Sag mellem hæderlig, vellærd Mand Hr. Christen Hansen, Sognepræst i Odder, mod ærlig Mand Hans Lauridsen, Hovedstrup, om et Stykke Jord, som brugtes til Præsteembedet. Endvidere en Strid om et Stolestade i Odder Kirke, som Chr. Madsen, Hovedstrup, mente sig berettiget til at sidde øverst i.

Stokkemændene skifter for hver Retsdag; Ugedagen efter er Jørgen Pedersen, Rude, i Dommerens Sted ved

Beklædelse af Retten, hvor kgl. Majestæts Ridefoged Anders Lauridsen paa Aakær afhjemlede Vurdering af Gods i Gylling og læstes Aftægt fra Søren Rasmussen til hans Moder.

Ugedagen efter er Herredsfogden atter selv til Stede, blandt de 8 Mænd Peder Pedersen, Randlev Hougaard. Den ærlige velfornemme Mand Anders Lauridsen, Ridefogden paa Aakær, anklager Magnus Nielsen, Oldrup, for ulovlig Skovhugst.

Den 9. Februar er Niels Nielsen i Dommers Sted og Jens Jespersen, Fillerup, Skriver, antagelig en Søn af den virkelige Tingskriver Jesper Rasmussen i Fillerup, der har sit Epitafium i Odder Kirke. Blandt Vidnerne var en Mand, som havde tjent i Brandbyge for 50 Aar, der udtalte, at det nuværende Uldrup — indtil Dilbjerg — var fælles Græsning for Byerne Amstrup, Aalstrup og Falling.

Brødrene Erik og Peder Jacobsen, Schousgaard, havde synet Gærderne i Randlev By og afhjemlede deres Skøn. Samtidig optræder nu Jost Henriksen som Ridefoged, og Søren Eriksen, Løverstrup Mølle, optræder som Vidne (Skægs Mølle).

Saaledes veksler Emnerne i Justitsprotokollerne og Stokkemændene, men det mærkelige er, at Herredsfogden ofte synes at have Forfald og lader møde med en anden Mand — ikke den samme — det synes at have været, hvad man nu kalder „borgerligt Ombud“, som enhver kunde bestride.

Fra Rettens Virksomhed.

Proces om Jord i Oldrup.

Hads Herreds Ting beklædtes den 24. August 1685 af Herredsfoged Søren Justsen, Onsted. Frederik Mo-

gensen i Oldrup var mødt paa egne Vegne og tillige paa Rasmus Jørgensens og Ane Andersdatters Vegne og paaviste, at han ved Stævningsmændene Peder og Anders Sørensen, Oldrup, havde stævnet menige Mænd i Oldrup og Sødrup for Dom at lide, angaaende et Stykke Jord, som kaldes Pugdals Mark, saaledes, at det Vide (Bøde), som blev dem paaskrevet den 20. August paa Oldrup Gadestævne, underkendes, og de selv bruge Pugdals Mark efter eget Tykke, som det har været fra Arrildstid, som vil blive bevist ved Tingsvidner og Skøde og Jorden uden for Oldrup Bys Vedtægt og Vide.

Chr. Pedersen, Hadrup, vidnede, at det havde været uden Vide i 50 Aar, Peder Jensen, Oldrup, sagde ligeledes 50 Aar, Espen Jørgensen, Fillerup, sagde 30 Aar, Rasmus Andersen, Svinballe, 52 Aar, Rasmus Sørensen, Kjærsgaard, 10 Aar, Jens Pedersen, Oldrup, sagde, da han var i Byen, 8 Aar, R. Jensen i Balle, der da tjente sal. Hans Rasmussen, sagde 4 Aar, Chr. Rasmussen, Halkær, barnefødt i Oldrup, sagde 36 Aar, Søren Rasmussen, Astruplund, (nu Lundhoff), sagde 48 Aar.

Naar Jorden hvert 3. Aar var i Fællede, blev det dog afgræsset sammen med det øvrige.

Anders Jørgensen svarede paa Bymændenes Vegne, at Jorden ikke var anmeldt for den kgl. Landmaaler (ved Matrikuleringen) og Værdien ikke angivet, saa de kunde svare Skat af nævnte Jord. Sagsøgeren fremlagde nu et Tingsvidne udstedt paa Hads Herreds Ting den 23. Juli 1632, hvor de 8 Mænd (Stokmændene) vidnede, at Mogens Jørgensen, Oldrup, i Retten havde spurgt Rasmus Sørensen, om han havde Skøde paa Pugdals Mark og Skov fra „Sællerstoff“ til „Linnebjergene“, hvorefter Rasmus Sørensen fremlagde et gammelt Pergamentsbrev i forseget Stand saalydende:

Aar 1553, Mandag næst Lucia Dag.

Søren Pedersen, Fillerup, Herredsfoged i Hads Herred med Vidnerne: Niels Jensen, Ondrup, Jep Knudsen, Odder, Mogens Thomsen, Oldrup, Niels Skriver, Randlev, bekendtgør, at 1553 fik Niels Sørensen, Oldrup, Tingsvidne af de 8 Mænd: Knud Krogbak, Morsholt, Hans Mikkelsen, Cane, Rasmus Mikkelsen, Cane, Christoffer Skriver, Dybvad, Mogens Thomsen, Oldrup, Ole Mikkelsen, Ondrup, Mikkel Mikkelsen, Fillerup, og Mikkel Stampe, Skaabeling, at der var oprettet Forlig mellem Niels Sørensen og Jørgen Ovesens Søn i Oldrup om en Mark, som de havde tilhobe, kaldet Pugdals Mark, hvori Niels Sørensen og Jørgen Ovesen hver havde Halvdelen, som deres Forældre før dem, dog saaledes, at 2 Agerborer, liggende sønden for den Jord, som nu bruges til Aakær Ladegaard, og et Stykke Jord ude i Møllose, kaldet Damsledet, som Jørgen Ovesen skulde have mere end Halvdelen, fordi Skatten er større. Endvidere fremlagde Rasmus Jørgensen Pergamentsskøde, udstedt af Hads Herreds Ret 11. Marts 1661 om Pugdals Mark og et Skøde af 22. Februar 1675 om Skov og Særjord i Pugdals.

Efter at ovennævnte Beviser synes at fastslaa Retten til Pugdals, paastod Peder Jørgensen, Sødrup, paa egne og Bymændenes Vegne, at de havde ingen Forte (Vej) dertil, uden over andre Folks Eng, og Jorden skulde indhegnes med Grøft og Gærde.

Dom: Pugdals Jord er Særjord og hører til Selvejergaardene i Oldrup, som R. Jørgensen, Frederik Mogensens, Ane Andersdatter paabor og som saadan fri for Vide.

Hekseproces.

Skulde nogen have Interesse af at studere Hads Herreds Hekseprocesser nærmere, bemærkes, at de er anført i Landstingsprotokollen 1618:

Side 217 b: Knud Nielsen, Arbejdsmand, Odder, 223: Karen Rogertsen, Alrø, 222: Karen Jensen, Svinballe, 231: Mette Jensen, Hundslund, 235: Cidsel Jensen, „Laurs Sidsel“, Randlev, 277: Inger Mikkelsd., Vads Mølle, 280: Ellen Jensd., Hundslund, 313: Maren Sørensd., Hundslund, 319 b: Maren Limrod, Trustrup, 330 b: Mette Jensen, Ørting, 384: Mette Sørensd., Gylling, 385: Simon Dreyer, Gylling, 387: Maren Mikkelsd., Fensten, 389 b: Ane Sørensd., Gylling, 392: Maren Jensd., Fensten, 394: Mette Mikkelsd., Kysing, 395: Birgitte Pedersd., Søby, 397: Birgitte Ibsd., Gylling. Aar 1619: Side 138: Mette Pedersd. Rask, Falling, og Side 167: Kirsten Jensd., Randlev.

Man kan rigtignok sige, at den brave Herredsfoged Martin Jørgensen, Rindelev, har gjort sin Pligt og frigjort Hads Herred for disse Skarnsfolk. Maaske Egrens Befolkning heller ikke nu havde været saa skikkelige, dersom Ukrudtet ikke i Tide var luget fra.

Herredsskriver Jørgen Kofoed havde oprindeligt en Gaard i Hvilsted, men flyttede senere til Oldrup; han var Svigersøn fra Fillerup Neder Mølle og fik en Datter gift med Herredsfoged Anders Kjær, Hede Mølle. Han fik 1813 Bevilling til, at der af Møllen blev dannet et Slægtshus (jvf. Hejlskov), gift med Hedvig Kofoed, død 8. November 1785, og Anna Stauning fra Aldrup Mølle. En Søn Jørgen Kofoed Kjær døde den 2. Januar 1817, til 1850 Sønnen Frederik Kjær, efter 1850 Sønnen Anders Jørgen Kofoed Kjær, gift med Nicoline Benedine Kjær. 1890 hans Datter Elenora Theresia Kjær, gift med nuværende Besidder Christen Brandt Madsen, født i Bjerregrav den 3. Maj 1864.

Henrettelser.

Den 28. April 1717 mellem Kl. 7 og 8 blev Pigen Ane Christensdatter af Rude henrettet sydvest for Kre-

kær (antagelig den store Bakke lige vest for Landejen, fordi den var udyrket), fordi hun havde født i Dølgemaal og ombragt sit Barn, som blev fundet den 1. Marts paa Saxild Kirkegaard. Hun blev den 22. Marts ved Kirketing og den 22. April ved Hjemting (antagelig af Herredsfoged Chr. Jensen, Odder) dømt til at henrettes med Sværd og Legemet begravnes paa Stedet.

Saxild Præst, Magister Poulsen skulde jo berette den døende og som saadan overvære Henrettelsen, men det har maaske været vel haardt for Magister Poulsens Nerver, hvorfor han fik sin Kollega Jørgen Davidsen i Odder til at føre hende til Retterstedet, da han ikke kunde taale det. Magister Poulsen tilføjer i Kirkebogen ved Dødsfaldet: „Hun døde som et fuldkomment Guds Barn, frimødig og taalmodig, og med god Andagt leverede hun sin Sjæl i Guds Haand, fuld af Trøst og Kraft, dette jeg frit kan bevidne som var hos hende, til hun blev udført til Retterstedet. (Poulsen.)

Senere blev det ved kgl. Anordning paabudt Præsterne, at de ikke alt for bestemt maatte paastaa, at Forbryderne kom i Himlen, selv om de angrede før Henrettelsen.

1754 falder Landstingsdom over Pigen Birgitte Hjorth, Odder, tjenende Niels Nielsen, som beskyldtes for og bekendte, at hun havde født i Dølgemaal og havde kastet Barnet i Bækken ved Nylykke.

Dom: Hun henrettes med Sværd (Økse var værre), og Legemet begravnes i Odder Kirkegaard uden Cereemonier. Hun skal betale Omkostningerne. Anklager Oberst Sehested, Rodstenseje. Sagen var tidligere paa-dømt i Hads Herreds Ret af Herredsfoged Frederik Holmer med Meddomsmænd Hans Christensen, Jens Pedersen, Frands Sørensen, Jens Mogensen, Gylling, Andreas Marcussen, Oldrup, Martin Jensen, Anders Rasmussen og Mogens Lauridsen (Falling?), men ap-

pellerede til Overretten, hvor alle Sager angaaende Livet skulde paadømmes. Der har sikkert været formildende Omstændigheder i den Sag, ellers var hendes Legeme ikke blevet begravet i Odder Kirkegaard.

Mordbranden i Randlev.

1755 fældedes Landstingsdom over Hmd. Jens Isacksen, Spøttrup, og Hustru Kirsten Jensdatter Buch samt Sønnen Isak Jensen, alle siddende i Fængsel i Aarhus, som sigtedes for Mordbrand ved Natten mellem 23. og 24. April 1749 at have afbrændt Randlev Præstegaard, dræbt Pigen Maren Knudsen, der mentes at have været gode Venner med Sønnen, og indebrændt 2 Mennesker.

Dommen lød paa, at Jens Isacksen skulde arbejde i Fredericia Fæstning paa Livstid, Kirsten Buch skulde arbejde i Christianshavn Manufaktus paa Livstid, Isack Jensen skulde arbejde paa Bremerholm paa Livstid.

Sagen var appelleret fra Hads Herreds Ret, paadømt af Herredsfoged Fr. Holmer med Meddomsmænd Anders Andersen, Hadrup (fra den Gaard, der havde skænket et Epitafium til Kirken), Anders Sørensen, Oldrup (Selvejer), Søren Nielsen, Amstrup, Søren Nielsen, Aalstrup (Selvejer i Gaard i Nr. 3), Laurits Stefensen, Ondrup, Mikkel Hjorth, Morsholt, Jens Mikkelsen, Odder, og Sørensen Thomsen, Fillerup (Selvejer i Nr. 3). Meddomsmændene var sikkert Egnens mest agtede Mænd, fortrinsvis udsøgte blandt Selvejere.

Alle Arresterne benægtede Skylden og vilde aflægge Ed derpaa. Kirsten Buch var kun overbevist om sine forøvede, ukristelige og ugudelige Talemaader med Trusler og Undsigelser, Sønnen Isack var kun overbevist om ved en vis Lejlighed at have sagt: „Ti stille Moder, det kan vel nok blive betalt“. Talen havde været om 10 Rdl., de havde maattet give for Isack.

Retten mente, at Isack ufejlbarlig havde været Deltager i Ildebranden, han havde desuden i Retten vist sig saa ugudeligt baade i Ord og Gerning; han bør lide Straf. Den gamle Jens Isacksen var ikke overbevist om noget væsentligt, men nægter at aflægge Ed paa, at hans Hustru og Søn ikke har været ude af Huset hin Nat — kan ikke kaldes uskyldig — han havde desuden gjort saa formastelig en Gerning som at bryde ud af Arresten under Aarhus Raadhus i Haab om at hjælpe de andre ud ogsaa; han havde vist Prøver paa sin medfødte Ondskab. Familien kaldtes senere de Spøttrup Kæltringe i daglig Tale, boede i Huset nu Mtr. Nr. 10. Nu blev Randlev Præst og Egnens Befolkning da af med Familien, som synes at have været haard i Mundtøjet, men ikke kunde overbevises om noget.

Mordbranden i Randlev har naturligvis sat Sindene i stærk Bevægelse paa Egnen, og Kæltringene i Spøttrup er da af den offentlige Mening i Egnen blevet udpegede som Gerningsmændene.

Efter Traditionen havde Præsten i Randlev truet Jens Isacksen med Prygl og denne til Gengæld truet med Ildebrand. Den dræbte Pige kunde man skønne var dræbt ved at skære Halsen over paa hende, hvilken Ugerning efter Blodspor at dømme var foregaaet i Kirkens Vaabenhus lige op ad Præstegaarden, men Liget blev først fundet næste Dag i Kanten af en Mose paa nuværende Gosmer Tofts Mark af Hyrden i Gosmer, der om Morgenen tidlig bragte Byens Kreaturer ud paa Udmarken nær Hougaarden; han blev da af sin Hund gjort opmærksom paa den dræbte Kvinde og anmeldte straks Fundet til Præsten, der meldte Sagen videre.

Efter Traditionen og Blichers Beretning var Pigen Maren Knudsen gaaet tidlig i Seng; alle hendes Ejen dele af Klæder var reddede, dog var hendes Haar sve-

det af Ilden. Hun havde altsaa faaet Tid til at redde sine smaa Ejendele, der naturligvis ikke var assure-rede, i Modsætning til Gaardens øvrige Beboere, der kom nøgne ud. Man forudsatte da, at hun havde vidst, hvad Natten vilde føre med sig, og da hun var gode Venner med den sigtede Isack, syntes Sagen klar, at hun var vækket forud af ham. Keltringene menes saa at have nydt Synet af Branden i Kirkens Vaabenhus, hvor man saa mente, at Pigen af Samvittighedsnag over Ugerningen har ladet falde misbilligende Ytringer og derfor er blevet dræbt, for at hun ikke skulde sladre af Skole, og derefter som Lig slæbt ud paa Gosmer Mark. Det var en ret udbredt Tro, at naar Drabsmanden kunde slæbe sit Offer til 3 Kirker, iuden Sol stod op, skulde det aldrig opdages, hvem der havde gjort det, og man mente nu, at han havde været i Bjerager og i Gosmer i den Hensigt.

Den dræbte Kvinde blev derefter vasket af 4 Gaardmandskoner i Randlev, deriblandt Morten Gundersens i Nr. 7, blev synet af disse og lagt i Kiste. Senere forhørtes de indgaaende om Dødsaaarsagen, navnlig om de mente, at det var Mord eller Selvmord af Hensyn til, om hun skulde begraves paa Kirkegaarden; de mente alle, at det var Mord, særlig baseret paa, at der ingen Kniv fandtes paa Stedet, hvormed hun selv kunde have gjort det dræbende Snit.

Det blotte Liv vi fik til Bytte,
da sidste Gang vi flytted' ud.
En bedre Bolig give Gud,
naar vi igen skal flytte

staar der paa en Tavle over den paany opbyggede, nu restaurerede Præstegaard i Randlev som et synligt Minde om Udaaden.

I Lensregnskaberne finder man Indtægter svarende til Mulkter og lignende. 1649: Simon Jensen, Saxild,

havde stukket Peder Rasmussen med en Kniv ude paa Vejen, 4 Rdl.

Oluf Rasmussen, Hvilsted, for et løst Kvindfolk 10 Rdl. Jens Sørensen gav for Kirsten Ibsdatter kun 2¹/₄ Rdl., da han ægtede hende. Peder Jensen, Amstrup, havde optaget et Par Unghøveder, som forgæves efterlystes til Tinge og ingen vilde kendes ved; de kostede 1 Rdl., som gik i Kongens Kasse.

Smaabeløb for Udførsel af Lenet af arvede Penge, der gik til en anden Egn (Sjetepenge). I samme Regnskab faar man Oplysning om, at Gjesing Mølle eksisterede, og at Slotstjeneren, Skriver Peder Pedersen, fik 10 Rdl. i Løn plus Klæder, Mester Jesper Hansen fik Løn som Slotsprædikant.

Brændevinsbrænding

var blevet almindelig i det 16.—17. Aarhundrede overalt paa Landet, og Bønderne regnede med, at naar de brugte deres Korn til Brændevin og gav Kreaturerne Resten, fik de fuldt Udbytte af Sæden.

Man var vel overbevist om, at Nydelsen af Brændevin til Overmaal var skadeligt, men paa den anden Side var Befolkningens Flertal og tildels Lægevidenskaben overbevist om, at Nydelsen med Maadehold af den ædle Drik var formaalstjenlig. Allerede før 1700 var Brændevinsbrænding paa Landet forbudt og alene forbeholdt Købstædernes Indbyggere, men først over 100 Aar senere blev Brændevinsbrænding helt aflagt paa Landet og forbeholdt Brændevinsbrændere i Købstaden mod en Afgift.

Det var egentlig først efter, at Staten fandt paa at bortforpagte Konsumptionsafgiften, der erlagdes af Bønderne ved Købstadens Port, at Eftersøgning efter Bøndernes Brændevinstøj paa Landet til Konfiskation og efterfølgende Indtægt begyndte.

Selvfølgelig fandt Bondestanden, at det var et Indgreb i deres Næringsfrihed og satte sig mange Steder til aktiv Modværge mod disse saakaldte Brændevinsmænd. Endog efter 1840 forespørger Skræder West i Odder Sogneforstanderskab, om alle de, som brænder og sælger Brændevin i Odder, har Ret dertil. Raadet svarer selvfølgelig ikke paa en saadan Forespørgsel, skønt Politiet har paalagt disse Raad at efterspore saadanne Overtrædelser.

Omkring Aar 1800 var Brændevinsmændene i Snærild for at se efter Brændevinstøj og havde forsigtigvis taget Sognefogden i Balle med, dels som Vidne og dels som Politi for at assistere. De fandt ogsaa Brændevinstøj, men Bønderne tog det fra dem igen med Magt, og hvad der foregik bag Ole Bendixens lukkede Stalddør, vidste ingen af de tilstedeværende, de havde blot set, at Brændevinsmanden, Holch fra Skanderborg, var gaaet derind, og lidt efter hørte de Gaardens Karl raabe højt om Hjælp; han blev ved at raabe om Hjælp, men ingen turde gaa ind i Stalden og hjælpe ham, det var saadan en fin Mand — ham Brændevinsmanden — naturligvis maatte han prygle Karlen, dersom han fandt Anledning dertil, mente Bønderne.

Bagefter opdagedes det, at Brændevinsmanden havde faaet læsterlig Klø, men af hvem? Karlen var derimod, trods sin vedholdende Skrigen om Hjælp, sluppet ret godt derfra, men han vedblev at klage sig ynkeligt.

Holch sigtede Gmd. Peder Andersen for, at han havde puttet Brændevinstøjet, hvilket benægtedes af ham; han indstævnedes senere i Retten sammen med Folk i Fensholt og Ulvskov, men han skrev til Retten, at han ikke kunde komme den Dag, da hans Kone havde „Igang“ i Kirken efter en lille.

Selvfølgelig drak de forsamlede Bønder i Holchs Paasyn „Snapse“, og en af dem havde, før han drak

Snapsen, ønsket „Brændevinsmanden en let Henfart til Himmerig“; det viste sig senere at være Gmd. Søren Pedersen, Fillerup (Mtr. Nr. 11).

Endnu værre var det, at Vognmanden fra Skanderborg, der kørte for Brændevinsmanden, og bedede med sine Heste paa Snærild Gade, ogsaa fik Stryg, men det mente Bønderne maatte være vejfarende Folk, da alle Folk i Snærild var skikkelige; hvad vilde for Resten ogsaa det Fæ til Vognmand bede for ude paa Gaden, han kunde jo have kørt ind til en af Gaardmændene og faaet spændt fra, ham havde ingen lagt Mærke til.

Selvfølgelig indgav Brændevinsmanden en harmdirrende Beretning om Sagen med Begæring om Mulkt i lange Baner, specificeret for hver enkelt. Sognefogden i Balle erklærede dog, at Beretningen om Bønderne ikke var sand.

Ca. 1820 var Brændevinsmænd fra Horsens ude at se efter Brændevinstøj i Brigsted Skaabeling, og de endte hos Sognefogden i Gylling, Søren Sørensen, hos hvem de fandt en Svaletønde, men Sognefogden og alle Folkene benægtede, at der var brændt Brændevin, saa han slap gennem Maskerne. I Skaabeling fik de derimod 3 Piber med Kedler, saa det var en god Fangst.

Saa sent som 1835 fandt Brændevinsmændene Bødket, Husmand, Dyrlæge, Tandlæge Niels Pedersen i Ulvskov i Færd med at brænde Brændevin. Det var virkelig kedeligt for Lægen, han havde nok Brug for den ædle Drik.

Den værste Brændevinseksekution var dog den, som Lommeprokurator Davidsen i Aarhus foretog i Fulden i Selskab med Vagtmester Helmer og 5 Mand og 3 Kuske. Stiftamtmand Holch kalder dens aftakkede Folk liderlige Daglønnere og fordrukne Personer. Hos Peder Hansen i Lille Fulden (Gaarden menes nu at være identisk med Bispelund) var ingen hjemme, de oprød

Dørene og brækkede Grubekedlen ned og tog den med sig; det blev ikke senere godtgjort, at den var benyttet til Brændevinsbrænding. Peder Hansen blev rasende, da han kom hjem fra Marken og sammen med Karlen, Michel Møller, antagelig fra Rokbølle Mølle, satte de efter Brændevinsmændene, fik i den store Gaard i Fløjstrup hos Lars Larsen Forstærkning, og i Forening overfaldt de Brændevinsmændene i Marselisborg Skov; de fleste undkom, men Vagtmesteren maatte bøde med Livet, da han drog en Kaarde.

Peder Hansen, Fulden, som var Anstifter af Overfaldet, og Niels Gram af Skov Mølle, som bevisligt havde slaæet Vagtmesteren, blev dømt til at halshugges og lægges paa Stejle og Hjul. 6 Mænd dømtes til at bøde hver 120 Lod Sølv og arbejde i Jern paa Bremerholm.

Der blev indgivet Ansøgning om, at de maatte blive rettede med Sværd som mindre vanærende og deres Legemer begravet paa Kirkegaarden, men det kunde ikke bevilges, og de blev henrettede den 11. September 1738. Rektor ved Aarhus Latinskole, I. Schmidt, fik i Betaling 4 Rdl. for sin Assistance med Læsen og Syngen i Fængslet samt paa Retterstedet.

Den 16. September indberetter Herredsfoged Frederik Holmer, Odder, at Stejlen var blevet afhugget om Natten, og Peder Hansens Lig var borttaget, og 2 Nætter efter skete det samme for Niels Grams Vedkommende. Slægt og Venner synes ved denne Handling at have protesteret mod den haarde Dom og af religiøse Grunde begravet Legemerne paa Kirkegaarden.

Delikventomkostningerne blev 34 Rdl. 29 M. Jeg antager, at Retterstedet har været Borrebjerg, der af Traditionen udpeges som Rettersted og var udyrket Jord, siden Indberetningerne sker af Odder Bys Herredsfoged.

Beboerne af Lille Bispelund menes at være Efterkommere af Peder Hansen.

Gejstlighed.

Til denne Stand regnedes baade Præst og Degn, endog saa udpræget, at Degnene langt ned i Tiden fik deres Dødsboer skiftet ved gejstlig Jurisdiktion. Degnen var som oftest Student, undertiden Theolog — som la Cour i Odder — blev undertiden forfremmet til Præst, men var rigtignok undertiden en mislykket Student og daarlig kvalificeret, saa han i grumme mange Tilfælde agtedes som uskikket til Skoleholder for Bøndernes Børn. Præsterne var jo som en Slags Konge, hver i sit Sogn og styrede ret ofte Menigheden med kraftig Haand, hvilket ogsaa Degnene maatte føle som Præstens Medhjælpere.

Kirkebøgerne førtes af Præsterne til 1814 alene, efter den Tid havde Præst og Degn hver sin at føre, de skulde jo altsaa være ens, men var det ikke altid, saa det lønner sig undertiden at studere Degnens Kirkebog lidt nøjere, hvis man har nogen Betænkelighed ved Præstens Kirkebog, f. Eks. i Beder, hvor Præstens Kirkebog viser en Kvinde gift med to forskellige Mænd, hvoraf den første ikke var død, som man maatte formode. Degnens Kirkebog (se Øvlislægtens Stamme) viser imidlertid, at det var to Kvinder, Kusiner, med samme Navn, hvoraf den ene altsaa var tilført Kirkebogen med forkerte Forældre.

Der gaar jo mange Frasagn om Præst og Degn og om Rivninger mellem disse under deres Funktion, hvor Præsten i Reglen i Kraft af sit Embede var den sejrende, men undertiden var Degnen dog saa haard en Hals, at Forholdet nærmest var bevæbnet Neutralitet. Præsterne maatte forøvrigt i Begyndelsen, da der befaledes Kirkebøger ført 1646, selv betale Kirkebogen, og for at den kunde være længe og Præsten maaske derved i sin Embedstid forskaanes for yderligere Udgifter, ført særdeles gnidret, saa det nu er vanskelig at læse,

eftersom Blækket blegedes af Tiden. I mange Tilfælde er Kirkebøgerne slet ikke ført i mange Aar, hvor der har været en forsømmelig eller en svagelig Præst, som ikke forstod Betydningen af disse Bøgers Førelse. Hvad Nytte var det vel til at skrive noget om, at den Bondekarl giftede sig med den Bondepige, der var jo dog ingen i det hele Land, som vidste bedre Besked om Højtideligheden end de to Parter.

Eller hvad vilde det føre til at notere, at Jens Hansen fik en Søn Hans døbt; Jens Hansen vidste skam nok Besked om, hvor mange Børn, der var, hvorfor Barnets Navn mange Gange er udeladt.

Ved Begravelser noteredes ofte som døde, f. Eks. Smedens Kone, uden at nævne Navnet, og f. Eks. Hyrdens Svigermoder.

Det er en Selvfølge, at Præsten betragtede Kirkebogen som sin Ejendom og skrev i den, hvad han syntes i Øjeblikket, navnlig ved Dødsfald kunde Ytringer fremkomme som „Det var en haard Hals“, „begravet med Ligprædiken“, „gratis Ligprædiken af mig“, men enkelte Præster f. Eks. Blicher i Randlev skrev i Kirkebogen, hvad der hændte om Ildebrand, Kvægsyge, Krig og Kometer i Aarets Løb, ligesom ogsaa Præstens personlige Følelser gav sig kraftige Udslag, blandt andet ogsaa hans Had til Degnen.

Præsten har rimeligvis aldrig tænkt sig den Mulighed, at Nutidens Mennesker bladede hans Kirkebog igennem mange Gange og nød hans Tilførsler til Bøgerne og de afdødes Skudsmaal med Begærlighed.

En saadan heftig Strid førtes mellem Præsten og Degnen i Saxild, henholdevis Magister Poul Poulsen og Degnen Ole Jensen, der var blevet gift med Præstens Kokkepige, Kirsten Hansdatter, 1707. Magister Poul Poulsen var en meget lærd Præst af fin Familie, Brødre, der var adlet, velhavende og meget anset. 1734

noterer han i Kirkebogen, at Degnen, Ole Jensen, har staaet mig efter Ære og Velfærd — — hvorfor Gud betale ham — og siger, at Notaterne i Kirkebøgerne fremsættes, for at hans Eftermænd kan tage sig i Agt.

Degn Ole Jensen var Stamfader til Arkivar Saxild i Viborg Landsarkiv. En anden Gang skulde Degnen hjælpe ham Messehaglen paa, men den faldt paa Gulvet; Degnen beskyldte nu Præsten for, at han havde kastet den med Vilje, medens Præsten paastod, at det var Degnens mangelfulde Assistance, der bevirkede, at Messehaglen faldt ned.

Men det værste var dog, da han skulde døbe Jens Krogs Barn i Saxild og beskyldtes af Degnen og Fadderne for, at han ingen Ting havde sagt ved Daabs-højtideligheden, hvorfor de bagefter udtrykkelig spurgte Præsten, om han mente, det var gjort godt nok.

Præsten skriver, at det er Ole Degns pure Opspind, Løgne og Usandfærdigheder, hvorpaa jeg kan gøre min højeste Ed — Gud betale ham — men Aaret efter, 1735, døde Barnet med den meget omtvistede Daab, og Præsten anfører ved Dødsfaldets Notering: „Nu behøver Fadderne da ikke at sørge over den Daab“.

1735 døde Gmd. Søren Ibsen i Kysinge, og Præsten noterer for ham: „Altid høflig mod sin Sognepræst, god mod Kone og Barn, Søren og Ane, samt Stedbørnene sl. Ove Sørensen, Peder Sørensen og Maren Sørensen; han var elsket af alle, undtagen af Ole Degn, som eftersatte ham, som han eftersætter alle, som han i sin Hoffærdighed ej kan lide efter Ære og Velfærd — Gud lønne ham —.“ Man faar Lugten af en pavelig Bandstraale med knitrende Lyn i Horizonten.

Præsten sætter en pæn Ligsten over den afgaaede Degn Jens Sørensen med Optegnelser over denne Degns mange og gode Egenskaber, hvilket Sten endnu findes i Saxild Kirke. Var det mon i Følelsen af, at

Menigheden skulde tydelig kunde se Forskellen mellem den afgaaede og den nuværende Degn? Det havde været rart om Ole Degn ogsaa havde efterladt sig nogle skrevne Bemærkninger om Præsten til Gengæld, men han havde jo ingen Kirkebog at gøre Notater i, han nøjedes med at lade alle sine Børn døbe med Navnet Suur efter den foregaaende Præst, saa Menigheden kunde da se, at han satte den foregaaende Pæst højst.

Kirketjenesten var tvungen for Befolkningen, og det synes ret forstaaeligt, at en træt Bonde, der ikke interesserede sig særligt for det religiøse, faldt i Søvn under Gudstjenesten, men herfor vidste Christian den 4. Raad, idet han den 17. Maj 1746 forordnede, at der under Gudstjenesten skulde gaa en Mand omkring med en lang Kæp, saa han nemt kunde pirre lidt til en indslumret Medborger. Aarhus By har følgende Udgifter: 1648 givet Jens Lassen 10 Mark, der gaar med Kæppen i Domkirken. 1649: Givet Jens Lassen 2 $\frac{1}{2}$ Sletdaler for de sovende at opvække.

Som før omtalt optraadte Præsterne i mange Tilfælde som Sognets Patriark og vaagede over Beboernes Ret til en vis Grad, og det maa siges, at de i mange Tilfælde optraadte som Beskytter af det gode og havde Retfærdigheden for Øje, men der var selvfølgelig ogsaa braadne Kar i den Stand som i andre Forhold.

Christian den 5.s Lov af 2. November 1614 omtaler: Befindes nogen Præst saa beskænket — — — viser i nogen Grad Billedet af det virkelige Liv. Præsten i Holme-Tranbjerg blev 1650 dømt fra Kaldet for uterligt Forhold, Drukkenskab, voldelig Overlast, Hujen og Skrigen paa offentlig Gade, hvor han red omkring med tændt Lys. En anden Præst blev afskediget for ulovlig Skovhugst, Falsk, Drukkenskab og andre onde Sæder.

Tingbøgerne vrimler af Beretninger om Præsters mindre heldige Optræden over for deres Medmennesker, man maa jo erindre, at de, der skikker sig godt, spørges der mindst om.

Enkelte Præster, som ham paa Endelave, tog sine vældige Kræfter til Hjælp til at imponere sine Under-saatter med og med god Virkning.

Sjælden Daabshøjtid.

1834 opholdt Barnet Mari Anna Darling sig i Kjærsgaard; hun var født den 9. Maj 1819 (nu 15 Aar) i Königsberg, Datter af Enkemadam Darling, Abildballegaard, Hornberg Sogn. Der kunde ikke fremskaffes Daabsattest fra Königsberg trods foretagen Undersøgelse, og ved Resolution af 1. September 1833 bestemtes det, at hun skulde døbes under Konfirmationen. Som Faddere fungerer: Robert Darling, Abildballegaard (antagelig en Broder), Gmd. Claus Jensen, Kjærsgaard, Hmd. Poul Glendemann, Kjærsgaard, Hmd. A. Christiansen, Kjærsgaard, og Jomfru Amalie Skovgaard, Hundslund.

Slægten Darling er vel identisk med Skotten Andrew Darling, som omtales under „Englænderne paa Gyllingnæs“, der 1816 var draget til Königsberg som Farmer og formenes at være en Slægtning af John Smits første Hustru; han kom til Gyllingnæs 1820. Det oplyses ogsaa, at hun havde en Søn Robert, saa Identiteten er iøjnefaldende.

Indberetninger fra Gejstligheden.

Hundslund 1660, Præster: Hr. Bernt, Rasmus Johansen, Frederik Arnold, Søren Faber, Chr. Schionning forflyttet til Odder. 48 Dicimantes, 3 Boel og 6 Huse. Af Aakær Ladegaard 4 Ørter Korn. Der er en Mølle i Sognet (Gliben). De 3 Møller i Oldrup er altsaa nedlagte eller ubetydelige.

Odder 1687: Søren Jensen levede til 1570, Laurids Nyborg levede til 1585, Hans Lauridsen, Provst, Chr. Blichfeldt, Provst, Chr. Schionning. 39 Gaarde, 14 Boel, 22 Gadehuse og 5 Møller, hvoraf intet nydes uden Offer. (Stampemøllen altsaa ude af Drift paa den Tid.)

I Kirken findes 1 Kalk og Disk af Sølv indeni forgyldte, et Alterklæde og Messehagel af „tabletta“ med Baldyring af Frynser af Sølv i Silke, som Admiral Rodsten har givet, endnu en Messehagel af grønt Stof med Sølv og Guldkniplinger, en rød Alterklæde-Dug, som Jesper Rasmussen i Fillerup har foræret Kirken, endnu en liden Kalk og Disk af Sølv til at betjene syge med, 3 Tinflasker, 1 Alterbog, 1 Ritual, 1 fuldkommen Salmebog, foræret Kirken af Niels Møller i Skægs Mølle, 1 Jern Gradual, 1 Ildske, 2 store Lysestager, foræret af Skovrider Erik Melchiorsen, 1 Skab, 1 Ligbaare og ude i Taarnet 2 Klokker og et Sejrværk.

Kirken har en Indtægt af 7 Ørt Rug, 7 Ørt Byg og 2 Ørt Havre. Præstegaardens Jordskyld er 2 Ørt Rug, 5 $\frac{1}{2}$ Ørt Byg og 1 Ørt Havre.

I Tvenstrup er 12 Gaarde inclusive Annexgaarden, Kirkens Kalk og Disk af Tin, 2 Lysestager af Træ, 1 ny Lysestage af Jern og en lille af Messing, Alterbog, Ritual, Ildskovl, 1 gl. beslagen Egekiste og 1 gl. Messehagl.

I Saxild-Nølev anføres Præsterækken: Søren Sørensen, Bertel Nielsen, Kjeld Nielsen, Therkel, Jakob Jakobsen, Olaf Knudsen og Caspar Suur.

Randlev-Bjerager: Niels, blev af Peder Ebbesen, Galt, kgl. Befalingsmand paa Aakær, taget fra Skriverstuen og ansat som Præst, Søren, Jakob Christensen, Peder Jørgensen, Jens Madsen (antagelig Sparre), Christen Nielsen Krogstrup, Rasmus Justsen, Gylling, og Joachim Brorson († 1719).

Gylling Præsterække: Jens Nielsen († 1548), Christen

Rasmussen, Provst († 1610), Bertel Johansen († 1629), Just Lauridsen († 1683), Bertel Justsen († 1688). 38 Gaarde, 6 Boel og 15 Gadehuse. Maren Mikkelsdatter sal. R. Juuls Enke, Søby, har 1673 givet Kalk og Disk, og Mette Hansdatter sal. Søren Sørensen, Gylling, gav 1655 Lystagerne.

For Ørting-Gosmer angives: Casper Nielsen, Knud Olufsen (blev givet Præstholm som Præstegaard), Niels Mortensen, Christian Olufsen.

Hundslund anfører Præsterækken siden 1690 saaledes: Oluf Friis (ejede Herregaarden Dybvad en Tid, gift med en Datter derfra), Peder Mouridsen, Mogens Vogelius. Aakær Ladegaards Folk har deres Stolestader i Hundslund Kirke, siden Aakær var under Kronen. Falling Kirke var altsaa for Lehnsmændens Familie. Sognefogden anfører som Indtægt „en saare liden Ost af hver Gaard“.

Ørting-Falling Præsterække: Peder Troyel, Magister Jens Hiersing, Jens Bergenhammer, Casper Ernst Hartmann, Jens Møller, Mads Bergenhammer. I Sognet er 38 hele og halve Gaarde, 4 Boel og ca. 30 Huse. Af Udflytterhuse i Sognet nævnes Lundhuset (Lundhoff) og Ulstrup Skovhus (senere Ulstrupgaarden). Kaldet er besværet med en Kapellan, der koster 30 Rdl. samt Kost og Logi. Degnen hedder Thomas Lihme.

Gylling Præsterække: Peder Sørensen, Spentrup, Dines Guldberg, der døde 1758, og Peder Laurids Bering. Sognet har 22 Helgaarde og 33 Halvgaarde, hver Helgaard i Gylling har ca. 5 Tdr. 6 Skp. Hartkorn, i Lerdrup ca. 4 Tdr. 4 Skp. Hartkorn, og i Søby er der 1 paa 7 Tdr. og 1 paa 5 Tdr. Hartkorn. Halvgaard i Gylling har 2 Tdr. 7 Skp. og i Søby 3 Tdr. En Gaard i Halkær har sit halve Hartkorn i Gylling Sogn. Offer beløber sig til 20—22 Rdl. til hver Højtid. Sognedegnen Math. Joh. Lindhardt, der for Resten senere blev

Biskop i Aarhus, ansætter sit Offer til 6 Rdl. hver Gang; han har ingen Avling, kun en Degnebolig.

Gosmer-Halling Præsterække: Ude Pedersen Col-ding († 1704), Laurids Udsøn († 1735), Niels Sommer († 1760) og Laurids Sommer. Gosmer Hospital har 7 Lemmer og en Opvarterske, hvert Lem faar 2 Mark ugentlig til Underhold. Degnen er Ole Wissing.

Randlev-Bjerager Præsterække: Joachim Brorsen (Søn fra Dybvad), Provst 1709, † 1719, og Jens Mørch, † 1738.

Casper Ernst Hartmann, tidligere Ørting-Falling. Til Kaldet hører 2 Gadøhuse og et i Dyngby, som i for-dums Tid skal have været Præstens Vognskur, da der var en Kirke i Dyngby, har ingen Husleje givet de sidste 5 Aar. Der er 2 Annexgaarde, hvoraf den ene er i Dyngby. Etatsraad Cortsen ejer hele Byen.

Præsten anfører videre: I min Formands Tid er et Boel blevet ledigt, og siden er $\frac{1}{2}$ Gaard fæstet til Degnen, atter igen 2 halve Gaarde blevet til en Hel-gaard. I min Tid er den bedste Gaard i Randlev af-brudt uden Aarsag, det er Schousgaard, og dens Jor-der delt mellem tvende Bønder, som er blevet øde der-ved, da de havde Jord nok i Forvejen. — Den burde bygges op igen.

Ved Præstegaardens Brand brændte et Pergaments-brev med hængende Segl, kaldet Ejerbrevet, som til-hjemlede hver Mand sin Ret i Marker og i Tofter, af-maalt Byens Forter efter Rebs Fag og nævnede hver Mands Landgilde. Degnen Thomas Thorsø meddeler, at hans Gaard brændte for 2 Aar siden.

Saxild-Nølev Præsterække: Bertel Nielsen 1553—78, Kjeld Nielsen 1578, † 1600, Terkild Mortensen 1600, † 1603, Jakob Jakobsen 1603, † 1628, Ole Knudsen 1628, † 1673, Casper Berents Sur 1668, † 1701, Ma-gister Poul Poulsen 1701, † 1736, Jesper Hutfeldt

1736, † 1755, Chr. Ludvig Sondt 1755 (flyttede til Aarhus 1756) og Christoffer Frederik Heyse 1756.

Der er en Annexgaard i Nølev og et Legat paa 48 Rdl., for hvis Renter der holdes daglig Morgenbøn. Sakristiet er opbygget af Peder Nielsen og Simon Simonsen paa deres egen Bekostning, da Kirkeejeren nægtede det. Uhr holdes paa Kirken af Bymændene. Magister Poul Poulsen har i Kirken ladet indrette en lukket Stol til Præstens Kvinder. Der er Skole i Nølev og i Rude. Degnen er Rasmus Elkjær.

Odder: Chr. Schionning, forhen i Hundslund, Herredsprovst Jørgen Davidsen i 25 Aar, † 1733, og Jens Kragballe. Decimantes 83 i Odder og Tvenstrup, deraf de $\frac{3}{4}$ Halvgaarde. Offer 33—36 Daler. St. Hansrenten er Kvægtrende, 1 Pund Ost pr. Td. Hartkorn, ingen Julerente, men til Mikkelsdag en „Wagger Gaas“ af hver, Paaskerente 20 Æg fra hver; de 5 Møller giver 2 Mark efter gammel Aftale.

Præstegaarden er 4 Huse i Firkant, og den har sin Jord i alle Byens Marker, 45 Stykker i Bredkærs Mark, 73 Stykker i Sander Refs Mark og udenfor Byens Mark paa Rathlousdal Hovedgaards Mark, som Hovedgaarden har forlangt udskiftet derfra, men ved kgl. Approbation af 3. Februar 1764 nu tilhører Rathlousdal mod en Afgift af 5 Rdl. til Præstegaarden, og i Nørre Refs Mark 29 Stykker Jord, ialt 147 Stykker Jord. Det var en besværlig Gaard at drive. Præstegaardens Hartkorn er 7 Tdr. 1 Skp. 3 Fdk. 2 Alb. Ved Præstens Tiltrædelse er givet i Afløsningssum for Bygningerne 333 $\frac{1}{3}$ Rdl. Præsten har ingen Huse, men en Annexgaard i Tvenstrup, hvis Landgilde, bestaaende af 3 Ørt Korn og $\frac{1}{4}$ Td. Smør, Præsten nyder. Rodstenseje har Herlighedsretten og betaler 5 Ørt Korn for Brød og Vin i Kirken. Præsten har fra Alderstid nydt fri Olden og Ildebrændsel. Til Embedet hører et Skovskifte, der mod

Nord støder til Skovmøllebækken og mod Frakkeskiftet med den søndre Ende, et lidet Skifte ved Sand-Enge. Endvidere en liden Lund bestaaende af Eg og Bøg, kaldet Præstens Lund, som er indgrøftet fra gammel Tid.

Decimanternes Antal er formindsket ved, at en Gaard i Fillerup, kaldet Hellede, blev bortfæstet for 4 Aar siden til en Mand, hvor der før var to. I Sognet er der ingen Hospitaler, men Skoler i Odder og Fillerup.

Degnen Laurids Begtrup anlører, at Degneboligen bestaar af et Hus paa 9 Fag og et lille Tværhus paa 2 Fag uden nogen Avling. Degnetraven er 15 Tdr. Byg, hvoraf Aarhus Latinskole skal have de 3. Offer 9—10 Rdl., nærmest intet, dog Tvenstrup 1 Snes Æg af hver Gaard. Af hver Gaard i Odder og af de 5 Møller 1 Skp. sigtet Rugmel. En Havrekjærv af hver Gaard og ved St. Hans Mælk til en Ost af hver Gaard. Degn Laurids Begtrup var Fæster af Thuis Mølle (Sandagers) og lod Skrædder Langberg besørge Degnetjenesten, hvorfor han undertiden benævnes som Degn.

Torrild Præsterække: Jens Mikkelsen, Thomas Wind, Chr. Thomsen, Niels Rasmussen, Oldrup, Melchior Jensen, Gregers Gregersen Prütz, Oluf Jensen Holmbo, f. den 7. November 1717, var i 20 Aar mest sengeliggende og maatte holde Kapellan, Jakob Nielsen, Stenstrup, og Johannes Thorsong Hildebrandt. Decimanter i Torrild Sogn 35, i Vedslet 36. Af Gadehuse med 1 Kaalhave i Torrild 25, i Vedslet 31. Offeret er forringet meget ved Misvækst, Kvægsyge og ekstraordinære Paalæg.

Præstegaarden har 94 Fag Hus, nogenlunde ved Magt, Marken indhegnet med Stendige og indgrøftet af Beboerne, saar 19 Skp. Rug. Naar fuldt Reb falder over Bygmarken, skal Præstegaarden have 21 Favn og 2 Fod, hver Favn regnes for 11 Kvarter. Flere

Gaarde har tidligere haft 2 Beboere, hvor der nu kun er een. Præsten har 3 Indsiddere á 4 Rdl. Der er Skoler i Torrild, Assendrup og Grumstrup. Degnen hedder Jørgen Rauch.

Alrø Præsterække: Peder Simonsen 1690, Espen P. Bidstrup, blev 1718 kaldet til Barrit, Laurids Fris, † 1725, Michael Lerche, blev 1730 kaldet til Houlbjerg, Jens Møller, blev 1738 kaldet til Ørting-Falling, Hans Lassen, blev 1742 kaldet til Ulfborg, Laurids Spandet, † 1757, Jens Møller. Degn Jens Gregersen Meldballe.

Offentlig Skrifte.

Naar en Person maatte udstaa offentlig Skrifte, i Reglen for Overtrædelse af det 6. Bud, skete det paa den Maade, at Synderen tog Plads i Aabningen til Koret foran Alteret under Gudstjenesten, hvorefter Præsten holdt en Tale til Menigheden og fremstillede Personen som en bodfærdig Synder i en stærkt fortvivlet Tilstand, fordi han i lang Tid var gaaet paa Syndens Vej og skammelig forsømt sin Sjæleføde i Guds Hus. Men som han nu ved Guds Aands Oplysning er kommet til Kundskab om sin Synd og hjertelig angrer og fortryder den, saa fremkommer han her i Dag med et sønderknust Hjerte og angergiven Aand i fast Tillid til sin Frelser med Løfte om Forbedring og Omvendelse, bedende Gud om Naade og Menigheden om Forladelse for sin grove Forseelse, der har afgivet Forargelse. Ombedes derfor Menigheden at ville tilgive disse Fejl. . . .

Det har været en stram Kost for en Person saaledes at udstaa Kirkens Diciplin, vel sagtens efter i Forvejen at være præpareret af Præsten, der forud har forsøgt at faa ham til at udtale sin Anger over Synd; men hvis nu vedkommende var stædig, hvad skulde man saa gøre? Han skulde jo fremstilles alligevel i

Kirken, og Præstens Tale maatte jo ændres betydeligt. Man har jo Efterretning om, at en Præst har omtalt en afdød Mand som „en gudsforgaaende Krop, som selv jeg ikke kunde omvende“.

Det hører da heller ikke til Sjældenheder, at Personer i Stedet for at staa aabenbar Skrifte har valgt at forsvinde, saaledes en Gartner paa Aakær. Højtideligheden var sikkert saa stærkt stødende mod Kirkens Højtidelighed, at man saa sig nødt til at ophæve Skriftemaalet ca. 1767, men Menigheden har jo nok været lysvaagen under en saadan Højtidelighed, saa Manden med Kæppen, der gik og prikkede de søvnige vaagen, har faaet sit Arbejde lettet.

Iøvrigt fremkom under Gudstjenesten mange mærkværdige Ting, deriblandt Oplæsning af nye Love, Bekendtgørelser, Meddelelse om, at en troløvet Pige nægtede at gifte sig og for at undgaa dette var bortløbet, der fulgte en Beskrivelse, af hvorledes hun saa ud og var klædt, hvad hun hed, for de (i andre Sogne), som ikke kendte hende. Hvis nogen skulde høre noget om hende, skude de meddele det til Præsten. En Ægte mand efterlyses, han var løbet bort fra Kone og to Børn, efter at hans Hus var brændt. Ridefogden efterlyser Poul Poulsen og udlover 10 Rdl. i Ducør for Besked om ham. Menigheden opfordres til at yde Bidrag, da Amtsforvalteren har haft Ildebrand, Efterretninger om Krig og Fred.

Skolevæsenet 1716.

I Gylling findes en lille Skole, bestaaende af „2 Stoklæv“, bygget vest for Degneboligen af Bønderne og holdes vedlige af dem. Degnen er Skoleholder og faar ingen Løn.

I Aalstrup er et nyt Skolehus opbygget og vedligeholdes af Sognemændene. S. Sørensen, Vads Mølle, har indberettet, at Etatsraad Lassen, Aakær, giver 4 Rdl. til Skoleholderen. I Ørting er der ingen Skole.

I Gosmer er der en 5 Fags Skole, oprettet af Etatsraad Rathlou; hvert Barn giver 2 Sk. halvaarlig.

Spøttrup har en Skolelærer, men intet Hus.

Odder har en af Oberst Rantzau nybygget Skole.

Tvenstrup, Alrø og Torrild har ingen Skole.

Randlev har en Skolelærer, men ingen Skole. Bjerager ligesaa.

Hundslund vides intet om, da Præsten ikke svarer paa Forespørgsler (Peder Mouridsen Juul).

Saxild har et Skolehus vest for Taarnet, opbygget af Præsten, Mag. Poulsen, og Bymændene for nogle Aar siden, og Mændene har erhvervet Skøde paa Grunden af Mag. Gersdorf, men Skolen er ubenyttet, da Mændene ikke kan enes om Lønnen.

Nølev har ingen Skole, men Læreren læser med Børnene i sit eget Hus.

Consumption.

En saadan Afgift skulde erlægges af Varer, som indførtes til en Købstad af de omkringliggende Landdistrikter. I dette Øjemed var Byen hegnet med Plankeværk, og i Mundingen af Gaderne var anbragt „Porte“, hvor Betjente opholdt sig for at faa fat i Pengene.

Consumptionen i Aarhus var ca. 10,000 Rdl. aarlig, men burde vist have været meget større, da der foregik en Mængde Snyderi, endog i det Omfang, at man næppe regnedes for et Menneske, naar man ikke kunde fortælle, hvor snedigt man havde narret Betjentene. I Aarhus findes endnu en Gangsti inde i Byen noget

syd for Fiskergade, der betegnede den daværende Bys Grænse og da var Vej.

De tilstødende Lodsejere skulde holde Plankeværket vedlige, men det var oftest daarligt med Huller i, og i mange Tilfælde fandtes en ulovlig Laage i Plankeværket, saa man ad den Vej kunde faa en Gris til Husholdningen uden at betale den forhadte Afgift. Den ophævedes først 1850.

Førend S. Sørensen forpagtede Afgiften, hvilket atfesteredes af Jens Rasmussen i Kysinge og Peder Sørensen i Saxild, var de 7. Juni i Fjor indkaldt som Vidner om Broafgiften til Hansted Bro.

Der førtes en Mængde Vidner, bl. a. Rasmus Bentsen i Dyngby, der kunde huske 44 Aar, Mikkel Pedersen kun 36 Aar, Rasmus Rasmussen 46, Rasmus Rasmussen, Rørth, 50, Knud Jensen, Boulstrup, 45, R. Sørensen, 50, og Mads Rasmussen 50 Aar, og i den Tid havde hver Mand kun givet 1 Ørte hvert 3. Aar. Endvidere fremlagdes Kvittering for dette Beløb for Aarene 1673—1679 og 1696. 1699—1709 havde Søren Andersen, Fillerup, haft Brokornet, og de 43 Gaarde havde hver givet 1 Ørte. Prokurator Brun (vist i Skanderborg) førte Sagen for Bjerager Sogns Bønder og Daniel Lytchen, Skanderborg, paa S. Sørensens Vegne, og han procederede navnlig paa, at Ydernes Vidnesbyrd ikke burde staa til Troende, da de var Part i Sagen. Bjerager Sogns Mænd vandt Sagen, der er læst i Hads Herreds Ret 1752 og undertegnet af Herredsfogden Frederik Holmer og Skriver Knud Engelbreth i Fillerup. En Afskrift er nu havnet i Odder Museum.

Særlige Afgifter.

Bønderne i Ning Herred maatte svare Brokorn til Vedligeholdelse af Frederiksbroen over Aaen i Aarhus. Christian den 3. befalede, at Bønderne i Hads Herred

skulde svare Brokorn til „Hansted Bro“ 1 Skp. Havre hvert 3. Aar. Man maa jo erindre, at Sundbroen over Sundet ikke eksisterede, og skulde Hads Herreds Bønder køre deres Skattekorn og Trendekorn til Horsens eller køre i Godsejerens Ærinde, maatte de altsaa køre uden om Sundet over Hansted Bro, men hvorfor de ogsaa skulde holde Broen ved lige oven i Købet er mindre iøjnefaldende.

Den 22. Juni 1712 havde Lehnsmanden paa Kongens Vegne forpagtet denne Afgift til den rige Søren Andersen i Vads Mølle og Søren Jensen Smed, Aalstrup, men Bjerager Sogns Mænd ibefattet Rytterbønderne i Spøttrup nægtede at betale den paalignede Afgift, da de tidligere havde svaret mindre.

Stavnsbaandet.

Som man ved, var Bønderne ved Stavnsbaandet knyttede til det Gods, hvorpaa de var fødte, fra ca. 1704 til det ophævedes 1786. Man har fra alle Sider — Godsejerne undtaget — stærkt fremhævet Bøndernes uheldige Stilling og ment, at Stavnsbaandet var Skyld i alle daarlige Forhold for Bondestanden.

Jeg har ikke faaet det Indtryk ved at blade i gamle Dokumenter. Stavnsbaandet synes ikke at have trykket særligt før efter Aar 1750. Her paa Egnen synes man ikke før den Tid at have lagt Mærke til, hvor en Bonde hørte hen med sit Stavnsbaand, og Flygtninge af Bønderkarle fra et Gods til et andet var ret almindelige, uden at dette Forhold omtales. Jeg ved nok, at der er Efterretninger om, at Godsejere tvang Bønder tilbage til Fødestavnen, men det synes at være Undtagelser og da hyppigst bevirket af andre Forhold.

Man har oven i Købet Eksempler paa, at Stavnsbaandet var en stærk Støtte for Bondestanden.

1749 optog Godsejeren paa Aakær Gods en Liste over Restancer til ham fra Bønderne; de synes at have været Efterladere og fandtes næsten alle paa denne Liste, deriblandt min Tip-Tip-Oldefader Anders Eriksen Snøchol, Husmand i Amstrup, der skulde give 12 Sk. aarlig. Rigtignok var nogle Restancer saa gamle, at de stammede fra deres Formænds Tid, men naar der i Boerne ved Dødsfald fandtes Sølvtoj m. v. og en 10—14 Heste maatte man formode, at der ogsaa var Mangel paa god Villie — maaske en Aftale. Restancernes Rigtighed anerkendtes af de respektive Bønder uden Vrøvl, og Herredsfogden i Odder dømte — antagelig stemmende med Lov og Ret — at de alle havde deres Fæste forbrudt, og man forestillede sig naturligvis en hel Landsulykke, naar samtlige Bønder blev udjagede. Til min store Forbavselse skete der intet. —

Hvorfor ikke?

Jo, havde Godsejerne Lyst til at jage Bønderne ud af deres Gaarde og fra Godset, var de jo alle frie Mænd og vel ikke stort mere fattige, end de var i Forvejen; de havde saa vundet deres Frihed, som ellers kostede dem 10 Rdl., og kunde søge „Job“ andet Steds.

Men hvorledes var Godsejeren stillet i et saadant Tilfælde?

Naturligvis kunde han ikke skaffe andre Bønder, thi de var alle stavnsbundne; han kunde da ikke drive sin Hovedgaard mere, som før skete ved Bøndernes Hoveri; han fik heller Bøndernes Marker drevne som før — selv om det var daarligt — og selvfølgelig slet ingen Afgifter. Han vilde være komplet ruineret i samme Stund. Det var en Blokade, stærkere end den i Kollindsund forrige Aar, og Situationen var fremkaldt af ham selv, og Stavnsbaandet virkede absolut for Tilgang af Arbejdskraft. Bønderne blev siddende.

Man finder dog mange Steder, at en Fæstebonde

maa kvittere en Gaard for Armod's Skyld, men det var sikkert af andre Aarsager end Stavnsbaandet, som Sygdom, Magelighed, Drikfældighed, daarligt Agerbrug, Misvæsk, Fjendehaand og da navnlig Alderdom.

Som oftest blev Gaarden i Slægten, idet en Søn eller Svigersøn overtog den og lovede Formanden en Slags Aftægt, ligesom man har Eksempler paa, at Godsejeren lod den afgaaede Fæster faa Landgilden hos den ny Mand, ligesom der ogsaa reserveredes Husly. En Gaard i Ørting viste sig at have hele 3 Aftægtsmænd og gav slet ingen Indtægt til Godsejeren ud over Høveriet. Selvfølgelig fandtes der Eksempler paa, at en Mand blev jaget ud, som da Chr. Rathlou paa Rathlousdal jog den „Hutler“ og „Fyldebøtte“ Claus Bødker ud af et Hus i Fillerup, som var næsten nedfaldent ved hans Forsømmelse, men Resultatet blev dog, at „Fyldebøtten“ flyttede ind i et Hus, som var bedre.

1723 faar Niels Sørensen i Gylling Husbondsholdsbrev (Skøde) paa en Selvejergaard i Sødrup; han betaler ved Tiltrædelsen 100 Rdl., men Godsejeren maa saa slette al den gamle Restance. Man skimter en stor Langmodighed af Godsejeren for resterende Skatter af denne Gaard; det var rart, der kom en Mand med Penge. Mange Gange maa Godsejeren yde Korn, Tømmer og Heste til en ny Mand for at faa Agerbruget i Gang.

1732 har Gmd. R. Ottosen i Oldrup en Restance af 54 Rdl., men man er saa heldig, at Søren Jørgensen af Halling ægter Datteren, faar Gaarden og kan betale Restancen.

Under Aakær Gods omtales, saavidt jeg erindrer, kun et Tilfælde om Stavnsbaand, idet en fri Karl paa Alrø fæster en Gaard paa Alrø, der hører under Aakær. Baade han og Faderen maa i den Anledning skrive under paa, at de underkaster sig Stavnsbaand. Under Rod-

stenseje Gods er det hyppigere Tilfældet, at en ny Mand kommer med Frihedspas fra et andet Gods for at blive stavnsbunden under Rodstenseje, man tør vel deraf slutte, at Stavnsbaandet ikke har virket særlig askrækkende.

Militærvæsen og Krig.

Oprindelig hvilte Værnepligten for Landet paa Indbyggerne personligt, men omkring 1500 viste det sig, at Hæren ret almindelig var Lejetropper, som Jünker Schleitz' Garde i Ditmarskerkrigen, ligesom Kong Christian den 3. i flere Aar havde en lejet Hær, mest tyske, til et eventuelt Forsvar for hans personlige Dynasti mod den fordrevne Kong Christian den 2.

Bondestanden blev efterhaanden, for at den ikke skulde gøre Oprør som i Skipper Clement-Fejden, berøvet ethvert Værge og derved tillige uvant med to omgaas Geværer og øve krigerske Idrætter, samtidig med, at den i høj Grad forarmedes ved Skatter, daarlige Konjunkturer for Agerbruget og forholdsvis daarlige Behandling af Godsejerne. Af Hensyn til Jagtens Fredning blev det endog forbudt den at have Jagtgevær, ja, løsgaaende Hunde skulde endog have det ene Forben hugget af for ikke at kunne genere Vildtet. Bonden blev „Stavkarl“.

Naar Kong Christian den 4. indlod sig i 30 Aars Krigen mod den tyske Kejser med hvervede tyske Tropper og med tyske Tropper fra de protestantiske Kurfyrster og uden videre national Tilslutning, synes det Nutiden en topmaalt Dumhed, som maatte ende med totalt Nederlag over for Kejserens krigsvante Generaler.

Lejesoldaterne vilde naturligvis hellere have deres Diæter til daglig og ved Slag se at redde Livet, enten ved at løbe eller gaa over til den sejrende Fjende,

hvilket i høj Grad fandt Sted for Christian den 4.s Lejetropper. Flaadens Mandskab var derimod indfødte, og det viste sig, at Kongen med danske og norske Mænd ombord paa sin Flaade kunde tvinge den mægtige Kejser til Fred. Man blev derfor ret hurtig klar over, at Rigets Forsvar i væsentlig Grad maatte hvile paa Indbyggerne som tidligere, men det maatte tage Tid at uddanne en national Hær, og indtil videre maatte denne støttes af Lejetropper under Krig.

Den 20. September 1627 blev Aarhus By plyndret af Kongens egne lejede tyske Rytterskarer efter det tabte Slag i Tyskland; naturligvis fulgte fjendtlige Skarer efter og naaede 5. Oktober Aarhus By. Kejserens Soldater rejste fra Aarhus 1630 efter stadig at have holdt Byen besat siden Pinsedag 1629, efter at have opholdt sig her næsten $1\frac{3}{4}$ Aar og blandt andet anlagt Wallensteins Skanse udenfor Byen, og det hedder i Beretninger, at de „holdt sælsomt Hus, saa det svider til det Barn, som i Vuggen ligger“.

Naturligvis har Hads Herreds Befolkning maattet levere Naturalier til den fjendtlige Hær i stor Udstrækning. Den 16. Januar 1644 besattes Aarhus af svenske Tropper, og Thestrup noterer, at hans Ejendomme i Hørret og Testrup blev meget fordærvede; atter har denne Egn's Befolkning af sine fattige Midler maattet underholde fjendtlige Hære, og det er sandsynligt, at det har svedet haardt til Folk, idet Uvillien mod Fjenden resulterede i, at Herremanden Frands Brockenhus, Bjerager Hougaard — antagelig med Assistance af Hads Herreds Bønder — stormede Wallensteins Skanse og nedsablede Besætningen fuldstændig. At Angrebet har været fornuftig anlagt, viser den Kendsgerning, at han samtidig tog 29 svenske Skibe i Aarhus Havn.

Hads Herred kunde atter trække Vejret, da man maa forudsætte, at det aabne Land var fri for Fjender, naar

Wallensteins Skanse var faldet. Atter havde Egnen Fred for Fjender i nogle Aar, indtil Landet 1658—1659 atter besattes af svenske Tropper, der paany udsugede Landet til Marven. Det hedder sig i Historien, at Svenskekongen Carl Gustav havde hele Landet med Undtagelse af København, men Herredømmet maa ikke have været absolut, thi Kaptajn Rochstroch meddeler i Historisk Aarvog, at en svensk Hærafdeling syd for Aarhus blev overfaldet af „Snaphaner“, hvor alle paa en ung Løjtnant nær blev nedhugget. Løjtnantens skriftlige Beretning findes i det svenske Krigsarkiv, medens man ingen danske Efterretninger har derom, vel sagtens fordi „Snaphanerne“ var irregulære Soldater, sagtens Egnens Befolkning, der ikke fandt Anledning til yderligere Indberetning om dagligdags Begivenheder; man befriede sig for sine Plageaander en kort Tid og beholdt Byttet. Antagelig har Hads Herreds Bønder atter været medvirkende og hævnnet sig paa Fjenden.

At den krigsvante og sejrrige svenske Konge Karl Gustav den 10. havde mange Genvordigheder med at dæmpe Uroen i Landet kan bl. a. ses af, at han heller ikke havde Kalundborg Fæstning. Kalundborg Lehn indehavdes tidligere af Adelsmanden Hans Lindenov, gift med Christian den 4.s Datter Augusta, men Lehnsmanden var forlængst død og Enken i Unaade hos Broderen Frederik den 3., der forlangte hende fjernet fra Lehnet som Ven af Corfitz Ulfeldt; men Fru Lindenov vilde ikke vige Lehnet, og hidtil var det ikke lykkedes den kongelige Magt fordrive hende. Nu kom Svenskekrigen, men heller ikke Svenskekongen lykkedes det at formaa den djærve Enke til at opgive Lehnet hverken med det gode eller det onde. Naar hun red ud, var hun altid i Panzer og Plade og omgivet af en forsvarlig Krigsmagt. Svenskerne havde endog forsøgt 2 Snig-

mord mod hende forgæves, de antog hende for usaarlig og opgav Ævret; de kaldte hende Djævelen.

At Enken personlig overfaldt svenske Tropper paa Sjælland, maatte man være forberedt paa, men at hun gjorde det samme paa Samsø var dog at drive det vidt.

Etter Fordrivelsen af de svenske Tropper fulgte Skarer af allierede Polakker og Brandenborgere, der hedder det, huserer værre end Fjenden; det vil sige, at Polakkerne tog de sidste Rester af Fødevarer. Man har en Beretning (paa oversat gammel Dansk) af den polske Hærfører „Pasek“ om hans Indmarch i Danmark i denne Krig, hvori han meddeler, at han opholdt sig længe i Aarhus, hvilket vel altsaa vil sige, at Hads Herred atter maatte ud med Fødevarer.

At Bønder ogsaa undertiden lejede en Soldat for sig, viser en Lejekontrakt 1663, hvorved „Claus“ lod sig leje af nogle Bønder som Soldat, indenlands og udenlands, hvorhen han kommanderes som en ærlig Soldat hør og bør under sin Æres og Livs Fortabelse, mod en Sum af 20 Slettedaler, 1 Par Sko og 1 Par Lærredshoser (antagelig Buxer og Strømper i et).

1670 blev udlagt Rytterdistrikter, f. Eks. i Skanderborg af „geworbne“ (hvervede), men der var den Ulempe, at de vilde drikke sig fulde sammen med Natmænd, hvorved de jo blev uærlige og maatte permitteres — hvad de mulig ogsaa tilsigtede — for at hele Hæren ikke skulde blive uærlig ved at omgaas saadanne Karle.

Foruden Ryttergodset havde det øvrige Land, deriblandt Hads Herred fast Indkvartering af Soldater, baade Officerer og Meninge. Paa Dybvad boede fra 1617 til 1647 Major, Overvagtimester Ejler Gabrielsen, Askeleje, gift med en hollandsk Dame Kathrine v. Wenningens, der med 5 Børn er begravet i Gosmer Kirke og har et Epitafium i Kirken. Han havde 12 Børn. Han skrev sig „til Krenkerup“, antagelig hans Ejendom.

1647—50 boede paa Dybvad Hofjunker, Oberstløjtnant Valdemar Lykke til Grinderslev Kloster, født paa Krabbesholm den 1. Februar 1614 og faldt i Krigen 1657, han var den 5. Maj 1642 blevet gift med Sophia Frederikke Reedtz, født paa Thygestrup 1613. Ved Matrikulen 1688 noteres som bosiddende i Torrild Oberstløjtnant v. Diebitz og Ritmester v. Ahlefeldt. Flere Steder anføres, at Bonden er fri for Skat, da han holder Officer.

1701 oprettede Kong Frederik den 4. „Landmilitzen“, hvor hver 20 Tdr. Hartkorn skulde stille en Soldat i 6 Aar; de skulde dog daglig udføre almindeligt Bønderarbejde, men skulde møde Søndag Morgen ved Kirken og gøre Eksersits og derefter gaa i Kirke. Jeg antager, det har været daarlige Soldater med den Uddannelse. Soldaternes Geværer skulde opbevares i Kirkens „Vaa-benhus“, for at de ikke skulde misbruges til Jagt i Vildtbanerne.

At man i høj Grad trængte til Soldater fremgaar af, at en Mand for anden Gang bedrevet Hor blev dømt til at være Soldat i 7 Aar. Christian den 4. skriver, om der noget Steds gaar løse og ledige Karle, skal Lehns mændene sende dem til København for at puttes ind i Soldaterregimenter; som den praktiske Mand, han var, synes han at være kommet let over Arbejdsløshedsspørgsmaalet.

Ved Forordning af 1. Februar 1733 indrulleres alle Bønder i Landmilitzen fra det 18.—40. Aar, senere til det 45. Aar, hvorfor det ogsaa findes anført i Bøndernes Fæstebreve, at „skulde han gaa fra Gaarden, inden han er slettet af Rullen, skal han være Soldat“. Fæstebonden vidste saa, hvad Resultatet vilde blive, om han forsoed Gaarden. Naar Karlen har sunde og friske Lemmer og paa bare Fødder kan se over Geværet 57“, maa han antages som Soldat, men han vedblev som sagt at tjene Bonden uden Afkortning i Løn.

Soldaterne kommanderedes paa Tysk af lejede, tyske Officerer og Underofficerer og fik tørre Prygl i Tilgift, intet Under, at Soldatertjenesten var særlig forhadet og Standen som saadan foragtet. Man ser endog Matroserne gøre Oprør i København mod Struenses Regimente, fordi der cirkulerede Rygter om, at han vilde ophæve Korpset og stikke Matroserne ind som Landsoldater; det var dog en Matros for stift.

Selvejrbønderne maatte naturligvis ogsaa stille tilbørlige Soldater efter Hartkornet, og det har vel navnlig været disse gamle „Odelsbønder“, som i Forening lejede Soldater for sig. Til et „Odelsgods“ regnedes en Ejendom, naar den i 30 Vintre uantastet havde tilhørt en Selvejrbonde eller dog tilhørt dennes Slægt i tre Slægtled.

Aaret 1700 aabnedes den store nordiske Krig mod Sverrig, som varede til 1720, men i dette Tidsrum synes Jylland ikke hærget af Fjenden, hvorimod Hertugdømmerne led en Del. 1713 maatte den svenske General Stenbuch overgive sin Hær i Fæstningen Tønningen med 10,000 Mand foruden Officerer og Underofficerer. Det var Mening, at de svenske Tropper senere skulde føres til Sverrig mod en Godtgørelse af f. Eks. 60 Rdl. for en Kaptajn og $2\frac{1}{2}$ Rdl. for en menig, foruden Penge til Underholdning indtil Indløsnings med 2 Sk. lybsk pr. Mand og for $1\frac{1}{2}$ Pd. Brød daglig. Sverrig havde allerede i Juni samlet 110,000 Rdl. hertil, men der opstod Vanskeligheder, da Danmark vilde have Betaling for senere borttrømte Officerer saavel som for døde Folk, og Forhandlingerne trak i Langdrag, saa man mener, at Størstedelen af de menige Fanger blev her i Landet saaledes, at hver to Præster fik en svensk Fange og Hovedgaaardene proportionalt efter Hartkorn nogle Stykker.

Aakær Gods fik blandt andre Fanger min egen Tip-

oldefar Anders Erikson Snøchol, der senere blev gift med Gmd. Mikkel Christensens Datter i Aalstrup (Nr. 6) og blev Hmd. i Amstrup. Rødstenseje fik blandt andre Gunder Andersen Langberg, der blev Stamfader, som Husmand i Randlev, for en stor Slægt (se Langbergbogen).

Det ses altsaa, at Egnens Befolkning er blevet blandet med fremmed Blod, skønt vist Fangerne i overvejende Grad hørte til de skaanske Provinser, der faa Aar før var afstaaede til Sverrig. Fangerne synes ogsaa hurtig at have assimileret sig med Egnens Befolkning og synes ikke at være betragtet med Uvilje af denne. Nationalfølelsen var sikkert ikke vaagnet endnu i den almindelige Befolkning. I Søslaget ved Femern toges f. Eks. en Del Fanger fra den svenske Hær, men blandt disse var 200 danske Mænd, som var taget til Fange 1710 ved Helsingborg, der siden havde tjent hans svenske Majestæt som Soldater; nu kom de atter tilbage til Fædrelandet som Soldater.

En Adelsmand Jørgen Ruwedler i Holsten gjorde i Svenskekrigen 1659 svenske Hære meget Afbræk, og hans Borg blev aldrig indtaget af Fjenden.

Fra Krigen 1864 giver nogle gamle Papirer fra Norsminde et lille Begreb om Krigens Plage. Der var jo Kro i Norsminde, og den benyttedes jævnlig af Fjenden som billigt Madsted. Ejeren Alrø noterer:

6. Maj: En Garderpatrolje fra Skanderborg, 1 Officer og 11 Mand Middag.

26.—27. Juni: En Patrolje fra Aarhus, 200 Mand og 4 Officerer udsendt paa Baadefangst, Smørrebrød, endvidere bispist 2 danske, arresteret af Tyskerne. 1 Dragon med Hest 1 Dag. Leveret Brænde til Feltko-geren, 100 Lispund Straa til Natteleje.

27.—29.: 1 Officer og 40 Mand i 2 Dage, 2 Dragoner med Hest i 2 Dage. 6 danske Fiskere Kost og

Logi 1 Dag; de skulde sejle Brænde til Aarhus. 1 Officer Frokost. 2 Dragoner Frokost, Øl og Brændevin.

30. Juni: 5 Mands Patrojlø Smørrebrød og Kaffe.

3.—4. Juli: 1 Officer og 9 Mand 1 Dag.

12.—13. Juli: 1 Officer og 41 Mand, Brændsel til Feltkøgeren. 1 Officer og 3 Dragoner 1 Dag, Mælk, Brød og Smør. 3 Lispund Hø til Hestene.

14.—15. Juli: 48 Mand og 2 Officerer Aftensmad og Frokost.

18.—19. Juli: 2 Officerer.

19.—20.: 1 Officer og 4 Mand 1 Dag.

15. November: 3 Dragoner indkvarteret, stjal 20 Lispund Hø; afgav 2 Lokaler til Vagtstue, Brændsel og Lys ($\frac{3}{4}$ Fv.), 1 Dækken til Vagtmesten. Majoren ved de røde Husarer brugte hans Vogn i 14 Dage, beskadigede hans Storbaad og borttog Aarer o. s. v.

Efter Krigen opgjordes Leverancer yderligere fra Ky-singe By saaledes:

Rasmus Jensen og Ole Jensen tilgode 245 Rdl. 3 Mk. 8 Sk., Jens Mikkelsen 75 Rdl. 5 Mk. 13 Sk., Corfix 84 Rdl. 3 Mk. 11 Sk., N. Baatrup 88 Rdl. 4 Mk. 15 Sk., N. Rasmussen 102 Rdl. 4 Mk. 2 Sk., Dines Poulsen 90 Rdl. 1 Mk. 4 Sk., Søren Poulsen 22 Rdl. 12 Sk., P. Simonsen 36 Rdl. 5 Mk. 9 Sk., Alrø 47 Rdl. 1 Mk. 4 Sk., N. Munthesen 6 Rdl. 3 Mk. 5 Sk., R. Hansen 4 Rdl. 1 Mk. 14 Sk., C. Pedersen 4 Rdl. 4 Mk. 5 Sk. og Pakhuset 50 Rdl., 1 Mk. 13 Sk., ialt 860 Rdl. 3 Sk.

Samfundet

bestod i 15.—16. Aarhundrede af skarpt adskilte Grupper, Adelen og de ufri Bønder, men Adelen forarmedes jævnligen og blev til Bønder, naar de ikke havde saa meget Jordegods, at de kunde hævde Skattefriheden

ved at gøre Krigstjeneste, hvilket kun kunde betale sig, naar man havde tilstrækkeligt Jordegods. Den saakaldte Lavadel blandede sig med Bønderne ved Grandestævne i Byen, ved Gilder og ved Ægteskab, glemte forholdsvis hurtig paa Grund af Tidens Tryk deres adelige Afstamning og Navn og gjorde i. Eks. i Skipper Clement-Fejden og senere ved Uroligheder og Oprør fælles Sag med Bønderne.

Ægteskab mellem adelige og ufri skete kun sjældent. En Adelsmand, der giftede sig med en ufri Kvinde, blev dog ved at være Adelsmand, men Børnene regnedes for uægte fødte og ufri og ikke arveberettigede.

Man erindrer saaledes Striden om den skotske Kvinde paa Tjele, Magnus Løvenbalks Hustru, hvis Søn Knud Mogensen Løvenbalk paa Løverstrup (Rathlousdal) havde været Vært i flere Dage for Kongen, men desuagtet nægtedes Arveret efter Faderen og Ret til at føre adelig Skjold, fordi det paastodes, at den skotske Kvinde var ufri, hvilket senere bevistes ikke at være Tilfældet, men dog i flere Aar af den Grund nægtedes Adgang til Arv. En adelig Kvinde, der giftede sig med en borgerlig, i. Eks. Ulv Kalvs Datter, der giftede sig med Peder Gregersen i Odder, mistede straks sin Arveret og sank ned til at være ufri.

I Tidernes Løb opstod der dog en mindre Mellemlasse nedstammende fra Præster, Herredsfogder, Ridefogder, velhavende Købmænd og Møllere, der vel vedblev at betragtes som ufrie, men dog paa Grund af deres Rigdom hævede sig over Mængden og søgte paa anden Maade end som almindelige Landbrugere at bjerge Udkommet som Hoveribønder.

Det hændte langtfra sjældent, at almindelige Bøndersønner pludselig ved Dygtighed sprang helt uden for Standen som den lærde Rektor i Aarhus, Morten Borup, der tidligere slog Græs i Skanderborg Enge. Brigader v. Halling, Ejer af Dronninglund, Tirsbæk og mange flere Godser, stammede fra Halling i Hads Herred, hvor en Bonde hentede sin Brud hos Tingskriver Jesper Rasmussen i Fillerup, Gaard Nr. 6, og var Svoger til Øvlislægten i Malling (P. Øvlisen).

En Søn fra den Halling-Gaard blev Raadmand i Horsens og antog Navnet Halling efter sin Fødeby; næ-

ste Slægtled blev Præster og Kantorer, næste Officerer og saa fremdeles, indtil Brigaderen v. Halling paa Grund af sine fremragende Egenskaber fik Lov til at sætte det lille „v“ foran Navnet som adlet.

Han forsøgte sig som Avlscentrum for Bønder, idet han fik Lov til at tage sine Fæstebønder af Garden og rejste selv omkring i Landet for at finde passende Kvinder som „Partnere“ til sine Gardere og sine Bøndergaarde. Man mente virkelig, at han legemligt set havde Held med sine Bestræbelser.

En Ætling af Slægten v. Halling var Kapergasten af samme Navn, der syntes at have gjort god Fyldest i Krigen mod England 1807—14. Han siger selv, at han ikke saa Fædrelandet i syv Aar og kaprede engelske Skibe trods den stærke, engelske Flaade lige ud for Themsens Munding; ja, endog forærede den danske Konge et fuldrigget Linieskib med 56 Kanoner, som han havde taget fra Englænderne, og da han havde hørt, at Kongen af Danmark savnede saadanne Smaating, vilde han forære ham et.

v. Halling mente selv, at England var blevet gjort mat i Krigen, dersom alle Kapergaster havde gjort deres Pligt, som han havde gjort sin; levet paa Fjendens Bekostning i 7 Aar og gjort denne mest mulig Skade. Det synes at have været en Forløber for Undervandsbaadenes Færden 100 Aar senere.

Kapergasten v. Halling var senere dansk Officer i Holsten, og ved Holstens Overgang i 1864 til Tyskland blev Slægten tysk. En Søn v. Halling, Kredslæge i Altona, har samlet en stor Bog (paa Tysk) om Slægten, som nu synes uddød i Danmark, men jo væsentlig omhandler danske Mænd og Kvinder. En Søn af Kredslægen, der var Oberst i Potsdam, har jeg haft Forbindelse med og gjort ham bekendt med hans Slægtskab med Egnens Bondestand, særlig Øvlislægten i Malling.

Andre uadelige Grene som Tingskriver Engelbrøchs Slægt fra Fillerup Over Mølle og Hans Mortensens fra Neder Mølle blomstrer endnu i bedste Velgaaende, og mange af Landets bekendte Mænd har deres Oprindelse fra de 2 Fillerup Vandmøller. Endvidere maa henregnes til den Samfundsklasse den store Mængde

af indvandrede Tyskere, dels hvervede som Soldater, „geworbne“, dels indførte af Godsejere som Forvaltere, Mejeribestyrere og Forstmænd.

Foruden de 2 Klasser, frie og ufrie, var der tillige et mindre Antal Personer som Rakkere, Taterne og Zigeunere, der regnedes for uærlige, til hvilken Gruppe man ogsaa i det daglige Liv regnede Skarprettere og tildels Politiet.

Ægteskab mellem Bondestanden og de uærlige Rakkere fandt aldrig Sted, end ikke løse Forbindelser, dertil var Standsforskellen for stor. De fleste uærlige var dog omrejsende Personer, men det vides dog endnu, at der boede en Rakker i Torup og en i Ørting helt forbi Aar 1800. Han kaldes da Herredsmanden og har vel altsaa været ansat af Herredets Administration som saadan. Et vel bevaret Glas med Træfod til Rakkeren at drikke af opbevares i Odder Museum. Skarpretteren fandtes vel kun i Købstæderne og maatte altsaa ved visse Lejligheder fungere ude paa Landet ved Henrettelser, men han var dog saa fin en Mand, at han ikke kunde lægge Liget paa Stejle; det maatte man benytte sig af Rakkerens og Rakkerknægtens Assistance til.

Da Rytteren Peder Munk skulde henrettes 1735, fordi han havde afbrændt den Rasmus Randlev tilhørende Gaard „Skjæring Munkgaard“, maatte man bruge Skarpretteren i Aalborg Jørgen Brochner, og den specificerede Regning lyder:

Hovedet at afhugge 8 Rdl., Kroppen paa Stejle 7 Rdl., Hovedet paa Stejlepælen 2 Rdl., Spigeret 2 Mark plus Rejsepenge, men der tilføjes: Natmanden 5 Rdl. for Kroppen paa Stejle at oplægge.

Trods det, at Bondestanden ikke vilde omgaas de uærlige Natmænd — der blev stor Opstandelse i Randers, da Rakkeren forlangte sine Børn i Skolen —, viste det sig, at de hvervede tyske Ryttere i Skanderborg nok vilde være i Selskab med Rakkeren og drikke Spiritus i hans Selskab. Muligt hidrørte det fra, at de hvervede af den Grund blev vist bort for ikke at smitte hele Hæren, og det var muligvis Hensigten.

SÆRTRYK AF ODDER AVIS
KJELDESENS BOGRYKKERI - ODDER
